

T.C.
BAŞBAKANLIK
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı
Yayın Nu:75

OSMANLI BELGELERİNDE
ERMENİ-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ
(1894-1895)

III

ANKARA 2005

Proje Yöneticisi

Doç. Dr. Yusuf SARINAY
Devlet Arşivleri Genel Müdürü

Proje Sorumluları

Doç. Dr. Mustafa BUDAK
Genel Müdür Yardımcısı

Dr. Önder BAYIR
Osmanlı Arşivi Daire Başkanı

Dr. Ahmet Zeki İZGÖER
Yayın İşleri Koordinatörü

Yayına Hazırlayanlar

Uğurhan DEMİRBAŞ
Ali Mesut BİRİNCİ
Dr. Ali Osman ÇINAR
Ayhan ÖZYURT
Aziz Mahmut UYGUN
Kamil AKBULUT
Numan YEKELER
Nuran KOLTUK
Dr. Recep KARACAKAYA
Seher DİLBİR
Sezgin DEMİRCİOĞLU
Ümmihani ÜNEMLİOĞLU
Salih KAHRİMAN

Mizanpaj

Vahdettin ATİK

Fransızca Belgelerin Tercümesi

Sinan DARCAN
Dr. Hayrettin YILMAZ
ISBN:975-19-3625-X(Tk.)
975-19-3840-6-(3.Cilt)

OSMANLI BELGELERİNDE
ERMENİ-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ
(1894–1895)

III

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR	XIX

I. BÖLÜM

BELGELERİN TERCÜME VE SADELEŞTİRMELERİ

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
1	Londra'daki Ermenilerin Rus Nihilistlerle irtibat halinde olup son zamanlarda Osmanlı Hükümeti aleyhinde hiçbir faaliyette bulunmalarının İngiliz polisinin aldığı yoğun tedbirler ve Lord Rosebery'nin yaptığı yarı resmî uyarılardan kaynaklandığı.....	3
2	<i>Daily News</i> gazetesinin Fitzgerald adlı muhabirinin Ermeni komitelerine mensup bazı kişileri Osmanlı ülkesindeki İngiliz konsololarına tavsiye ettiği	4
3	Tomayan ve Kayayan'ın affedilmeleri için girişimlerde bulunan Dr. Herricks, Alliance Evangelique'in Genel Sekreteri Mr. Arnold ve İngiliz Presbiteryen Kiliseleri temsilcisi Mr. Matthews'un Londra büyükelçisini ziyaretlerinde Ermeni bozguncularını asla desteklemediklerini ve adı geçen şahıslarla ilgilerini kestiklerini ifade ettikleri	6
4	İncil Cemiyeti Sekreteri Arnold'un Osmanlı Hükümeti'ne iletilmek üzere yazdığı mektupta bütün bozguncu hareketleri kınayarak din serbestliğine taraftar olduğunu belirttiği	9
5	İngiltere'deki bazı dinî cemaat vekillerinin Ermenilerin entrikalarının farkına varıp isteklerinin sadece ıslâhat değil, yabancıların müdahalesini davet etmek olduğunu ortaya koymalarının ardından Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa ile görüşen Lord Rosebery'nin büyükelçiyi bu konudaki gayretlerinden dolayı tebrik ederek İncil Cemiyeti Sekreteri Arnold'un Ermenileri kınayan mektubu ile ek belgelerini yayınlanacak ilk <i>Mavi Kitap</i> 'a koydurmaya çalışacağını söylediği	13

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
6	Osmanlı Padişahı'nın memnuniyet ve teşekkürlerinin Alliance Evangelique ile Lord Rosebery'ye iletilmesi.....	14
7	İngiltere'deki Ermenilerin, Anadolu'nun durumu hakkında tahkikat yapmak üzere bölgeye özel bir heyet gönderme düşüncesinde oldukları	15
8	Hariciye Nâzırı Said Paşa'nın idama mahkum edilen 15 Ermeni hakkında İngiltere büyükelçisiyle yaptığı görüşme	16
9	İngiltere büyükelçisinin Yozgat'taki Ermeni mahkumlar lehine aracılık etmesi üzerine görüşü sorulan Fransa Büyükelçisi Cambon'un değerlendirmeleri	18
10	İngiltere Dışişleri Bakanı Kimberley'nin, idama mahkum edilen 15 Ermeni'nin cezalarının Padişah tarafından onaylanması halinde sakinleştirici siyasî sonuçlar ortaya çıkabileceğini ifade ettiği.....	19
11	İngiliz-Ermeni Komitesi tarafından <i>Observer</i> gazetesinde yayınlanan yazıda Osmanlı vilayetlerinde tutuklandığı rivayet edilen bir takım Ermeni piskopos ve papazlar lehinde İngiltere Hükümeti'nin girişimlerinin yetersizliğinden bahsedildiği	20
12	İngiltere Büyükelçiliği'nden alınan çok acil bir mektupta Talori'deki Ermeni fesatçıların cezalandırılmaları için Hamidiye Süvari Alayları'nın sevk edilmesinin Osmanlı Devleti açısından kötü sonuçlar doğurabileceğinin belirtildiği	24
13	İngiltere'nin Van Konsolos Vekili Hallward'un Hakkari'ye bağlı kaza ve köylerde Ermenilerle görüşerek Hamidiye Süvari alayları ve Kürtlerin zulümlerini dile getirdiği, ayrıca Nasturîlere de zararlı telkinlerde bulunduğu.....	26
14	Ermeni Meselesi dolayısıyla İngiltere ve Rusya devletleri arasındaki ilişkilerin yakınlaştığı	27
15	İngiltere'nin Van Konsolos Vekili Hallward'un seyahat bahanesiyle Talori olayını araştırmak üzere Bitlis ve Muş'a doğru yola çıktığı	28
16	İngiltere'nin Van Konsolos Vekili Hallward'un Muş'ta Ermeni Katolik Murahhasanesi'nde konuk edildiği	28
17	Muş'ta bulunan Van İngiliz konsolos vekilinin Talori, Simal, Şinik ve Gelikozan Ermenileri'nden bazılarını Muş'a çağırarak sorgulama girişiminde bulunduğu	29

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
18	Hallward'un Muş'taki faaliyetlerinin İngiltere Büyükelçiliği'ne bildirilmesi üzerine, büyükelçilikten kendisine hatalı olduğunun telgrafla iletildiği, Talori gezisini daha uygun zamana ertelemesi konusunun da Londra'ya haber verildiği cevabının alındığı	30
19	Ermeni Meselesi'ni büyütme için İngiltere Devleti memurlarının çeşitli telkinlerde bulunduklarına dair halk arasında bir takım söylentilerin yayılması karşısında Bâbıâli ile İngiltere Büyükelçiliği'nin haberleşerek konuyu anlaşmalar çerçevesine getirmeleri ve Hallward'un içişlerine karışmasına engel olmaları gerektiği	31
20	İngiliz Ermeni Derneği üyelerinin 16 Ekim 1894 günü, Başpiskopos Azaryan'ın İstanbul'da alıkonulmasını ve Ermeni Millet Meclisi seçimine Bâbıâli tarafından izin verilmemesini protesto etmek, İngiltere Hükümeti'ne de Ermeni Meselesi konusunda daha katı bir politika izlemeyi tavsiye etmek üzere toplandıkları.....	31
21	Bitlis valisinin vilayet ve çevresinde yaşayan Ermenilerin gruplar halinde bir araya gelerek isyan hazırlıklarına başladıklarını bildirip gerekli önlemlerin alınmasını istediği.....	35
22	Konsolos Vekili Hallward'un Ermenileri isyana teşvik suçuyla itham edilmesi üzerine İngiltere Büyükelçiliği askerî ataşesinin bu bölgeye inceleme yapmak için gönderileceği	36
23	Hallward'un görev yerine iadesi konusunda İngiltere Büyükelçiliği'ne nota verilmesi üzerine Hariciye nâzırının evine gelen İngiltere büyükelçisinin Bitlis'e askerî ataşe göndereceğini ifade ettiği.....	37
24	İngiltere Büyükelçiliği'nde yapılan görüşmeyle askerî ataşenin soruşturma için Van'a gidişinin ertelenmesi ve yazılı şartlar çerçevesinde Erzurum konsolosunun Van'a gönderilmesi konularında büyükelçinin onayının alındığı.....	41
25	Londra'daki İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin, Ermeni Meselesi'ni görüşmek ve Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin uygulanması için İngiltere Hükümeti'nin tavassutunu talep etmek amacıyla Lord Kimberley'ye başvurma kararı aldığı	42
26	Talori olaylarına İngilizlerin aşırı derecede ilgi göstermelerindeki sebeplerin Rusya maslahatgüzârı ve Fransa büyükelçisi ile değerlendirildiği	44

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
27	Lord Kimberley'nin Londra büyükelçisinden Sason olayları hakkında araştırma yapmak için bölgeye gönderilecek komisyonun acilen yola çıkarılması ricasında bulunduğu	46
28	İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin Sason olaylarına ilişkin konsoloslardan alınan raporların suretlerini İngiltere Hükümeti'nden istediği....	47
29	1894 yılı Temmuz ayı sonundan Ağustos ayı sonlarına kadar Van civarında Ermenilere karşı yapıldığı iddia edilen davranışlara dair İngiltere Büyükelçiliği'nden gayr-ı resmî olarak verilen muhtıralara Van Vilayeti tarafından verilen cevap.....	48
30	Talori olaylarında Ermenilerin Müslümanlara karşı takındıkları tavrın İngilizlerin desteğinden kaynaklandığının Bitlis Vilayeti'nden bildirildiği.....	50
31	Lord Kimberley'nin, Muş olayları konusunda Bâbîâli tarafından İstanbul gazetelerine verilen resmî ilânın Ermenilerce Osmanlı Devleti aleyhine kullanılmasından ve Ermeni Meselesi'nin bir Avrupa meselesi halini almasından duyduğu endişeleri Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa'ya ilettiği.....	53
32	Osmanlı Devleti'nin tamamen içişlerine ait bir konu olan Talori olaylarına yabancıların müdahale haklarının bulunmadığının uygun bir dille İngiltere Büyükelçiliği'ne bildirilmesi gerektiği	54
33	Lord Kimberley İngiliz Ermeni Derneği tarafından gönderilecek heyeti kabul edemeyeceğinden yapılacak tebliğin kendisine ancak yazılı olarak iletilebileceği	55
34	İngiltere'nin Bâbîâli'ye, Ermeni Meselesi'nin geneline yönelik tedbirler alınarak Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin uygulanması ve Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde ıslâhat yapılması talebiyle bir nota verme hazırlığında olduğunun İngiltere büyükelçisi tarafından ifade edildiği.....	57
35	İngiltere Bakanlar Kurulu'nda Osmanlı Devleti tarafından Sason ve Talori olayları hakkında yapılan resmi duyurunun protesto edilmesine oybirliğiyle karar verildiği	61
36	Talori olayları konusunda yabancıların ileri sürdükleri yanlış haber ve değerlendirmelerin tektip edilerek Osmanlı Devleti'nin haklarının korunması gerektiği.....	62
37	İngiltere Hükümeti'nin İstanbul Büyükelçiliği'ne ulaşan protesto yazısının Bâbîâli'ye verilmemesi konusunda Hariciye nâzırının çalışmalarını.....	63

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
38	İngiltere Hükümeti'nin Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi gereği kabul edilen taahhütleri karşılayamayacak mahallî soruşturmayı protesto ettiğine ilişkin 30 Kasım 1894 tarihli yazısı.....	64
39	Londra büyükelçisinin Lord Kimberley ile görüşerek İngiltere Hükümeti tarafından hazırlanan protesto yazısının gönderilmesini engellemeye çalıştığı.....	66
40	Osmanlı Hariciye nâzırının İngiltere Büyükelçiliği'ne giderek Sason Tahkik Komisyonu'na Amerika Büyükelçiliği'nden tarafsız bir memurun alınması karşılığında da protesto mektubunun verilmesinden ve diğer ülke konsoloslarının tahkikata katılmalarından vazgeçilmesi teklifinde bulunduğu	68
41	Sadrazam ve Hariciye nâzırının Sason Tahkik Komisyonu'nda Amerikalı bir memurun bulunmasının birçok yönden faydalı olacağına inandıkları	68
42	Dikhas ve Ekrek köyleri halkından 61 Ermeni'nin Divan-ı Harp'teki yargılanmalarının tamamlandığı, verilen hükmün İstanbul İngiltere Büyükelçiliği'ne iletmek üzere olduğu.....	70
43	İngiltere Dışişleri müsteşarının Osmanlı Devleti aleyhine çalışan Ermeni cemiyetine yazı yazmasının son derece şaşırtıcı olduğu	70
44	Lord Rosebery'nin Ermeni Derneği'nden bir heyeti kabul etmesinin Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki dostluk ilişkilerine ters düşeceği.....	71
45	Zeytun'daki Ermeniler hakkında bölge idaresinin yoğun tedbirler almaya hazırlandığı konusunda İngiltere Büyükelçiliği baştercümanının verdiği bilginin asılsız olduğu.....	72
46	<i>Hınçak</i> gazetesinin Londra'da Nazarbek ve Binyard adlı kişiler tarafından yayınlandığı	72
47	Londra'daki Ermeni komitelerinin Başbakan ve Dışişleri bakanı ile görüşme yapmak için yoğun girişimlerde bulundukları.....	73
48	Lord Kimberley'nin Sason olaylarına dair yaptığı konuşmada İngiltere Hükümeti'nin Ermenilere yapılan saldırılar karşısında duyulan nefreti paylaştığını ifade ettiği	74
49	Trabzon İngiliz konsolosunun Sason Tahkik Heyeti'ne Ermenilerle ilgili işlerin sürüncemede bırakıldığını belirttiği.....	75

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
50	Osmanlı Devleti'nin Sason olaylarını bir Avrupa sorunu haline getirmeden Erzurum'da bulunan İngiltere, Fransa ve Rusya konsoloslarının katılımıyla bir komisyon oluşturarak gerekli tahkikatı yapma hazırlıkları	76
51	İngiltere Hükümeti'nin Sason Tahkik Komisyonu'na Erzurum Konsolosu Graves'i tayin ettiği	79
52	Erzurum'da bulunan Fransa ve Rus konsoloslarının da Sason Tahkik Komisyonu'na katılmaları için Osmanlı Hariciye nâzırının büyükelçilikler nezdinde teklifte bulunacağı	80
53	İngiltere Dışişleri Müsteşarı Sir Thomas Sanderson tarafından İngiliz Ermeni Cemiyeti'ne gönderilen mektubun sadece bir cevap niteliği taşıdığı.....	81
54	<i>Daily Telegraph, Standard, Saint James Gazette, Morning Chronicle, Pall Mall Gazette, Sun, Globe ve Westminster Gazette</i> adlı İngiliz gazetelerinin Osmanlı Hükümeti'ne karşı düşmanca ifadeler ihtiva eden nüshalarının Osmanlı ülkesine sokulmasının yasaklandığı	82
55	İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin 18 Aralık 1894 tarihinde yapılan toplantısında Gladstone tarafından gönderilen ve İngiltere'nin Kıbrıs Sözleşmesi gereği Ermeni Meselesi üzerinde önemle durduğunu ifade eden mektubunun okunduğu	83
56	İngiliz Ermeni Derneği tarafından Kasım 1894'te Londra'da halka açık olarak düzenlenen toplantıda Osmanlı Hükümeti aleyhinde alınan ve biri İngiltere Hükümeti'nin de yararına olmayan üç kararın değiştirilmesi önerisine başkan Stevenson'un karşı çıktığı.....	86
57	İngiltere Büyükelçisi Sir Philip Currie'nin Bitlis'te meydana gelen olaylar karşısında Bâbıâli'nin ne yapacağına bir an önce karar verip konunun bir Avrupa meselesi haline gelmeden çözümlemesi gerektiğini, aksi takdirde zaman uzadıkça İngiltere'nin istek ve önerilerinin artacağını ifade ettiği.....	87
58	Sir Edmund Commerel ile bir İngiliz deniz subayının Atina ve Londra'daki Ermeni komitelerinin Sason Ermeni olaylarını nasıl carptıttıklarına ilişkin <i>Times</i> gazetesinde yayınladıkları yazılar	91
59	Londra büyükelçisinin İngiltere Dışişleri müsteşarına Lord Kimberley'nin İngiliz Ermeni Derneği'nden iki kişiyle görüşmeyi kabul etmesinden duyulan kaygıları ilettiği	96
60	Ermenilere yapıldığı iddia edilen zulüm ve haksızlıklar dolayısıyla İngiliz Ermeni Derneği tarafından İslâm dini hükümlerinin yanlış	

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
	yorumlanmasını protesto amacıyla Londra'da bulunan Hintli Müslümanlar'ın oluşturduğu Encümen-i İslâm himayesinde bir toplantı düzenlendiği	98
61	İngiliz Ermeni Derneği'nden bir heyetin Lord Rosebery ile görüşme hazırlıkları yaptığı	102
62	Londra'daki Ermeni Komitesi'nin 16 Aralık 1894 günü yaptığı toplantıya Gladstone'un destek mektubu gönderdiği	103
63	Londra Büyükelçiliği Müsteşarı Morel Bey'in İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin Osmanlı Ermenileri lehinde büyük devletlere gönderilmek üzere düzenlediği dilekçeyi bilgi için cemiyet veznedarı Mösyö Paul'den almasının uygun bir davranış olmadığı	104
64	Eski İngiltere Başbakanı Gladstone'un, oğlunun görev yaptığı kiliseye Ermenilerin bir kadeh hediye etmeleri vesilesiyle yaptığı konuşmada Osmanlı Hükümeti'ne karşı aşağılayıcı ifadeler kullandığı	104
65	Sason olaylarının İngiliz basınının gündemini sürekli meşgul etmesinin İngiltere Hükümeti'nin basını doğrudan ya da dolaylı bir şekilde bilgilendirmesinden, Ermeni komitelerinin sürekli gönderdiği telgraflardan, Protestan rahiplerin tahriklerinden ve politikacıların konuşmalarından kaynaklandığı	105
66	Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa'nın Dışişleri Müsteşarı Thomas Sanderson ile görüştüğü; daha sonra yapılan bir görüşmede de Lord Kimberley'nin, eski Başbakan Gladstone'un yaptığı konuşmadan dolayı İngiltere Hükümeti'nin kesinlikle sorumlu tutulamayacağını söylediği	106
67	İngiltere'de bulunan üç Ermeni komitesinin üye listeleri	108
68	İngiltere Dışişleri Müsteşarı Sir Thomas Sanderson'un Londra büyükelçisine Ermenilerin İngiltere Dışişleri Bakanlığı aleyhinde de bir takım suçlamalarda bulunduklarını ifade ettiği	110
69	İngiliz Ermeni Derneği üyesi olan Stevenson ile Schwann adlı parlamenterlerin Osmanlı Padişahı'yla görüşme talebinde bulundukları ..	113
70	İngiliz parlamenterler Stevenson ve Schwann'ın İstanbul'a gelişlerinin engellenmesi gerektiği	115
71	İngiltere kraliçesinin parlamentonun açılışına gönderdiği demeçte Anadolu'daki Ermenilere yapılan zulümler karşısında diğer devletlerle birlikte Bâbıâli'yi uyarmak gerektiği üzerinde durduğu	116

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
72	Lord Salisbury'nin İngiltere Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada İngiltere'nin Ermeni Meselesi'ne destek verirken Anadolu'daki diğer Hristiyanları ümitlendirmemesi gerektiğini ifade etmesi üzerine Lord Rosebery'nin konunun içyüzünün araştırıldığını, söylentilerin doğru olması durumunda Anadolu'daki bütün Hristiyanların desteklenmesi gerekeceğini söylediği	116
73	İngiltere Parlamentosu'nda Anadolu'da tutuklanan Ermeni papazlar hakkında yöneltilen soruların İngiltere Dışişleri müsteşarı tarafından cevaplandırıldığı	118
74	İngiliz Parlamenter Ashmead Bartlett'in, Ermeni Meselesi hakkında yayınladığı kitapta meselenin tarihçesi ile diğer devletlerin konuya bakışlarını ele aldığı	118
75	İngiltere Hükümeti'nin, Sason Komisyonu'nun tahkikatı ne sonuç verirse versin Van ve Bitlis vilayetlerinde özel bir teşkilat kurulması teklifini öne süreceğinin, bazı Ermeni memurların tayininde ısrarcı olacağının, Ermeni patriğinin de Anadolu'da Kürtler tarafından katledilen Ermenilerin isim listesini İngiliz büyükelçisine verdiğinin haber alındığı	137
76	Sason olaylarına dair Kars'tan <i>Times</i> gazetesine telgraf çektiği iddia edilen muhabirin Erzurum İngiltere konsolosunun himayesinde olup olmadığının araştırıldığı	138
77	Sason Tahkik Komisyonu'na tercüman olarak Katolik milletinden Karabet'in hiçbir sıfat ve resmî görev taşımadan görevlendirilmesi konusunda İngiltere'nin ısrarcı olduğu	139
78	İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Kimberley'nin 16 Mart 1895 tarihli yazısında Ermeni Meselesi'nin İngiltere Parlamentosu ve basınının dikkatini çektiğini, tutuklanan ve yargılanan Ermenilerden haklarında yeterli delil bulunmayanların serbest bırakılmaları için kesin emirler verilmesinin İngiltere Hükümeti açısından önemli olduğunu ifade ettiği	141
79	Erzurum'da halkın arasında çıkan tartışmaların, İngiltere ve Fransa konsolosları tarafından malzeme edinilerek Osmanlı askerleri aleyhine suçlamalarda bulunulduğunun Erzurum valisi tarafından ifade edildiği	142
80	Eski Başbakan Gladstone'un İngiltere kamuoyunu Ermeniler lehine yönlendirmesini isteyen gazeteci ve vekillerin çabalarının İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Kimberley'ye iletildiği	143

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
81	Trabzon İngiliz Konsolosu Longworth'un bir takım uydurma haberler yayarak halkın zihnini bulandırdığı	144
82	Lord Kimberley'nin 13 Nisan 1895 tarihinde yapılan bir mitingde Ermenilerden zulüm ve baskıya uğrayanlara büyük bir yakınlık duyduğunu, arkadaşlarının da kendisiyle aynı duyguları paylaştığını, bu konuda bazı tedbirler alınıp uygulanmasını yürekten istediğini ifade ettiği	148
83	Tepkilere sebep olan yayın ve davranışlarda bulunan Trabzon İngiliz Konsolosu Longworth'un değiştirilmesinin iki ülke arasındaki ilişkilerde düzelme sağlayacağı.....	148
84	Halep İngiltere konsolos vekilinin Ermenistan Prensliği'nin merkezinin bölgede olması gerektiğini Maraş Ermeni Katolik ve Protestan reisleri aracılığıyla Zeytun Ermenileri'ne ilettiği.....	149
85	Muhabirinin Muş'tan gönderdiği mezâlim haberlerini yayınlayan <i>Daily Telegraph</i> gazetesinin tekzibi için söz konusu muhabirin hiçbir zaman Muş'ta bulunmadığını ifade eden bir telgrafın miting hazırlıkları yapan Encümen-i İslâm başkanına gönderilmesinin yerinde olacağı	150
86	Van'da hapisteyken eceliyle ölen Bogos'un ölüm sebebi konusunda iftira hazırlığında bulunan Van İngiliz konsolos vekilinin değiştirilmesinin gerektiği İngiltere Büyükelçiliği'ne bildirildiği halde büyükelçiliğin kendisine uyumlu çalışması için tavsiyede bulunulmakla yetindiği	151
87	Lord Kimberley'nin kısmen Ermenilerin yerleşik olduğu Osmanlı vilayetlerine ilişkin üç büyük devlet tarafından Osmanlı Hükümeti'ne verilecek ıslâhat lâyihasını İngiliz Ermeni Derneği mensubu parlamento üyelerine ilettiğinin ve cemiyetin de lâyihayı yetersiz gördüğünün haber alındığı	152
88	Ermeni Meselesi ile ilgili St. John Hall'de yapılan mitingin eski İngiliz siyaset adamları ile Protestan rahiplerin himaye ve desteğiyle gerçekleştiği	155
89	Münih'te yayınlanan <i>Allegmeine Zeitung</i> gazetesinin St. John Hall'de Ermeniler lehinde yapılan mitingin İngiltere kamuoyunda çok etkili olmayıp gazetelerin de çekinceli ifadeler kullandıklarını yazdığı	156
90	Londra'da ikamet eden Müslümanların Ermenilerin mitingine karşı bir miting düzenleme kararı aldıkları	156

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
91	<i>Osmanlı Devleti'nde Ermeni Buhranı</i> adlı bir kitap yayınlayan Misyoner Greene'e Gladstone'un yazdığı özel mektubun bazı bölümlerinin İngiliz gazetelerinde yayınlanması üzerine Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa'nın Lord Kimberley nezdinde girişimlerde bulunacağı	157
92	<i>Daily News</i> ve <i>Times</i> gazetelerinde Osmanlı Hükümeti aleyhinde Ermenileri destekleyen yayınlar yapıldığı, Rahip Mac Coll'un "Ermenilerin Yerleşik Olduğu Osmanlı Vilayetlerine Karşı İngiltere'nin Sorumluluğu" adlı bir makale yayınladığı	157
93	İngiltere'deki Ermeni komitelerinin Kafkasya'daki bazı Ermenileri yönlendirerek Erzurum vilayeti dahilinde bazı yerlerde karışıklık çıkarma hazırlıkları yaptıkları	160
94	İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin Ermeni Meselesi'nin gelişim sürecini izlemek üzere Londra'nın en varlıklı kişilerinden Westminster Dükü'nün başkanlığında Grosvenor Hause Komitesi adlı ikinci bir komite oluşturma kararı aldığı	160
95	İngiliz Ermeni Cemiyeti'nden bir heyetle görüşen Lord Rosebery'nin kendisine iletilen kararlara karşılık verdiği cevapta İstanbul İngiltere, Rusya ve Fransa büyükelçileri tarafından verilen lâyiha metnini görmeden eleştiride bulunmanın uygun olmadığını ifade ettiği	161
96	Lord Salisbury'nin 23 Mayıs 1895 tarihinde yaptığı konuşmada Ermenilere karşı yapılan işkence ve düşmanlıkların sorumlusunun Osmanlı Hükümeti olmayıp bun karşılık İngiltere'nin tehditkâr bir tavır takınmasının durumu kötüleştirmekten başka bir sonuç vermediğini belirttiği	162
97	Muş'a giden şüpheli bir Ermeni'nin üzerinde ele geçirilen ve Bitlis'teki Protestan Mektebi Müdürü Knapp imzasıyla Muş'taki İngiliz memuruna hitaben yazılan iki mektupta Osmanlı Hükümeti ve memurları hakkında olumsuz ifadeler bulunduğu konunun Londra ve Washington büyükelçiliklerine iletilmesi gerektiği.....	162
98	İngiliz Ermeni Derneği eski Başkanı James Bryce'ın Aberdeen'de yaptığı konuşmada Osmanlı Devleti'nin son zamanlarda Hristiyanlara karşı düşmanca bir politika izlediğini ve Sason benzeri olayların tekrarını engellemek için İngiltere'nin diğer büyük devletlerle birlikte tedbirler alması gerektiğini söylediği	163
99	İngiliz Amiral Edmund Commerel'in, Rahip Mac Coll tarafından yayınlanan "Ermenilerin Yerleşik Olduğu Vilayetlere Karşı Sorumluluklarımız" adlı makaleyi <i>Morning Post</i> gazetesinde eleştirdiği ...	165

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
100	Sir Ashmead Bartlett'in <i>Globe</i> gazetesinde yayınladığı bir makalede İngiltere Hükümeti'nin, ıslâhat konusunda son 15 yılda gösterdiği çabaya rağmen Osmanlı Hükümeti'ne Ermenilerle ilgili ıslâhatı kabul ettirmek için baskı uygulamasının yanlış bir hareket olacağını ifade ettiği	169
101	Erzurum ve Muş bölgesinde görev yapan Mösyö Dillonaz ve Vasco de Moore adlı İngiliz gazete muhabirlerine Erzurum Ermeni murahhasası tarafından verilen hediyelerin üzerindeki yazılara dikkat edilmesi gerektiği	173
102	İstanbul Ermeni patriğine İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir Phillip Currie tarafından teamüllere aykırı olarak aşırı derecede alâka gösterilmesi sebebiyle ilgili kişilerin bu konuya dikkatlerinin çekilmesinin Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa'dan istendiği	173
103	Göreve başlayan yeni İngiltere Başbakanı Lord Salisbury'nin büyükelçiler heyetiyle yaptığı toplantıda eski hükümetin Ermeni Meselesi'nde izlediği politikadan uzaklaşarak bir takım düzenlemeler yapma niyetinde olduklarını söylediği	174
104	Allen adlı misyonerle Şatak civarında dolaşan Van İngiliz Konsolos Vekili Hallward'un ve Talori Ermenileri'ne yardım amacıyla İngiltere'den gönderilen paraların dağıtımı için büyükelçilik tarafından görevlendirilen Dr. Reynolds ile arkadaşlarının davranışlarının gözetim altında bulundurulması için gereken emirlerin verildiği	176
105	Siyasî suçlardan mahkum olan Ermeniler hakkında İngiltere Büyükelçiliği tarafından girişimde bulunulmadan bir karar verilmesinin yerinde olacağı	184
106	İngiltere Büyükelçiliği Baştercümanı Block'un Sadâret makamına gelerek büyükelçinin dört madde halinde; Osmanlı Hükümeti'nin ıslâhatı İngiltere'nin istediği süratte gerçekleştiremeyeceğini; Sason olaylarından dolayı tutuklu olanların af kapsamı dışında tutulmaları gerektiğini; Bulgaristan'ın çeteleri dağıtma konusunda çaba sarf ettiğini; Osmanlı Hükümeti, Ermenilerin yerleşik olduğu vilayetlerde yapacağı ıslâhatı geciktirdiğinden İngiltere'nin Bulgaristan'a uyarıda bulunmadığını ifade ettiğini söylemesi üzerine kendisine gerekli cevapların verildiği	184
107	İngiltere Dışişleri müsteşarının, Gladstone'un Chester'da Ermeniler lehine düzenlenecek mitingde yapacağı konuşmaların etkisini Os-	

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
	manlı Hükümeti'nin Ermeni Meselesi hakkında vermeyi taahhüt ettiği cevabın hafifletebileceğini söylediği	186
108	İskenderun ve Mersin civarında dolaşan iki İngiliz savaş gemisinde bulunan silahlı 1.000 Ermeni'nin Zeytun'a gönderildiklerinin haber alındığı	187
109	İngiltere Devleti'nin isteği doğrultusunda Van, Bitlis, Harput, Erzurum ve Diyarbakır'ın tek bir vilayet haline getirilerek bir komiser tayini ve Ermenilerden jandarma atanması gibi meseleleri incelemek üzere İstanbul Rus Büyükelçiliği tarafından görevlendirildiğini iddia eden Vasilyev Pasendaym'ın gittiği yerlerde gözetim altında bulundurulması gerektiği.....	188
110	Londra'daki Hınçak Komitesi'nin Rusçuk'ta bulunan Ermeni komitesinden nakit para istediğine, bu parayla silah satın alınarak Türkiye'ye sevk etme ve karışıklık çıkarma planları yapıldığına ilişkin haberlerin araştırılması.....	189
111	Ermeni Meselesi'nin sona ermesi için ne gibi tedbirler alınması gerektiğine dair Lord Salisbury'nin tebligatına cevaben Londra Büyükelçiliği'ne gönderilen telgrafa Salisbury tarafından henüz cevap verilmediği	191
112	Sir Ashmead Bartlett'in İngiltere Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada Ermeni Meselesi konusunda İngiltere'nin Fransa ve Rusya ile anlaşarak Osmanlı Devleti üzerinde baskı oluşturma çabalarını sakıncalı bulduğunu ifade ettiği.....	192
113	İslâhat lâyihasına dair Ermeni patriği tarafından İstanbul İngiltere Büyükelçiliği'ne verilen cevapla ilgili olarak Tiflis'te yayınlanan <i>Novye Oyozyemye</i> gazetesinde yer alan makalenin tercümesi	194
114	4 Ekim 1895 tarihinde İngiltere'de yayınlanan gazetelerin çoğunda İstanbul'da meydana gelen olayların sorumlusu olarak Ermenilerin gösterildiği ve devletlerin Ermeni Meselesi'ne yaklaşımlarını bu olayların zorlaştıracağını ifade edildiği.....	196
115	Londra'ya gidecek olan İngiltere Büyükelçisi Sir Philip Currie'nin veda ziyaretinde ıslâhat kararlarına ait dört maddede yapılan düzeltmelerin aynen yayınlanarak ilan edilmesi talebinde bulunması, Rus büyükelçisinin de aynı amaçla Bâbıâli'ye gelmesi üzerine ıslâhat kararlarının vilayetlere gönderilip ileride uygun görülürse yayınlanabileceği cevabının verildiği	197
116	İngiltere'de yayınlanan gazetelerde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Ermeni bozguncular tarafından gerçekleştirilen silahlı saldırılara	

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
	ilişkin bilgiler yayınlanmasına rağmen basının Ermeni Meselesi'ne eskisi kadar rağbet göstermemesinin sebebinin son zamanlarda ihtilal komitelerince çıkarılan kanlı çatışmalardan kaynaklandığı	199
117	Lord Salisbury'nin Osmanlı ülkesindeki zorlukların ancak sabırla çözülebileceğini ifade etmesinin, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı ılımlı bir politika izleyeceğinin göstergesi olduğu	200
118	İngiltere Büyükelçiliği maslahatgüzârı tarafından iletilen Lord Salisbury'nin cevabında Osmanlı askerleri ile hükümet görevlilerinin kötü davranışlarının devamının, İngiltere Hükümeti'nin ıslâhatın uygulanması konusunda Osmanlı Padişahı'na olan güvenini sarstığının ifade edilmesi üzerine güvenliğin sağlanması için alınan tedbirlerin maslahatgüzâra tek tek anlatıldığı, Rusya ve Avusturya büyükelçileriyle yabancı basının da aynı konuda bilgilendirildiği	200
119	Trabzon İngiliz Konsolosluğu Tercümanı Gomidas Hekimyan'a gönderilen Van İngiliz Konsolosluğu mühürlü ve Hallward imzalı mektupta Ermenilere ne şekilde silah temin edildiği ve Osmanlı askerlerine ne gözle bakıldığına dair ilginç ifadelerin yer aldığı	203
120	İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin, vefat eden Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa'nın cenaze törenine bir vekil gönderme talebinin reddedildiği ..	204
121	İngiliz Ermeni Derneği Başkanı Francis Stevenson'un <i>Daily News</i> gazetesinde yayınladığı yazıda Osmanlı Devleti'nin bölünmesi konusunu ele aldığı; <i>Hınçak</i> gazetesini yayınlayan Avadis Nazarbek'in de <i>Daily Graphic</i> gazetesine verdiği röportajda Anadolu'da çıkan karışıklıklara Hınçakistlerin sebep olduğunu itiraf ettiği	206
122	Lord Salisbury'nin İngiliz Ermeni Derneği tarafından gönderilecek hiçbir heyeti kabul etmeyeceğini bildirmesi üzerine cemiyetin <i>Daily News</i> gazetesinde çirkin tabir ve tehditlerle dolu bir bildiri yayınladığı	208
123	İngiltere Büyükelçiliği'nin Trabzon'da tutuklanan Ermenilere baskı yapıldığı iddialarının asılsız olduğu Trabzon vilayetinden bildirildiği	209
124	Maraş ve Antep'te eşkıyalık yaptıkları için yakalanan iki Ermeni'nin ifadelerinde İngiltere'nin söz verdiği askerî yardımdan cesaret aldıklarını belirttikleri	210
	İNDEKS	213

No:	Belgenin Konusu	Sayfa
	II. BÖLÜM	
	BELGE FOTOKOPİLERİ	235
	EK	
	REFERANSLAR.....	543

KISALTMALAR

A. MKT. MHM	Sadâret Mektubî Mühimme
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Dr.	Doktor
HR. SYS	Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım
İ. HUSUSÎ	Îrâde Hususî
Mr.	Mister
No:	Numara
vb.	Ve benzeri
Y. A. HUS	Yıldız Sadâret Hususî Maruzat
Y. EE	Yıldız Esas Evrakı
Y. MTV	Yıldız Mütenevvi Maruzat
Y. PRK. A	Yıldız Perakende Sadâret Maruzatı
Y. PRK. ASK	Yıldız Perakende Askerî Maruzat
Y. PRK. AZJ	Yıldız Perakende Arzuhal ve Journaller
Y. PRK. EŞA	Yıldız Perakende Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik
Y. PRK. HR	Yıldız Perakende Hariciye Nezâreti Maruzatı
Y. PRK. TKM	Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği
Y. PRK. UM	Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratı
Y. PRK. ZB	Yıldız Perakende Zaptiye Nezâreti Maruzatı

No:

Belgenin Konusu

Sayfa

I. BÖLÜM

BELGELERİN TERCÜME VE SADELEŞTİRMELERİ

1

Mâbeyn-i Hümayûn Başkitâbeti'ne

Efendim,

1 Ocak 1894 tarihli telgrafınız üzerine Londra Ermeni [Komitesi] bozguncularının Nihilistler ile ilişki kurdukları konusunda Bâbîâlî'ye ilettiğim haberin doğru olup olmadığına dair yeniden âcilen bilgi istenmişti. Bu konuda edindiğim bilgiler daha önce arz ettiklerimi doğrulamaktadır. Bundan iki ay önce birkaç Ermeni ile Agopyan ve Tomayan'ın International Democratic Club adlı kulüpte bulundukları görülmüştür. Bu kulüp özellikle anarşistlere ait olmakla beraber aşırı siyasî düşünce sahipleriyle Stepniak ve Valéra adlı Rus Nihilistler gibi çeşitli ülkelerde ihtilâl çıkarmak isteyenlerin de vakit geçirdikleri bir yerdir. Bu kulübün defterleri içinde üye sıfatıyla Ermenilerden sadece Sevasly'nin adına rastlanmıştır. Araştırmalara göre diğer Ermenilerin bu kulübe ancak misafir gibi gittikleri anlaşılmaktadır. Burayı sürekli kontrol altında tutuyorum. Ancak siyasî meselelere dair belirli vakitlerde yapılan konferanslara son zamanlarda ara verildiğinden yabancı ihtilâlciler kulübe gelmekten vazgeçmişlerdir. Şu sıralar şüphe çekecek hiçbir olay görülmemiştir. Bu durum; Fransa Parlamentosu Meselesi üzerine çeşitli ülkelerde anarşistler aleyhine alınan sıkı tedbirler yüzünden İngiltere'ye sızan anarşistlerin çoğalmasa sebebiyle İngiltere polisinin bunları eskisinden daha fazla kontrol altında bulundurmasından ötürü açıkça fikirlerini ilâna ve yaymaya cesaret edemeyişlerinden kaynaklanmaktadır. Londra Ermenileri son zamanlarda hiçbir şekilde seslerini yükseltmedikleri gibi zararlı düşüncelerini yaymalarına vesile olan *Daily News* ve *Manchester Guardian* gazetelerinde de birkaç haftadan beri Osmanlı Hükümeti aleyhinde hiçbir şey yer almamaktadır. Ermenilerin bu hareketlerini Lord Rosebery'nin yaptığı yarı resmî uyarılara bağlıyorum. Gerçi tarafımdan yapılan müracaatlara karşı Lord Rosebery bir şey yapamayacağını söylemekte ise de Ermeniler üzerinde nüfuzu olan kişilere, özellikle de Mister Bryce'a, Padişah'ın merhameti sayesinde hayatını devam ettirebilen Tomayan gibi bir şahsın orada burada Osmanlı Hükümeti aleyhin-

de konuşmalar yapmasının ne kadar uygunsuz olduğunu ciddi bir şekilde anlattığı, Mister Bryce'ın da Tomayan'ın yaptığı kötülükler konusunda bilgisi olmadığını, hatta nerede bulunduğunu bile bilmediğini söylediği haber alınmıştır. Bununla beraber Mister Bryce ve Lord Rosebery'nin yaptıkları uyarılarla Osmanlı ülkesindeki mezhepdaşlarının çıkarları adına hiç olmazsa şimdilik bir kötülükte bulunmaktan geri durmalarını Ermeni Komitesi'ne tenbih etmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Arz olunur.

12 Ocak 1894

Rüstem

BOA, Y. PRK. EŞA, 19/13

2

**Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası**

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 12 Ocak 1894 tarih ve 22 numaralı yazının tercümesi*

Fitzgerald adlı bir İngiliz gazetecisinin hile ve entrikalarıyla kendisinin Ermeni komitelerine mensup bir takım kişileri Osmanlı ülkesindeki İngiliz konsoloslarına tavsiye ettiğini kesin olarak ispatlayacak delil ve ipuçlarına dair nezâretinizin 17 Aralık 1893 tarihli yazısıyla buna ek tezkire tarafımdan incelenmiştir. Bu yazının içeriğindeki bilgileri sözlü bir nota ile âcilen İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bildirdiğim gibi Dışişleri Müsteşarı Sir Thomas Sanderson ile yaptığımız konuşmada da bu işi tekrar dile getirdim. Kendisi cevap olarak: "Girişiminiz üzerine Dışişleri Bakanlığı, gerek Fitzgerald ve gerekse Lord Rosebery'ye bu konuda verdiğiniz notada adları yazılı diğer kişilerden sakınmaları gerektiği konusunda İngiltere konsoloslarını uyarması için Sir Arthur Nicholson'a gerekli emirleri vermiştir." dedi.

**

Bâb-ı Âfî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
2576

Sadâret Yüksek Makamı'na

Arz

Merzifon'da ele geçirilmiş olan Rusyalı Şamarov'un evrakları arasında *Daily News* gazetesi muhabirliğinde bulunmuş olan Fitzgerald tarafından Dikran Rupenyan'ı tavsiye için İngiltere'nin İzmir ve Trabzon konsoloslarına yazılmış iki kartvizit ile cüzdanın birinci sayfasında ortaya çıkan bazı adresler, Ermeni bozguncuların haberleşmelerinin genellikle İngiltere ile yapıldığı hakkındaki söylentileri doğrulamaktadır. İngiltere konsoloslarının Ermeni fesat komitelerinin bir haberleşme aracı olmasını bağlı oldukları hükümetlerin, dostluk açısından uygun bulmayacaklarından, bu gibi üzücü durumların tekrar ortaya çıkmasının engellenmesine yetecek etkili tedbirler alınması konusunda İngiltere kabinesinin dikkatini çekmek üzere Londra Büyükelçiliği'ne uygun tebligat yapılmasına dair daha önceki Sadâret emri uyarınca söz konusu büyükelçiliğe gerekli direktifin verildiğini 23 Aralık 1893 tarihli yazımla arz etmiştim. Durum İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bildirildiği gibi Dışişleri müsteşarına da yapılan tebligat üzerine gerek adı geçen Fitzgerald ve gerekse Ermeni bozguncularından sakınmaları lüzumu konusunda İngiltere konsoloslarını uyarmak amacıyla gerekli talimatların verildiğini adı geçen müsteşarın ifade ettiğine dair söz konusu başkonsolosluktan gelen 12 Ocak 1894 tarih ve 22 numaralı yazının çevirisi ekte sunulmuştur.

Arz olunur.

29 Ocak 1894

Hariciye Nâzırı
Said

BOA, Y. A. HUS, 289/63

3

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 45

*Ankara Mahkemesi tarafından verilen karar üzerine
İngiltere'de ortaya çıkan heyecanın yatıştığına dair
18 Aralık 1893 tarih ve 469 numaralı yazıya ek*

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gönderilen 15 Şubat 1894 tarih ve 64 numaralı yazı*

Ankara Mahkemesi tarafından verilen hüküm ve karar İngiltere'de duyulur duyulmaz Ermeni mahkumlar lehine kamuoyunda büyük bir heyecan ve memnuniyet görüldüğü şüphesiz hatırlanacaktır. Bu heyecanın oluşmasına en fazla Protestan ruhanî cemiyetleri sebep olmuşlardır. Bunlar Osmanlı Devleti'nde bulunan memurlarından aldıkları raporlara ve yabancı devletlerdeki Ermeni komitelerinin hile ve aldatmalarına kapılarak Ermenilerin dinî zulüm ve haksızlıklara uğramış oldukları zan ve inancına kapılmışlardır. Bu cemiyetlerin zorlamalarıyla Lord Rosebery, Tomayan ile Kayayan'ın Padişah tarafından affedilmelerini sağlamak için İstanbul'da girişimlerde bulunmuştur. O süreden beri geçen zamanın tesiriyle ve belki de çeşitli gazete ve dergilerde yayınlattırdığım makaleler ve birçok önemli kişiyle yaptığım görüşmeler sayesinde bu heyecan kısmen giderilmiş ve işin gerçeği zihinlerde yavaş yavaş ortaya çıkmıştır. Zaten daha önceden bildirdiğim gibi işin başında Tomayan ile Kayayan'ın tamamıyla suçsuz olduklarına inanarak gerek Dışişleri Bakanlığı ve gerekse İngiltere Parlamento üyeleri nezdinde adı geçenler lehinde çeşitli girişimlerde bulunan Dr. Herricks bu işte çok ileri gittiğini anlamış ve Londra'dan ayrılmadan önce, 18 Ekim 1893 tarih ve 46 numaralı yazımda da bildirdiğim gibi beni ziyaret ederek Tomayan ile ilişkisini kesip bu şahsın söz ve davranışlarından kendisinin sorumlu olamayacağını söylemiştir.

Bu girişimin ardından daha anlamlı başka bir girişim daha ortaya çıkmıştır. Bu da, İngiltere'deki ruhanî cemiyetlerin en nüfuzlu ve itibarlı olan Alliance Evangelique'in Genel Sekreteri Mr. Arnold'un bundan iki-üç gün önce yanıma gelişidir. Kendisi bu cemiyetten yardım sağlamak maksadıyla

sözde dinî zulüm ve adaletsizlik yapıldığına dair ileri sürülen bahanenin aslında tamamen asılsız ve dayanaksız olduğuna inandığı için Tomayan'ın bu sıralar İngiliz dinî çevrelerinde çıkarmaya çalıştığı kargaşayı kesinlikle hoş karşılamadığını, Ermeni bozguncuların gerçek maksatları olan siyasî iftira, entrika ve ihtilâlciliklerini asla kabul edip desteklemediğini adı geçen cemiyet meclisi adına bildirerek bu ifadenin Osmanlı Hükümeti'ne de aksettirilmesini rica etmiştir. Mr. Arnold'un yanında bulunan İngiliz Presbiteryen Kiliseleri temsilcisi Mr. Matthews da vekili bulunduğu cemiyet adına aynı düşünce ve hisleri bana belirtmiştir.

Ben de cevap olarak, Osmanlı ülkesindeki Hristiyan cemaatlerin ve özellikle Ermeni cemaatinin durum ve mevkiini her ikisine de anlatarak Ermenilerin zulüm ve baskıya maruz kalmak şöyle dursun, gerek Padişah ve gerekse diğer devlet adamları tarafından özel bir şekilde himaye edildiklerini, sınırsız yardımlara mazhar olduklarını, son zamanlarda meydana gelen üzücü olayların ise kendi hallerinden memnun ve Padişah'ın himayesi altında güvende olan halkın düşüncelerini yanıltmaya çalışan bozguncuların oluşturduğu ufak bir grubun tahriklerinden kaynaklandığını söyledim. Bütün din ve mezheplere saygılı olan ve onları himaye eden Osmanlı Devleti'nin dinî baskı ve zulüm yapmasının asla hatır ve hayaline gelmemiş olduğunu ve Osmanlı memurları tarafından bazı Ermeniler aleyhine zorlayıcı tedbirler alınmış olması konusunun ise onların Hristiyan değil, sadece bozguncu sıfatıyla adli soruşturmaya tâbi tutulmakta olduklarını ifade ettim. Sonra da bu teşebbüslerini Osmanlı Hükümeti'ne memnuniyetle bildireceğimi, ancak bunu daha kesin bir surette yapabilmem için sözlü ifadelerini yazılı olarak da bana iletmelerini istediğimi kendilerine söyledim.

Mr. Arnold ve Mr. Matthews bu tarz harekete asla itiraz etmediklerini ve ileri sürdükleri görüşlerle ilgili olarak bana bir yazı göndereceklerini belirttiler. Bunun dışında Mr. Arnold ile arkadaşına Tomayan ve diğer Ermeni bozguncuları tarafından Osmanlı Devleti aleyhinde yapılan suçlamaların yalandan ibaret olduğunu kendilerinin de bildiğini; mensup oldukları cemiyetlerin, Tomayan ile "İngiliz Ermeni" adlı ihtilâl komitesi tarafından Osmanlı Devleti aleyhine oluşturulmaya çalışılan düşmanca tavırlara katılmadıklarını ve bunu her açıdan çirkin gördüklerini gerek İngiliz dinî çevrelerine gerekse

gazetelere bildirerek söz konusu iftiraları reddedip çürütme hususunda bana yardım etmelerinin işin aslının ortaya çıkmasına yardımcı olacağını bildirdim.

Buna cevaben Mr. Arnold: "Bu konuda zaten bazı tedbirler aldım. Son olarak Edinburg şehrinde bulunduğum sırada Ermenilerle bağlantı kurarak şikâyetlerinin sebeplerini anlamak için Anadolu'ya özel bir komisyon gönderilmesi konusunda Madam Tomayan tarafından öne sürülen bir düşüncenin -bunun için zaten iki yüz İngiliz lirası toplanmıştı- gerçekleşmesini engelledim. Bununla beraber sizden gelen bilgileri kabule hazırım. Olayların tesbiti ve gerçeğin ortaya çıkarılması için gerek hususî ve alenî gerekse dinî gazetelere makaleler yazmak suretiyle elden geleni yapacağım." dedi.

Şunu da arz edeyim ki, belirtilen teşebbüs Ermenilerin hile ve yalanlarına en fazla kapılan ve bu yüzden de bize en fazla düşmanlık göstermiş olan İngiltere halkının bir bölümünde ters bir etki yarattığını göstermesi bakımından büyük bir öneme sahiptir. İncil Cemiyeti'nin Osmanlı ülkesinde misyonerleri bulunmadığından bu meselede işbirliği olmadığı gibi Ankara'da hapsedilenlere destek olan diğer cemiyetlere katılması da o zaman işin dinî zulüm ve baskıdan ibaret olduğu zan ve inancında olmasından kaynaklanmıştır. Fakat o zamandan beri gerçek durum ortaya çıkmıştır. İngiliz Rahipler Cemiyeti'nin Anadolu'nun güneyi ile Suriye'nin kuzey bölgelerinde müesseseleri olduğundan söz konusu cemiyet vekilinin Mr. Arnold'a katılmasının, belirtilen müesseseler hakkında Osmanlı Devleti'nin iyi düşünmesini sağlamak arzusundan ileri geldiği düşünülebilir. Bu düşünceden dolayı adı geçen vekile, Mr. Matthews'a Osmanlı Devleti'nin iyi niyetinin, cemiyetin İngiltere'de Tomayan ile yandaşları tarafından yayılmaya çalışılan yalan ve iftiralarının düzeltilmesi konusunda göstereceği teşebbüsler, cemiyet memurlarıyla öğretmenlerinin bulundukları yerlerdeki Osmanlı memurlarıyla iyi geçinmeleri ve Ermenilere Osmanlı Hükümeti'ne itaat etme fikrini telkin etmeleri konusunda harcayacakları çaba ve gayretler ölçüsünde olacağını söyledim.

Mr. Matthews da zaten Osmanlı memurlarından ciddi herhangi bir şikâyetle bulunmayıp bir süre önce Osmanlı ülkesine yaptığı seyahat esnasında tarafından kendisine iyi niyetle davranıldığını itiraf etti. Ayrıca mensup olduğu cemiyet memurlarının da Osmanlı müfettişlerini kabul ederek ders programlarını kontrol ettirmekte asla engel çıkarmadıklarını, sadece Osmanlı

Hükümeti tarafından onaylanmak üzere İstanbul'a gönderdikleri öğretmen diplomalarının çok gecikmeli olarak iade edildiğini, hatta bazen kaybolduğunu, bunun da problemler doğmasına sebep olduğunu, ayrıca kitapların sıkı bir kontrole tâbi tutulduğunu, genellikle de sansür memurlarının; kendi kutsal kitaplarında bu kitapların içeriğinde asla yer almayan bir takım değişiklikler yapmak istediklerini bildiren şikâyetler aldıklarını söyledi.

Ben de belirtilen konuların ikinci derecede öneme sahip meseleler olduğunu, zaman geçtikçe ve özellikle mektepler herhangi bir şikâyetle yol açmadıkları takdirde halledilebileceği cevabını verdim. Söz konusu vekil bunun üzerine bir şey söylemedi.

BOA, HR. SYS, 2829/47

4

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne
gelen 21 Şubat 1894 tarih ve 69 numaralı yazının tercümesi*

İngiliz İncil Cemiyeti'nin Tomayan'ın bozguncu hareketlerini asla uygun görmediğini belirtmek için adı geçen cemiyet kâtibi Mösyö Arnold'un büyükelçiliğe gelip görüştüğünü ve kendisinden Osmanlı Hükümeti'ne iletilmek üzere bu konudaki fikir ve değerlendirmelerini belirten bir mektup vermesini talep ettiğimi 15 Şubat tarih ve 64 numaralı yazımda bildirmiştim.

Dün akşam aldığım bu mektubun Fransızca çevirisi ekte arz edilmiştir. İncelendiğinde de anlaşılacağı üzere Mösyö Arnold, söz konusu cemiyetin gerek Tomayan ile diğer Ermenilerin kışkırtmalarını ve gerekse buna benzer bütün bozguncu hareketleri kınayarak din serbestliğine taraftar olduğunu, otuz-kırk yıldır yaptığı bütün teşebbüslerinde Osmanlı Hükümeti tarafından yardımlarla onurlandırıldığını, Osmanlı Devleti'nin daima âdil bir şekilde hareket ettiğini belirterek bozgunculuk niyeti taşıyan her çeşit hareketten kaçınacağını bildirmiştir. İncil Cemiyeti'nin bu girişimi ve söz konusu mektubu

gerçekten değerlidir. Çünkü Osmanlı Hükümeti aleyhinde öne sürülen ve Tomayan tarafından hemen her zaman tekrar edilen "dinî düşmanlık" iddialarının ne kadar asılsız olduğunu ispatlamaya yeterlidir. Bu mektubu özel olarak Lord Rosebery'ye göstermek niyetindeyim. Böylece Ermeni bozguncuların, İngiltere Hükümeti'nin yardımına kavuşma ümidini taşıyabilecek her tür davranıştan kaçınmaları hususunda sebat etmeleri teşvik edilmiş olur.

Arz olunur.

Ek mektubun tercümesi

Büyükelçinin isteğine uygun olarak yaptığımız görüşme esnasındaki açıklamalarımı aşağıda özet olarak tekrar ediyorum:

Birincisi, İncil Cemiyeti Tomayan ile diğer Ermenilerin kışkırtmalarını tamamıyla kınamaktadır. Tomayan, cemiyet tarafından ciddi bir şekilde ortaya konulan amaca aykırı olarak söz konusu kışkırtmalara cüret etmiştir.

İkincisi, cemiyet, siyasî işlere karışmaktan kesinlikle uzak durmakta olup dinî özgürlüklerle ilgisi olmayan türden baskılarla uğraşmaz. Yani baskıya maruz kalan kişi, bu uygulamaya özellikle Hristiyan olduğundan dolayı maruz kalmamışsa İncil Cemiyetince müdahaleye asla gerek yoktur. Anadolu'daki ajanlarımız, geçen sene Tomayan ve Kayayan aleyhine öne sürülen suçlamaların tamamının asılsız olduğunu kesin olarak doğruladıklarından, serbest bırakılmaları için gerek İngiltere Hükümeti ve gerekse Osmanlı Hükümeti nezdinde etkili girişimlerde bulunulmuştur. Padişah tarafından haklarında gösterilen merhamet ve iyilikten dolayı gerçekten minnettar olduk.

Üçüncüsü, cemiyetin ne Ermenilerin yerleşik olduğu Osmanlı vilayetlerinde ve ne de diğer yerlerde herhangi bir misyoneri vardır. Zaten cemiyet, dünyanın her tarafında bulunan İncil kiliseleri üyelerinden oluşmaktadır. Defalarca gerçekleştiği üzere dinlerin serbestliğini korumak için hükümdarlar ve hükümetler nezdinde girişimlerde bulunuyor olmamız, her şahsın istediği gibi yüce Allah'a ibadette serbest olmasını arzu etmemizden ve değişik ülkelerde bulunan Hristiyan kiliselerinin itibarını artırmakla görevli bizden başka bir cemiyet bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Otuz-kırk seneden beri dinlerin serbestliği noktasında Osmanlı ülkesinde meydana gelen ilerleme-

ler gerçekten memnuniyet vericidir. Osmanlı tebaasının serbestçe ibadetlerini yerine getirebilmeleri Padişah fermanlarıyla güvence altına alınmıştır. Osmanlı vatandaşı olan Protestanlarla ilgili olarak doğrudan ya da dolaylı Osmanlı Hükümeti nezdindeki bütün teşebbüslerimizde karşılaştığımız güçlükler merkezî hükümetten değil, mahallî memurlar tarafından çıkarılmıştı. Bu gibi konuların çoğunda adaletin yerine getirilmesi hususundaki taleplerimiz, İstanbul'da destek ve kabul görmüştür. Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinde bazı reformların yerine getirilmesini sağlamak için şu anda yapılan tahriklerden dolayı birçok Hristiyan tehlike ve sıkıntılarla karşı karşıya kalabilirlerse de İncil Cemiyeti kışkırtıcı bir harekete karışmış olan kişileri hiçbir zaman bilerek himaye etmeyecektir.

Gerek bu sözlerimin ve gerekse eski sözlü açıklamalarımın, Osmanlı Hükümeti tarafından tepkiyle karşılanabilecek her çeşit hareketten kesinlikle uzak durma arzusunda bulunduğumuza dair garanti olarak kabul edilmesini ümit ediyorum. Biz ihtiyaç görüldüğü zaman Osmanlı topraklarında bulunan Protestanları himaye için doğrudan doğruya Osmanlı Hükümeti'ne başvurabiliriz. Fakat bozguncu hiçbir hareketi desteklemeyiz. Dinî baskı yapıldığına dair bir haber aldığımızda, ilk önce olay mahallinde bulunan güvenilir memurlar aracılığıyla -ki dünyanın her tarafında böyle memurlarımız vardır- olayın gerçek olup olmadığını araştırır, daha sonra da konuyla ilgili olarak hükümete başvururuz. Mecbur olmadıkça basına müracaattan kaçınmaktayız.

Bu açıklama vesilesiyle saygılarımızı sunarız.

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
Aded: 2854

Sadâret Makamına

Arz

Ankara Mahkemesi kararı üzerine Ermeni mahkumlar lehinde İngiltere kamuoyunda meydana gelen heyecan kısmen ortadan kalkarak gerçekler

yavaş yavaş açığa çıkmaktadır. Buna delil olmak üzere İngiltere'deki dinî cemiyetlerin en nüfuzlu ve itibarlı olan Alliance Evangelique Cemiyeti Kâtibi Mösyö Arnold Osmanlı Büyükelçiliği'ne gelerek cemiyetin, kendisinden yardım sağlamak amacıyla sözde mezâlim ve dinî baskı yapıldığına dair ortaya konulan iddiaların tamamının asılsız olduğuna kanaat getirdiğinden Tomayan'ın İngiliz ruhanî çevreleri arasında uygulamaya çalıştığı kışkırtmaları çok sert bir şekilde kınamış ve Ermeni bozguncuların asıl maksadı olan siyâsî entrikalarla ihtilâlciliği asla onaylamadığını cemiyet meclisi adına belirtmiştir. Bu açıklamalarının Osmanlı Hükümeti'ne bildirilmesini rica etmiştir. Ayrıca İngiliz Ruhbanları İdare Komitesi üyesi sıfatıyla refakatinde bulunan Mösyö Matthews da vekili olduğu cemiyet adına aynı düşünce ve hisleri ifade etmiştir. Buna karşılık konuşuklarının yazılı olarak bildirilmesi kendilerine söylenince, adı geçenler bu hususta bir yazı göndereceklerini belirtmişlerdir. Ayrıca Tomayan ile yandaşları tarafından Osmanlı Hükümeti aleyhinde yapılan iftiraların söz ve yazıyla reddedilmesi konusunda yapılan yardım teklifine Mösyö Arnold tarafından olumlu bir şekilde cevap verildiğine ve Ermenilerin entrikalarına kapılarak hakkımızda en fazla düşmanlık göstermiş olan İngiltere'deki halk tabakalarından birinde bu şekilde meydana gelen etkinin büyük önemi bulunduğuna dair bazı ifade ve ayrıntılar içeren Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa'dan bu kez alınan 15 Şubat 1894 tarih ve 64 numaralı yazının tercümesi ekte sunulmuştur.

Merzifon Mektebi Müdürü Mösyö Herricks'in bazı konuşmalarını içeren, tahrirâtta tarih ve numarası gösterilen yazının tercümesini takdim etmek suretiyle daha önce yaptığım arza Sadâret tarafından cevap verildiği, bu cevapta yer alan emir ve tavsiyeler uyarınca adı geçen büyükelçilikten alınan cevap yazısının tercümesinin de 17 Aralık 1893 tarihli cevabî yazımla gönderildiği kayıtlardan anlaşılmıştır.

Arz olunur.

27 Şubat 1894

Hariciye Nâzırı
Said

BOA, Y. PRK. HR, 18/87

5

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 69

*Ermeni ihtilâl hareketinin İngiliz İncil Cemiyeti
tarafından kınanması üzerine Lord Rosebery
ile yapılan görüşmeye ilişkin 69 ve
75 numaralı iki ayrı yazıya ek*

Londra Büyükelçiliği'nden

Hariciye Nezâreti'ne gelen 2 Mart 1894 tarih ve 79 numaralı yazının tercümesi

Ermeni ihtilâl hareketi hakkında İncil Cemiyeti ve Presbiteryen Kiliseleri vekillerinden Mösyö Arnold ve Mösyö Matthews ile yaptığımız görüşme ile ilgili olarak 15 Şubat 1894 tarih ve 64 numaralı yazımda bazı açıklamalarda bulunmuştum. Anadolu'daki kışkırtıcı hareketleri kınayan ve fesatçılarla ilişkilerini kesmek amacını ihtiva eden Arnold ve Matthews tarafından bana yazılan mektup ile gazetelerde yayınladıkları makalelerin tercümelerini 21/28 Şubat 1894 tarihli ve 69/75 numaralı iki ayrı yazıma ek olarak takdim etmiştim.

Dün Lord Rosebery ile yaptığımız görüşmede kendisine Mösyö Arnold'un mektubu ile buna ilişkin matbu belgelerin birer suretini verdim. Rosebery bunları inceledikten sonra büyük önem taşıdıklarını belirterek bu cemiyetlerin vekillerini Ermeni fesatçılarla olan ilişkilerini kesmeye ve özellikle bunu açıkça ilân etmeye onları ikna ettiğim için beni tebrik etti. Daha sonra bu belgelerin basılıp yayınlanması ve kabine üyelerine dağıtılması için gerekli talimatları verdi. Bunun üzerine ben de bu belgeleri göstermekteki amacımın; Ankara Mahkemesi dolayısıyla Osmanlı Hükümeti'ne karşı oluşan dinî baskı ve keyfî davranış iddialarının asılsız ve yalandan ibaret olduğunu ifade ettim. Bu belgelerin *Mavi Kitap*'a konulmasını istediğimi belirttiğimde, Lord Rosebery cevap olarak, bu belgeleri ilk yayınlanacak *Mavi Kitap*'a koymaya çalışacağını söyledi.

Dinî cemaatlerin genel tutumunun bakan üzerinde bu derece etki bırakmasının sebebini anlamak için şurasını hatırlamak yeterlidir: İngiltere Hükümeti'nin Ankara mahkumlarının tarafını tutarak Tomayan ile Kayayan lehine

de girişimlerde bulunması, kendi habercilerinin yanlış bilgilendirmesi ve Ermeni komitelerinin aldatmalarına kapılmış olan bu cemiyetlerin baskılarının bir sonucu idi. Bununla beraber bu cemiyetlerin kandırılmış olduklarını itiraf ederek Ermeni kışkırtmalarına karşı düşmanca bir tutum sergilemeleri son derece önemli bir husustur. Çünkü bu durum kamuoyunda lehimize bir değişiklik oluşturacağı gibi İngiltere Hükümeti'nin konumunu de kuvvetlendirecektir. Bir başka deyişle tahriklerini sürdürme arzusunda bulunan bir takım Ermenileri hâlâ korumakta olan Aşırı Liberal Partisi'ne karşı daha sağlam hareket etmesine imkân sağlayacaktır. Bu olumlu sonucu almak ve özellikle dinî cemaat vekillerini Ermeni fesatçılarının entrikalarını açıkça kınamaya ve bunların amacının daha önce yayınlayıp gösterdikleri gibi sadece yönetim açısından bazı yeniliklerin yapılmasını sağlamak olmayıp aksine genel bir değişiklik ortaya koyarak yabancıların müdahalesini davetten ibaret olduğunu açıklamaya ikna etmek son derece memnurluk verici bir durumdur.

Arz olunur.

BOA, HR. SYS, 2829/51

6

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Telgraf
Sayı: 8046/36
12 Mart 1894

Said Paşa'dan Rüstem Paşa'ya

64, 69 ve 75 numaralı telgraflar alınmıştır.

Lütfen Alliance Evangelique'e ve Presbiteryen Kiliseleri İttifakı'na fevkalâde teşekkürlerimi bildiriniz. İlgili konuda verdiğimiz bilgileri kabul edip değerlendiren Lord Rosebery'ye, yüce Padişahımızın son derece memnun kaldığını iletiniz.

Ayrıca bu şekilde hareket etmenizden dolayı Padişahımızın yüksek takdirlerini almış olduğunuzu ekselanslarına iletmekten mutluluk duyuyorum.

BOA, HR. SYS, 2753/26

7

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 83

***Konu:** Ermeni bozguncularının Anadolu'ya özel bir araştırma heyeti gönderme düşüncesinde olduklarına dair Lord Kimberley ve Dışişleri müsteşarı ile yapılan görüşmeyi içeren 1 Nisan 1894 tarih ve 42 numaralı telgrafa cevap*

Londra Büyükelçiliği'nden

Hariciye Nezâreti'ne gönderilen 5 Nisan 1894 tarih ve 125 numaralı yazı

Bize karşı kötü duygular besleyen bazı bozguncuların ülkenin durumu hakkında inceleme yapılması için Anadolu'ya özel bir araştırma heyeti gönderme düşüncesinde bulunduklarına dair 1 Nisan 1894 tarih ve 42 numaralı şifreli telgrafınız alınmıştır.

Dünkü görüşmemizde Lord Kimberley, konunun gelişimi hakkında kendisinden daha fazla bilgisi bulunan Dışişleri müsteşarıyla görüşmemi rica ettiğinden Sir Sanderson'la görüştüm. Kendisi Dışişleri Bakanlığı'nın böyle bir araştırma heyeti göndermesinin benzeri görülmemiş bir uygulama olduğu konusunda Hariciye Nezâreti tarafından belirtilen görüş ve düşünceye katılarak konuyu geçiştirdi. Zaten şurasını da arz etmeliyim ki, durumu Lord Rosebery'ye açmaktan maksadım Tomayan ve eşinin yapmaya çalıştıkları hile ve entrikalardan kendisini haberdar etmekten ibaretti. Ancak 15 Şubat 1894 tarihli yazımla arz ettiğim gibi o sırada Mösyö Arnold bu düşünceyi kabul ettirmeyi başarmıştı. Bu görüşme esnasında Lord Kimberley bana şöyle dedi:

"Parlamento üyelerinden bazıları Tomayan'ın konuştuğu bir takım toplantılarda Ermeniler lehinde alınan bazı kararları sonradan bana bildirmişlerse de Dışişleri Bakanlığı İngiltere Hükümeti'nin elde ettiği bilgilere dayanarak Osmanlı Hükümeti aleyhine ortaya konan mezhep düşmanlığı suçlamalarının tamamen asılsız olduğu fikrinde bulunduğundan bu suçlamalara asla gerçek nazarıyla bakamayacağı cevabını vermişti. Her ne kadar adalet ve tarafsızlık duyguları herkesçe bilinen Padişah ile Osmanlı Hükümeti'nin böyle

düşmanlık yapılmasına yardım etmediklerini kesin olarak biliyorsam da sağlam kaynaklardan aldığım haberlere göre özellikle vilayetlerde bulunan bazı küçük memurlar, bir takım propagandalara kapılarak Hristiyanlar hakkında lüzumsuz düşmanlıklarda bulunmakta ve haklı şikâyetlere sebep olabilecek bazı hareket ve davranışlara girişmektedirler. Osmanlı Devleti'ne karşı olan eski muhabbetim gereği bu gibi küçük hareket ve davranışların önüne geçilmesi için olabildiğince gayret göstermesini Osmanlı Hükümeti'ne tavsiye etmeyi görev biliyorum. Çünkü bu gibi önemsiz olaylar düşmanlarınızın gözünde büyütülerek aleyhinize saldırılarda bulunulmasına sebebiyet vermektedir".

Daha sonra da, mitinglerde alınan bu gibi kararların önceden sık sık Dışişleri Bakanlığı'na gelmekte olduğunu, ancak bir süreden beri bunların sayısının doğal olarak azaldığını Dışişleri müsteşarından öğrendim. Kendisi bunu İngiliz dinî çevreleri önünde büyük bir nüfuza sahip olan Alliance Evangelique Cemiyeti'nin faaliyet ve yayınlarına bağlamaktadır.

Arz olunur.

BOA, HR. SYS, 2852/58

8

**Bâb-ı Âfî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi**

Gizli

Sadâret'e

Arz

Bu sabah Padişah'ın mâbeyncilerinden Arif Beyefendi aracılığıyla aldığım irâdenin gereğini yerine getirmek üzere İngiltere Büyükelçiliği'ne gittim. Elçi ile yaptığım görüşme sırasında Padişah emri çerçevesinde tebligatta bulunarak yapılan yargılama hakkında bilgimizin bu konudaki evrakın posta ile gönderileceğine dair mahallinden alınan bir telgraf bilgisinden ibaret olduğu halde, kendisinin on beş kişinin idama mahkumiyetini nereden haber aldığını

ve bu girişimin amacının ne olduğunu uygun bir dille sordum. Elçi bu haberi mahallinden aldığını, bu girişimin amacının ise telgrafla Londra'ya yansıması doğal olan bu haberden dolayı parlamentoda sorulacak sorulara uygun cevap vermeleri için İngiltere Bakanlar Kurulu'nu özellikle güçlendirmek olduğunu, böyle on beş kişinin birden idama mahkumiyetinin İngiltere kamuoyunu olumsuz yönde etkileyeceğinden bunların affedilmelerini sağlamaya çalışacağını söyledi.

Ben de buna karşılık, ülke asayişini bozmaya ve adam öldürmeye teşebbüs ettikleri için yargılanan şahısların kanunun pençesinden kurtulmalarının kötü sonuçlar doğuracağı tarzında Padişah'ın emrine uygun olarak tekrar savunmamı ortaya koydum. O, buna cevap olarak Ermenilerin Müslümanlara oranla azınlıkta olduklarından bu yolda davranma cüretlerinin kötü yönetim ve gördükleri düşmanlıklardan kaynaklandığını bildirdi. Böylece bazı Ermenilerin Osmanlı Hükümeti tarafından da bilinen bozguncu bir merkezden gördükleri destek ve tahrik sebebiyle bu gibi bir takım hoş olmayan çılgınca hareketlere cesaret ettiklerini, bu merkezin amacının ortaya bir Ermeni Meselesi çıkarmak olduğunu, kötü yönetim ve düşmanlık sözlerinin maksatlarını gizlemek için uydurulmuş kesin bir yalan ve iddiadan ibaret bulunduğunu, buna yeltenenlere kanunî cezalarının verilmemesi durumunda bozguncuların cesaretlerinin artarak vahim sonuçlar ortaya çıkacağının kendisince de kabul edilmesi gerektiği yolunda açıklamalarda bulundum. Bunun üzerine elçi, bu durumu Londra'ya nasıl haber vermesi gerektiğini söylediğinde, bu konuda karşılıklı bir şekilde görüşülerek tercümesi ekte sunulan telgrafın Londra'ya gönderilmesi kararlaştırıldı.

Büyükelçi Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilişkilerin güzel bir şekilde sürdürülmesini kendisinin de özellikle istediğini ve bu konuda çaba harcamaktan geri durmayacağını ayrıca ilâve etti. Buna karşılık iki devlet arasındaki iyi ilişkilerin devamının Padişah tarafından da arzu edildiği, bu konudaki gayretlere her zaman kolaylık gösterileceğine güvenmesinin ve Ermeni Meselesi'ne dair gerektiğinde yapılacak tebliğler için aracıya başvurmada bana veya sadrazama müracaat etmesinin uygun olacağı kendisine söylendi. Bunun üzerine dün akşam Artin Paşa'ya yazdığı yazının yok sayılarak gizlen-

mesini rica etti. Bu yazının bir şekilde yok hükmünde tutulacağı bildirilmiş ve büyükelçinin Ermenilerin yargılanması konusunda Rusya Büyükelçiliği'nden tebligat yapıp yapılmadığı yolundaki sorusuna böyle bir tebligat yapılmadığı cevabı verilerek görüşmeye son verildi. Ben elçiliğe giderken Beyoğlu'nda Artin Paşa'nın arabasıyla oradan geldiğini gördüm. Elçiliğe varışından önce oraya gelip gittiğini de uşağım, elçilik kavasından duyduğunu ifade etti.

Arz olunur.

10 Nisan 1894

Hariciye Nâzırı

Said

BOA, Y. A. HUS, 293/12

9

İngiltere büyükelçisinin Yozgat'taki Ermeni mahkumlar lehinde yaptığı aracılığı ve tebliğlerini Padişah'ın emirlerine uygun olarak gizli ve özel bir şekilde Fransa Büyükelçisi Mösyö Cambon'a anlattım. Cambon bana herkesin bildiği üzere adam öldürme, yaralama ve yağma gibi suçları işleyen, ülke emniyet ve asayişini ihlâl kalkışan bu tür sakıncalı kişileri kanunen cezalandırmanın Osmanlı Hükümeti'nin hak ve görevlerinden olup buna İngiltere'nin müdahaleye yetkisi bulunmadığının büyükelçisine cevaben söylenmesinin uygun olacağını belirtti. Cambon sözlerine devamla şunları ifade etti. Bu cinayetler hakkında İngiltere'nin aracılık ve tebliğlerine Bâbîâli tarafından kulak asılmaz da bunun üzerine İngiltere Parlamentosu'nda soru yöneltilir ve Lord Rosebery tarafından Ermeniler lehinde konuşulur denilecek olursa bundan dolayı maddî bir zarar meydana gelmeyecektir. Çünkü İngilizler henüz Ermeni Meselesi'nde kendilerine yardım edebilecek bir devletle ortaklık ve birlik oluşturamadıkları için yalnız ve yardımcısız durumdadırlar ve tek başlarına ciddi ve etkili bir şey yapamayacaklarını bildiklerinden işi ileriye götürmeyeceklerdir. Şu sıralar Ermeni Meselesi için sadece İngilizlerin hatırını sayan Almanya, Avusturya ve İtalya, Ermeni fesadı aleyhinde bulunan ve

bu yüzden Osmanlı Devleti'nin içişlerine diğer yabancı devletlerin müdahale ve aracılığını uygun görmeyen Rusya ve Fransa devletlerini hiçe sayarak Bâbıâli'ye asla baskı yapamayacaktır. Osmanlı Hükümeti açısından önem verilecek tek şey, Anadolu'da bozguncular tarafından işlenen adam öldürme, yaralama ve yağma gibi istenmeyen hareketler ile İngilizlere iddialarını haklı gösterecek ipuçları verilmemesinden ibarettir. Bu amacı gerçekleştirebilmek için askerî ve mülkî memurlarla Osmanlı güvenlik güçlerine asayişin korunmasına son derece dikkat ve özen göstermelerine dair kesin emirler verilmesi yararlı olacaktır.

Arz olunur.

12 Nisan 1894

Salih Münir

BOA, Y. PRK. HR, 19/17

10

Mâbeyn Başkitabeti'ne

Efendim,

Dün Dışişleri Bakanı Kimberley ile yaptığımız görüşmede; on beş kadar Ermeni'nin bozgunculuğa karışmalarından dolayı idama mahkum edildiklerini üzülerək haber aldığını, bir hükümetin genel asayiş bozanları cezalandırmasını onaylamakla beraber bunların idamlarının sakıncalı siyasî sonuçlar doğurabileceğini, bu sebeple cezalarının hafifletilmesi yoluna gidilmesini Osmanlı Devleti'nin eski dostu sıfatıyla tavsiye etmekten kendini alamadığını bildirmiştir. Ayrıca bu hükümlerin İstanbul'da tam bir dikkatle inceleneceği konusunda sadrazam tarafından İngiltere büyükelçisine verilen taahhütlerin gerek bakanlık ve gerekse parlamentoda son derece olumlu etkisi olduğunu, Ermeni komitelerinin Avrupa kamuoyunu kazanmak için her vasıtaya başvurdıkları sırada on beş Ermeninin idamının onların amaçlarına hizmet etmek ve ellerine koz vermek manasına geldiğini, "siyasî cinayet" olarak yorumlanacak bu gibi olaylara girişenlerin idamının İngiltere'deki taraftarlarının haddinden fazla öfkelenip seslerini yükseltmelerine sebep olacağını, dola-

yısıyla kamuoyuna yansıyacak büyük heyecana Osmanlı Hükümeti hakkındaki dostluk duyguları açık olmasına rağmen İngiltere kabinesinin bile karşı koymaktan âciz kalacağını, bundan dolayı mahkumların cezalarını hafifletmesinin Padişah'tan beklendiğini, bu şekilde birçok siyasî meselenin ve bazı kötü niyetli dedikoduların önünün alınmış olacağını bildirmiştir. Durum âcilen bilgilerinize arz olunur.

19 Nisan 1894

Rüstem

BOA, Y. MTV, 93/77

11

**Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Dahiliye
Tercüme Odası**

Londra Büyükelçiliği'nden

Hariciye Nezâreti'ne gelen 12 Şubat 1894 tarih ve 57 numaralı yazının tercümesi

Observer gazetesinin dünkü sayısında İngiliz Ermeni Komitesi tarafından yazıldığı anlaşılan ekteki yazı yer almaktadır. İncelendiğinde de anlaşılacağı gibi bazı Osmanlı vilayetlerinde tutuklandıkları rivayet edilen bir takım Ermeni piskopos ve papazları lehinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından İstanbul'da yapılan girişimlerin sonucu komite açısından memnuniyet verici olmadığı için Bakanlar Kurulu toplandığında bu konuya ilişkin sorular tekrar yöneltilecektir. Bu yüzden tarafınızca bilinmesi yararlı olur düşüncesiyle şunları arz ediyorum:

Lord Rosebery geçen hafta yaptığımız görüşmede Ermenilerden söz açarak Tomayan'ın konuşma yaptığı ruhanî toplantılara başkanlık eden kişiler tarafından sürekli kendisine gönderilmekte olan yazı ve tavsiye mektuplarından çok rahatsız olduğunu söyledi. Ben de bu toplantıların, Padişah'ın iltifatlarına mazhar olan Tomayan'ın tahrikleriyle yapılmasının bir kat daha üzücü ve kabul edilemez bir durum olduğu cevabını verdim. Rosebery, son

zamanlarda bana Ermenilerden bahsetmediğini benim de bildiğimi söyleyin-
ce ben kendisinin bu tavır ve hareketinde sebat edeceğinden ve asla Ermeni-
lerden bahsetmeyeceğinden ümitli olduğumu bildirdim. O, bu ifadeye cevap
vermedi. Bunun üzerine görüşmenin diğer konularına geçildi.

Ek gazete kupürünün tercümesi

Lord Rosebery Anadolu'da zulüm ve haksızlığa uğrayarak sebepsiz
yere sürgün edilen piskoposlar lehinde parlamento üyeleriyle İngiliz ve Er-
menilerden oluşan cemiyet tarafından ortaklaşa yapılan girişimleri söz konu-
su ederek İngiltere Hükümeti'nin bugün Halep'te tutuklu bulunan Maraş ve
Zeytun başpiskoposunun serbest bırakılmasını sağlayamadığını, şu anda Ku-
düs-i Şerif'te tutuklu bulunan Arapkir piskoposunun hapsedilmeyip sadece
Ermeni manastırında ikamet ettiğini ve hakkında diğer rahipler gibi işlem
yapıldığının alınan resmî bilgilerden anlaşıldığını Stevenson'a bildirmiştir.
Memnuniyet verici olmayan bu açıklamalar üzerine İngiliz ve Ermenilerden
oluşan cemiyet, durumu tekrar parlamentoya götürme kararı almıştır.

**

Adliye ve Mezâhib Nezâreti

Mezâhib Müdürlüğü

1

Sadâret Yüksek Makamı'na

Arz

Osmanlı ülkesinin bazı şehirlerinde tutuklu oldukları söylenen bir kı-
sım Ermeni piskopos ve papazlar lehinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafın-
dan yapılan girişimler İngiliz Ermeni Komitesi tarafından hoş karşılanmadı-
ğı için Bakanlar Kurulu toplantısında bu konu hakkında tekrar sorular hazır-
lanacağına dair *Observer* gazetesinde bir yazı yayınlanmıştır. Yazıda Maraş
ve Zeytun başpiskoposunun serbest bırakılmadığı ifade edilerek Zeytun Mu-
rahhıhasası Karabet Efendi'nin Zeytun hâdisesinden dolayı Halep İstinaf Mah-
kemesi'nde yapılan alenî yargılamada müebbet kalebendlik cezasına mahkum
olduğu ve evrakının Temyiz Mahkemesi'ne gönderildiğinin daha önce Halep

Vilayet makamından arz edildiği bildirilmiştir. Temyiz Mahkemesi'nin bu konudaki kararı ile söz konusu gazete yazısında Kudüs-i Şerif'te tutuklu olmayıp Ermeni manastırında vakit geçirdiğinden bahsedilen Arapkir piskoposu hakkında herhangi bir işlem yapıp yapılmadığının bildirilmesini isteyen Sadâret'in 11 Mart 1894 tarih ve 952 numaralı yazısı tarafımdan incelenmiştir.

Karabet piskopos ile suç ortakları hakkında mahallince verilen ilâmdaki vicahî hükümlerin onaylanması konusunda Temyiz Mahkemesi Ceza Dairesi'nden öngörülen ilâm; Maraşlı Dragont papaz hakkındaki açık idam kararını içerdiğinden Padişah'a arz edilmek üzere 24 Ağustos 1893 tarih ve 321 numaralı yazıyla birlikte vekâletinize arz edilmiştir. Kudüs Ermeni Manastırı'nda mukim olduğu bildirilen Arapkir piskoposunun ise fesatçıların elebaşlarından Eznik piskopos olduğu, kötü davranışlarından dolayı bu murahhasalıktan azlettirildiği ve son olarak da Kumkapı'da taşçılar içinde bulunan Ermeni kilisesinde yaptığı sakıncalı vaazdan dolayı Sadâret'in 3 Ağustos 1892 tarih ve 331 numaralı yazısıyla tebliğ edilen Padişah irâdesi hükmüne uygun olarak adı geçen yere sürgüne gönderildiği arz olunur.

14 Mart 1894

Adliye ve Mezâhib Nâzırı

Rıza

**

Mektubî-i Sadr-ı Âlî Kalemi

Hususî no: 197

Tarihi: 2 Mayıs 1894

Hariciye Nezâreti'ne

Yozgat'ta idam cezasına mahkum olan Ermeniler hakkında yapılan girişimlerden bir sonuç elde edilemediğine dair yarın parlamento'da yöneltilecek sorulara ne şekilde cevap vermek gerekeceğinin İngiltere büyükelçisi adına büyükelçilik tercümanı Block tarafından sorulduğuna ilişkin 2 Mayıs 1894 tarihli yazınız alınmıştır. Bu yazı uyarınca, adam öldürme suçunu işleyen kişiler hakkında dünyanın hiçbir yerinde af işlemi yapılamayacağı, bu gibi şa-

hısların Osmanlı ülkesinde de affedilmelerinin mümkün olmadığı, ancak Padişah'ın tüm dünyaca bilinen merhameti sayesinde diğer mahkumlar hakkında şefkatle muamelede bulunulabileceği yolunda cevap verilmesinin uygun olacağının büyükelçiye iletilmesi Padişah irâdesi gereği olduğu Mâbeyn Başkitabeti'nden özel bir yazıyla bildirilmiştir.

Arz olunur.

**

Mektubî-i Sadr-ı Âlî Kalemi

Hususî no: 265

Tarihi: 16 Mayıs 1894

Hususî

Hariciye Nezâreti'ne

Halep Hapishanesi'nde bulunan Ermeni rahipler hakkında *Daily News* gazetesinin 11 Temmuz 1893 tarihli sayısında görülen yazı ve bu konuda İstanbul İngiltere Büyükelçiliği'nden özel olarak Bâbıâli'ye yapılan başvuru üzerine bilgi istenmiştir. Halep Hapishanesi'nde bulunan Ermenilerin tutukluluk sebepleriyle haklarında kanunen verilecek cezaların türüne ilişkin bölge İstinaf Ceza Mahkemesi Başkanlığı'nın ifadesine atfen Halep Vilayeti'nden verilen bilgileri içeren cetvel, gereğinin yerine getirilmesi için Londra Büyükelçiliği'ne ulaştırılmak üzere 12 Eylül 1893 tarihinde nezâretinize gönderilmiştir. İngiltere Büyükelçiliği'ne gönderilmesi doğal olan bu cetvelde gösterilen Zeytun Murahhasası Karabet ve Osmanlı ülkesinin bazı şehirlerinde tutuklu oldukları söylenen Ermeni piskoposları lehinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan girişimlerin sonucundan İngiliz ve Ermeni Komitesi memnun kalmadığı için parlamento toplandığında bu konuya ilişkin sorular yöneltileceğinin *Observer* gazetesinde yer alan sureti, İngiltere Büyükelçiliği'nden gelen ve tercümesi 23 Mart 1894 tarih ve 2804 numaralı evrakla gönderilen yazıda bildirilmiştir. Aslında hapsedilen Ermeniler hakkında İngiltere Parlamentosu'nda sürekli sorular yöneltilmekte ve bunlara Dışişleri müsteşarı tarafından cevaplar verilmektedir. Bu yüzden gerektiğinde savunabilmek üzere bu konudaki bütün bilgilerin verilerek Osmanlı büyükelçiliğinin güçlendirilmesi politik bir gereklilik olarak görülmüştür. Bu gaze-

te yazısında Kudüs'te hapiste olmadığı, oradaki Ermeni Manastırı'nda ikamet ettiği ve kendisine diğer rahipler gibi davranıldığı bildirilen Arapkir piskoposu Eznik'in azlinin kötü davranışlarından kaynaklandığı, hiçbir kilisede görevi olmadığı halde Kumkapı'da taşçılar içinde bulunan kilisede fesat telkinleri içeren vaazından dolayı Kudüs'e gönderilmesinin gerekli görüldüğü, bu konuda Ermeni Patrikhanesi tarafından yapılan tavsiyelere kulak asmadığı ve hakkında ne yapılırsa uygun olacağı Patrikhane tarafından bildirilmiş olduğu halde Padişah'ın merhameti sayesinde ruhanîlik sıfatı göz önünde bulundurularak sadece Kudüs'e gönderilmesiyle yetinildiği doğrulanmıştır. Bu yüzden kendisine asla kötü davranılmadığı gibi Erzincan'da tutuklanan Kemah Ermeni Murahhasası Vartan da eşkıyalık ve adam öldürme suçlarıyla itham edilen kişiler arasındadır. Politik sebeplerden dolayı heyet-i ithamiye tarafından cinayetle suçlanarak Erzincan Bidayet Mahkemesi'nde yargılanması uygun görülüp âcilen yargılanması Adliye Nezâreti'ne bildirilmiştir. Yukarıda adı geçen Zeytun Murahhasası Karabet'in müebbeden kalebend edilmesi, suç ortaklarının cezalandırılması ve bazılarının serbest bırakılması hakkında Halep İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi'nden verilen hükmü onaylayan Temyiz Mahkemesi ilâmının tasdikli sureti de ekte tarafınıza gönderilmiştir. Büyükelçi paşayı bilgilendirmek ve kötü niyet sahiplerine karşı gerekenler nezdinde savunma yapmak üzere durumun bu şekilde ayrıntılı olarak ve âcilen adı geçen büyükelçiliğe bildirilip ilâm suretinin tercümesinin de gönderilmesi ifade olunur.

BOA, A. MKT. MHM, 695/11

12

Yıldız Saray-ı Hümayûnu
Başkitâbet Dairesi
1908

Sadâret'e gönderilen yazının sureti

İngiltere büyükelçisinden "çok âcil" işaretiyle alınan özel mektupta; Talori'de toplanan Ermeni fesatçıların cezalandırılmaları için Hamidiye Süvari Alayları'ndan üçünün sevk edildiği, bunlara kumandan olarak gücü ve

kuvveti ile şöhret bulmuş olan Haydaranlı aşiretinden Hüseyin Paşa'nın tayin edildiğinin haber alındığı, Bulgaristan Meselesi'nin ortaya çıkmasına o zaman-ki düzenli ordunun sevkini sebep olduğu bilindiğinden, şimdi Talori'ye henüz düzene konulmamış bu alayların sevkini Osmanlı Devleti için kötü sonuçlar doğuracağı, toplanan Ermenilerin dağıtılması gerekiyorsa güvenilir ve ılımlı birinin kumandası altında düzenli bir Osmanlı ordusunun sevk edilmesinin gerektiği özellikle belirtilmiştir. Durum Seraskerlik'ten sorulduğunda; bu alaylardan üçünün Talori'ye sevk edilerek Muş'a ulaştıkları cevabının alındığı ve büyükelçinin uyarılarına göre Padişah fermanı verilmesinin istendiği hakkında 2 Eylül 1894 tarih ve 834 numaralı yazınız Padişah'a arz edilmiştir.

Bir ülkede eşkıyalığa yönelen kişilerin cezalandırılması mutlaka gerekli olduğuna göre büyükelçi tarafından: "Toplanan Ermenilerin dağıtılması gerekli ise" denilmiş olması hayretle karşılanmıştır. Bu konuya ilişkin Dördüncü Ordu-yı Hümayûn müşiri paşa hazretlerine verilen emir de Talori'de toplanarak Müslüman köylerini basıp yakan, Müslüman nüfusun ileri gelenlerini öldüren ve bir Müslüman kızını zorla kaçırıp türlü kötülöklere cüret eden Ermeni eşkıyasının cezalandırılması; eşkıya dışındakilere kanun ve nizamla-ra aykırı olarak adaletsizlik yapılmasının Padişah'ın rızasına asla uygun olmaması sebebiyle kendisinin devreye girip gerekenlere bu konuda sıkı emir ve uyarılarda bulunup aksi bir davranışın kendisini büyük bir sorumluluk altında bırakacağı tarzındadır. Dördüncü Ordu müşirinden buna cevap olarak bugün gelen telgrafta, Padişah'ın emri gereği ordu merkezinden Muş'a doğru hareket edildiği, açıklamaya gerek hissedilmediği gibi ülke dahilinde ortaya çıkan eşkıya üzerine asker sevk ve bunların kumandasına kimin tayin edileceği konusunun devletin yetkisinde olduğu, bu konuda yabancı bir devletin "ılımlı bir kumandan tayini"ni tavsiye etmek gibi bir müdahaleye hak ve yetkisinin bulunmadığının bilindiği, ayrıca kumandan olarak atanacak kişinin mülkî memurlardan değil askerî sınıftan bulunmasının doğal olduğu, bir askerî kumandanda aranacak özelliğın de ılımlılık değil, cezalandırmakla görevli bulunduğu eşkıyaya hakkıyla cezasını vermek için gereken gücü taşımak olduğu belirtilmiştir.

Hamidiye Süvari Alayları'na gelince; bu alayların mensupları askerî kanun hükümlerine uygun olarak yemin etmekte, kendilerine sancak verilmekte ve Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn Süvari Fırkası Kumandanlığı'nın idaresi altında, düzgün bir şekilde redif ve müstahfız askerler gibi düzenli Osmanlı ordusundan sayılmaktadırlar. Bu alayların komutan ve subayları da Osmanlı ordusu süvarilerinden seçilip atanmalarına rağmen alaylardan Muş'a ulaştığı bildirilen üç bölük, Talori'deki eşkıyayı püskürtmekle görevlendirilmemiş, eşkıya üzerine sevk edilen düzenli Osmanlı ordusunun yerini alıp asayişini korumak için sevk edilmiştir. Bölgeden alınan bilgilere göre birkaç eşkıya Osmanlı askerleri tarafından püskürtülüp dağıtılmıştır. Bunların cevap olarak büyükelçiye uygun bir şekilde bildirilmesi Padişah'ın emri gereğidir.

2 Eylül 1894

Süreyya

BOA, Y. A. HUS, 308/5

13

9 Eylül 1894 tarihinde Van Valiliği'nden gelen şifreli telgrafın sureti

İngiltere'nin Van viskonsolosunun, dolaşmak üzere Van Vilayeti'ne bağlı olan yerleri gezmeğe çıktığını 21 Mayıs 1894 tarihli telgrafımla Dahiliye Nezâreti'ne arz etmiş idim. Kendisi vilayet merkezinden hareket ettiği günden itibaren Hakkari'ye bağlı Hamidiye, Albak ve Mahmudi kazalarında, Ermenilerin yaşadığı bütün köyleri gezmiş ve her köyde yanına çağırdığı Ermenilere, Padişahımız sayesinde oluşturulan ve yeni yeni düzene girmekte olan Hamidiye Süvari Alayları'nın subay ve erleri ile Kürtlerin ve aşiretlerin sözde yapmış oldukları zulümlerden bahsederek hiçbir şeyden habersiz bu köylülerin ağızından vatandaşlığa yakışmayacak tarzda bir takım uygunsuz sözler kaydederek buna karşılık korumalarının sağlanacağı yolunda vaadlerde bulunmak suretiyle zihin ve fikirlerini zehirlemiştir.

Ayrıca Nasturîlere de bir takım zararlı telkinlerde bulunmuş; Mahmu-di kazasında bir Nasturî evinde misafir olup yanındaki koruması ile tercüma-

nını bir bahane ile başından savdıktan sonra Nasturî ırgatlarına zararlı talimatlar verme düşüncesiyle evden çıktığında, elbisesi ve yüzünü tanımayan ev sahibinin çoban köpekleri üzerine saldırarak bacağından yaraladıkları için planı bozulmuş; bu sebeple diğer bir takım köyleri dolaşarak bozgunculuk yapma işini erteleyerek tedavi olmak üzere vilayet merkezine dönmüştür. Adı geçenin hâl ve hareketleri, buradan giderken kendisi ile birlikte gönderilen zaptiye çavuşu ve kaza kaymakamları tarafından bildirilmiştir. Arz olunur.

Van Valisi
Ferik Bahri

BOA, Y. EE, 156/88

14

Bugünlerde Rusya ve İngiltere devletleri arasındaki ilişkilerin daha da yakınlaştığı görülmekte, İstanbul'daki büyükelçilerinin Ermeni Meselesi'nden dolayı aralarında haberleşmeye başladıkları ve Rusya Büyükelçiliği'nin, İngiltere Büyükelçiliği'nin teşvikiyle sert bir dil kullandığı işitilmektedir.

İngiltere büyükelçisinin de: "Londra Hükümeti'nin muvâfakatini sağlayabilsem ben de Rusya Büyükelçiliği gibi sert davranırdım." şeklinde yakınlarıyla konuştuğu söylenmektedir.

Rusya ve İngiltere'nin kışkırtmasıyla ortaya çıkan Ermeni olaylarından her iki devletin de siyasî amaçları bulunmaktadır. İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'ni içeride oyalayıp Doğu'da çıkar sağlamak için Protestan papazlarını Ermenilere musallat ettiği, Rusya'nın ise Kazak askerlerine karşı oluşturulması Padişah tarafından uygun görülen Hamidiye Alayları'nı ortadan kaldırmak için Ermeni fesatçıları görevlendirdiği de ayrıca söylenmektedir. Arz olunur.

[11 Eylül 1894]

İzzet

BOA, Y. PRK. ZB, 14/3

15

İngiltere Van konsolos vekilinin seyahat bahanesiyle Talori hâdisesini araştırmak için Bitlis ile Muş'a gitmek için Van'dan yola çıktığı hakkında Van Vilayeti'nden nezârete gönderilen şifreli telgrafın çözülmüş sureti arz olunur.

30 Eylül 1894

Dahiliye Müsteşarı

Ahmed Refik

Bitlis Vilayeti'nden 29 Eylül 1894 tarihinde gelen şifreli telgrafın sureti

İngiltere Devleti'nin Van'daki konsolos vekilinin seyahat bahanesiyle Bitlis ve Muş yönüne doğru gittiği Van Vilayeti'nden bildirilir bildirilmez kendisine özel ilgi gösterme vesilesiyle durumunun araştırılıp takip edilmesi için vilayet sınırına gerekli memurlar gönderilmiştir. Şimdi bu memurlardan alınan yazıda konsolos vekilinin vilayet merkezine uğramadan doğrudan Muş'a gittiği bildirilmektedir. Söz konusu vilayetten yazılan yazılardan konsolos vekilinin Ermeni fesatçılarına hizmet eden gezginlerden olması sebebiyle Talori hâdisesini soruşturmak için bu yöne gittiğinden kuşku duyulmadığı, bu yüzden hareket ve davranışlarının gözden uzak tutulmaması ve bütün davranışlarının araştırılıp incelenerek ortaya çıkan durumun bildirilmesi hemen Muş Mutasarrıflığı'na yazıldığı, bu konular hakkında alınacak bilgilerin de gecikmeden haber verileceği arz olunur.

Tahsin

BOA, Y. EE, 157/86

16

Bitlis Vilayeti'nden

Sadâret'e gönderilen 3 Ekim 1894 tarihli şifreli telgrafın sureti

Muş taraflarında bulunan Van İngiliz konsolosunun her türlü davranışının gözetim altında bulundurulması konusunda Muş Mutasarrıflığı'na ge-

rekli uyarılarda bulunulmuştu. Konsolosun Çanlı Manastırı'na gidişi ve bu konudaki ifadelerine ve bu davranışlara ilişkin duygu ve düşüncelerine dair Muş Mutasarrıflığı'ndan şu anda alınan cevabî telgraf aşağıda yazılmıştır. Arz olunur.

Suret

1 Ekim 1894 tarihli yazıya cevaptır:

Konsolos vekili Hallward dünkü telgrafımda belirttiğim gibi bugün Çanlı Manastırı'na gitmiştir. Bu manastırda sergilediği tavırların takibine de olabildiğince özen gösterilmektedir. Burada kaldığı iki gece boyunca Ermeni Katolikleri'nin murahhasahanesinde misafir kaldığı, görüştüğü kişilerin çoğunluğunun da Ermeni Katolik milletinden olduğu araştırma yapanlar tarafından ifade edilmiştir. Ancak Van Vilayeti'nden tarafınıza bildirildiği gibi bu konsolosun Ermenileri mazlum gösterme düşüncesine hizmet ettiği, bölgeye seyahatinin de sonuçta bu yoldaki zararlı fikirlerini desteklemeye yarayacağı bizce tamamen malumdur. Hatta kendisiyle görüşüldüğünde Van'daki görev sıfatı itibarıyla da Kürt aşiretlerinin, özellikle de Hamidiye Alayları mensuplarının Ermenilere yaptıkları zulümlerden söz ederek adı geçen paşa buraya geldiğinde bunlar için herhangi bir girişimde bulunup bulunmadıklarını sormasına karşılık kendisine, bütün Avrupa hükümdarları tarafından da iyice bilindiği gibi Osmanlı Padişahı'nın adaleti sayesinde istisnasız her sınıftan tebaanın rahat ve huzuruna zaten devlet tarafından daima özen gösterildiği yolunda cevap verilerek susturulmuştur. Çanlı Manastırı'ndan döndükten sonra da durumu araştırılacaktır.

Arz olunur.

BOA, Y. EE, 158/2

17

8 Ekim 1894 tarihinde Hariciye Nezâreti'ne yazılan yazının sureti

Bugünlerde Muş'ta bulunan Van İngiliz viskonsolosunun Talori, Simal, Şinik ve Gelikoza Ermenileri'nden bazılarını Muş'a çağırarak sorgula-

ma teşebbüsünde bulunduğu ve Muş kumandanının yanına giderek söz konusu bölgelerdeki Ermeniler hakkında araştırma yapması için elçilik tarafından görevlendirildiğini iddia ettiği Bitlis Vilayeti'nden alınan telgrafta bildirilmiştir. Konsolosun böyle resmen tahkikat yapmaya kalkışmasının duruma ve usule aykırı olduğu, bundan vazgeçmesi için elçiliğe gerekli uyarının yapılarak sonucunun bildirilmesi arz olunur.

BOA, Y. EE, 156/89

18

*Hariciye Nezâreti'nden gönderilen
11 Ekim 1894 tarih ve 2240 numaralı yazının sureti*

Bugünlerde Muş'ta bulunan Van İngiliz konsolos vekilinin Talori, Simal, Şinik ve Gelikozan Ermenileri'nden bazılarını Muş'a çağırarak sorgulama teşebbüsünde bulunduğu ve Muş kumandanının makamına giderek bölgedeki Ermeniler hakkında tahkikat yapmak üzere büyükelçilik tarafından görevlendirildiğini söylediği Bitlis Vilayeti'nden alınan telgrafta belirtilmiştir. Konsolosun bu şekilde tahkikata kalkışmasının durum ve usule aykırı olduğunu bildiren ve bundan vazgeçirilmesi için büyükelçiliğin ikna edilerek sonucunun bildirilmesi ifadesini içeren 8 Ekim 1894 tarih ve 999 numaralı Sadâret yazısı tarafımdan incelenmiştir. Bu konuda büyükelçiliğe uygun bir şekilde gerekli tebliğlerde bulunulmuş, büyükelçilikten de konsolos vekilinin gezip dolaşmasının sadece oraları gözden geçirmek amacına yönelik olduğu, şikâyet edilen davranışları varsa hata ettiğinin telgrafla kendisine bildirileceği, ifadelerinde ılımlı ve düzgün bir tavır izlemesi için kendisine emir verildiği, ayrıca Talori yönüne seyahatini daha uygun bir zamana ertelemesi konusunun da Londra'ya bildirildiği cevap olarak ifade edilmiştir.

Arz olunur.

BOA, Y. EE, 158/28

19

Bitlis Valisi Tahsin Paşa'dan cevap olarak gelip çözülmüş sureti ile beraber Padişah'a sunulan telgrafta; söz konusu Van İngiliz konsolosunun, Osmanlı Devleti'nin tamamen içişlerine ait bu gibi şeylere müdahaleye kalkışmasının uluslararası antlaşmalara aykırı olduğu, bunun yanı sıra birkaç senedir ortaya çıkan Ermeni Meselesi'ni büyütme için İngiltere Devleti memurlarının çeşitli telkin ve kışkırtmalarda bulunduklarına dair halk arasında bir takım söylentilerin yayılmaya başladığı, oysa bu gibi söylentilerin İngiltere Devleti'nin şan ve haysiyetine yakışmayacağı bildirilmektedir. Bu konuda Bâb-ı Âlî ile büyükelçiliğin aralarında haberleşerek işi antlaşmalara uygun hâle getirmeleri ve adı geçen konsolosun kesinlikle içişlerine karışmasına engel olunması Padişah'ın yüksek emirlerine bağlıdır. Arz olunur.

13 Ekim 1894

Yâver-i Ekrem-i Şehriyârî
Derviş

BOA, Y. EE, 158/34

20

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
17 Ekim 1894 tarih ve 472 numaralı yazının tercümesi*

İngilizlerle Ermenilerin oluşturduğu Londra'da kurulan dernek, Ermenilerin Osmanlı ülkesinde karşılaştıkları sözde zulüm ve haksızlıkları protesto etmek amacıyla dün toplanmıştır. Tercümesi ekteki tutanaktan anlaşılacağı üzere bu toplantıda birbiri ardınca konuşma yapan şahıslar tarafından ileri sürülen şikâyetler, Osmanlı Hükümeti'ne karşı bundan önce ortaya koyulup defalarca yalanlanmış olan suçlama ve hakaretlerin tekrarından veya evvelce

bazı gazeteler tarafından yayınlanarak dernek üyeleri tarafından özenle toplanıp saklanan bir takım telgraflarda yazılı şikâyetlerin sayılıp dökülmesinden başka bir şey değildir. Bu telgraflardan birinde Ermeni Katolik Patriği Azaryan Efendi'nin dinî işlerle ilgili bir kongrede hazır bulunmak üzere Roma'ya gidişine ve bir Fransız vapuruna binmiş olan bazı Ermenilerin gitmelerine Osmanlı memurları tarafından zorluk çıkarıldığı yazılıdır. Dernek üyelerinin itiraz noktası olan konulardan biri de İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın Ermeni Meselesi'ne ilgisiz kalması ve Anadolu'da bulunan konsolosların gönderdikleri raporları yayınlamaktan kaçınmasıdır. İngiltere Dışişleri Bakanlığı bu konudaki yavaşlığından dolayı İngiliz Ermeni Cemiyeti tarafından eleştirilmekte, Fransa Hükümeti ise aksine bu derneğin takdir ve beğenisini kazanmış görünmektedir. Hatta Garo Krakediyan isimli bir Ermeni'nin teklifi üzerine bir Fransız vapur kaptanının yabancı ülkelere gitme arzusunda bulunan bazı Ermenilere gösterdiği himaye ve yardımdan dolayı Fransa Hükümeti'ne teşekkür edilmiştir. Sözlerime son vermeden önce şunu da belirtiyim ki bu derneğe giren İngilizlerin miktarı çok sınırlı olup parlamentonun Liberal Parti üyeleri ve Anglikan mezhebi muhaliflerinden ibarettir. Bunların hiçbir şahsî önem ve itibarları yoktur. Bu derneğe katılmaktaki amaçları da vatandaşları nazarında şöhret kazanmaktır. Arz olunur.

Ek tutanağın tercümesi

Dün, yani 16 Ekim 1894 günü İngiliz Ermeni Derneği üyeleri, Başpiskopos Azaryan'ın İstanbul'da alıkonulmasını, Ermeni Millet Meclisi için seçim yapılmasına Bâbîâli tarafından izin verilmemesini protesto ve Ermenilerin yerleşik olduğu vilayetlerin idaresi meselesinde daha katı bir politika oluşturulması gereğini İngiltere Hükümeti'ne tavsiye etmek üzere toplanmışlardır. Francis Stevenson'un başkanlık ettiği bu toplantıya birçok kişi katılmıştır. Dernek başkanı toplantıyı açarak şu konuşmayı yapmıştır: "Dernek üyelerini toplamak zorunda kaldığımızdan dolayı üzüntümü belirtiyorum. Şu anda Osmanlı ülkesindeki durum gayet ciddî olup orada etkili girişimler yapılmasına her zamankinden çok gerek görülmektedir. Yozgat mahkumları meselesiyle ilgili yayınlarımız Dışişleri Bakanlığı'nı bu konuda soruşturma yapmaya sevk etmiştir. Bu sayede 170 kadar mahkumun serbest kalmış olmasından dolayı

ne kadar övünsek hakkımızdır. Hâlâ mahkum bulunan on yedi kişinin de kurtarılacakları ümit edilmektedir. Bununla beraber bugün çok sayıda mahkum tehdit altında bulunduğundan Dışişleri Bakanlığı'nın bunların durumunu da araştırması gereklidir. Derneğimizin amacı; bütün Ermenilerin hak ve hürriyetlerini korumaya gayretten ibaret olup dikkatini sadece Ermenilerin bir kısmına yöneltmek değildir. Anglikan mezhebine mensup olmayan Ermenilerin uğradıkları zulüm ve haksızlıkları, mahkum olan ruhban ve ruhanî memurlar hakkında yapılan işlemleri ve bu arada Ermeni Katolik Patriği Azaryan'ın İstanbul'da sebepsiz ve zorla alıkonulmasını protesto ederiz. Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi bugün hükümsüzdür. Ermenileri üzüntü ve ümitsizliğe düşüren baskı ve düşmanlıkların giderilmesine, sadece tek bir devlet güç yetiremez. Bu antlaşmaya imza koyan devletlerin tamamı zamanı geldiğinde bunların idare şeklinde ıslâhat yapılmasını sağlamaya birlikte çalışmalıdırlar. Sonuç olarak bizim görevimiz böyle bir fırsat çıkmasını bekleyerek şimdilik gerek-tikçe protestoda bulunmak ve çaresiz Ermenilerin himayesini sağlamak ve parlamentoda mümkün olduğu kadar çaba göstermekten ibarettir".

Onun ardından Mösyö J. Paul söze başlayarak aşağıdaki değerlendirmelerde bulunmuştur: "On altı seneden beri aralıksız kurulan çeşitli hükümetlerin hepsinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın Ermeni Meselesi hakkında yavaş davrandığını şiddetli bir şekilde protesto etmeyecek olursam Kraliçe'nin Ermeni vatandaşlarından bulunmam münasebetiyle sorumlu olduğum görevi yerine getirmekte kusur işlemiş olurum. Her sene Anadolu'da bulunan konsolosların maaşları için binlerce lira harcanmasına izin verildiği halde yaptığı araştırmayı tam bir işbirlikle ortaya koymuş olan Mösyö Clifford Lloyd'un zamanından beri Lord Kimberley'den gerek rica yoluyla ve gerek başka bir şekilde bu konsolosların hareket ve davranışlarına dair bir türlü bilgi elde etmek mümkün olamamaktadır. Gerek Mösyö Bryce ve gerekse Mösyö Stevenson konsolos raporlarının basım ve yayını defalarca istedikleri halde bir sonuç elde edilememiştir. Fakat Dışişleri Bakanlığı'nı bu suskunluktan vazgeçirmek için bazı baskılar yapılmasına karar verilmiştir. Avrupa'ya geleceği sırada Monsenyör Azaryan hakkında yapılan hakaretlerden dolayı Avrupa'nın her tarafında bir takım protestolar işitilmektedir. Azaryan gayet terbiyeli ve bilgili bir rahip olup büyük bir mevkiye sahiptir. Lord Rosebery'nin bu işten

dolayı İngiltere'ye düşen sorumluluğu kavrayıp âcilen girişimlerde bulunacağını ümit ediyorum. Monsenyör Azaryan'ın İstanbul'da zorla alıkonulması sebebiyle Berlin Antlaşması'nın 62. maddesi* hükümlerinin çiğnendiği konusunda İngiltere Hükümeti'nin dikkati çekilerek Bâbîâli tarafından da bu konuda verilen emrin geri alınmasını sağlamak için mümkün olduğu kadar çaba sarf etmekten geri durulmamasını istiyorum".

Kendisinden sonra Mösyö J. Arthur Price da bu karara katılarak İngiltere kilisesinin Ermenilerin durumuna karşı kayıtsızlık göstermesine şaşırıldığını belirtip İskoçya'daki Presbiteryenler ile Gal ülkesindeki Calvinist Metodistlerin ve İngiltere'de mevcut bütün Anglikan mezhebi aleyhtarlarının din ve mezhep serbestliği taraftarı olduklarını söylemiş ve bu karar oy birliğiyle kabul edilmiştir.

Mösyö J. Arthur'un arkasından G. Agopyan söze başlayarak Patrik Aşıkyan'ın yerine başka bir patrik seçilmesi için Ermeni Millet Meclisi'ni toplantıya çağırarak üzere patrik kaymakamına gerekli iznin verilmesinde meydana gelen gecikmeden doğan tehlike hakkında Bâbîâli'nin yeniden dikkatinin çekilmesini istemiştir. Agopyan, rahat ve refaha kavuşmak ümidiyle Avrupa ve Amerika'ya seyahat etmek isteyen Ermeni göçmenlerinin Osmanlı ülkesi limanlarından vapura binmelerine engel olunarak hürriyetlerine tecavüz edilmesinin ve asıl vatanlarına geri dönmek ya da Osmanlı ülkesinde oturan akrabalarını ziyaret etmek isteyen Ermenilere Osmanlı Devleti konsoloslarının pasaport vermekten kaçınmalarının dernek tarafından protesto edilmesi önerisinde bulunmuştur. Mösyö Ausell de bu teklifleri tekrarlamış ve söz konusu teklifler dernek tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Mösyö Krakediyan Fransa Hükümeti'ne teşekkür edilmesi fikrini açıklayarak şöyle konuşmuştur: "İngiliz Ermeni Cemiyeti üyeleri, Armenia isimli bir Fransız vapuru kaptanı tarafından Osmanlı memurlarının yakalamak istedikleri bazı Ermeni göçmenler hakkında Kavak'ta gösterilen himaye ve yardım ile bu konuda Fransa Hükümeti tarafından tam bir beceriklilikle yapılan yardımı büyük bir memnuniyetle haber aldıklarından hürriyet ve insanlık adına yapılmış olan bu hareketten dolayı Fransa Hükümeti'ne teşekkürlerini iletmektedirler".

* 61. madde olmalıdır.

Mösyö Paul de bu yolda görüşlerini belirtmiş ve durum oy birliği ile kabul edilmiştir. Sason ile diğer bazı sancaklarda birbiri ardınca yapılan saldırılar ile idam cezasına çarptırılarak Yozgat'ta mahkum olan 17 kişi hakkında da bazı kararlar alınmıştır. Derneğin Edinburg'da da bir şubesinin kurulup açılması için komiteye izin verilerek Barmouthlu Guynero Davies, Gal memleketi için fahrî muhabir atanmıştır. Dernek başkanına parlamentoda yaptığı hizmetlerden dolayı teşekkür edilerek toplantıya son verilmiştir.

BOA, Y. A. HUS, 312/19

21

Bitlis Vilayeti'nden gelen

2 Kasım 1894 tarihli şifreli telgrafın sureti

Bitlis'e geldiği bildirilen İngiltere'nin Van konsolos vekilinin Muş'ta bir takım belgeler topladığı, ayrıca Bitlis'te Ermenileri kandırıp onları devlete karşı isyana varacak ölçüde toplantılar yapmaya tercümanı aracılığıyla yönlendirdiği, önceki gün Bitlis Vilayeti İdare Meclisi Üyesi Avadis Hacı Manuk, İstinaf Mahkemesi Üyesi Hinceyan Setrak, tüccarlardan Bakkalyan Serkis, Kendiryan Artin, Kirkoryan Cercis, Sucenkyan Sirob, Kagosyan Avadis ve Basmacıyan Hacı Manuk isimdeki kişilerin adı geçen Avadis'in evinde toplanarak isyan yollu konuşmalar yaptıkları, bağlı bulunduğu devlete göndermesi için bir belge düzenleyerek diğerlerine de mühürlettikten sonra konsolosa verdikleri, çevrelerine haberler gönderip Ermenileri bozgunculuk yapmak için girişimde bulunmaya ve kışkırtmaya kalkışmış oldukları gelen ihbarlar ile polis komiserliği tarafından yapılan soruşturmalardan anlaşılmıştır. Son olarak yaptıkları bir toplantıda fesat hareketlerini genişletip artıracaklarının belirlenmesi üzerine bu toplantılar dağıtılmış ve başka önlemler de alınmıştır. Bundan dolayı konsolos Ahlat kazasına gitmeye karar vermiştir.

Bu toplantılara katılan İstinaf Mahkemesi Üyesi Setrak ve Kagosyan Avadis ile Bidayet Mahkemesi Üyesi Artin'in Talori'deki karışıklığa katıldıkları adliyece yapılan soruşturmalar neticesinde anlaşılmış olduğundan, yargılanmaları için İstinaf Müddeî-i Umumîliğince Adliye Nezâreti'nden izin is-

tenmiştir. Diğer toplantı yapanlar hakkında da soruşturma yapılırken konsolosun süregelen teşvik ve kışkırtmaları sonucu bu şahıslar yine bazı düşüncesiz kimseleri kandırmaya kalkışmışlar ve sorun çıkarmak için girişimlerini artırmışlardır. Buralarda Ermenilerin fesat hareketlerine ön ayak oldukları sürekli yaptıkları toplantı ve tertiplerle tamamen ortaya çıktığı, özellikle Hıncayanları fesat çıkarmak için getirecekleri ve fesat komiteleriyle haberleştikleri Tiflis Başşehbenderliği'nden bildirilmiştir. Geçende Sadâret'ten gönderilen telgrafta belirtilen kişiler arasına dahil edilen Bitlis Vilayeti İdare Meclisi Üyesi Avadis Efendi ile tüccardan Bakkalyan Serkis, Basmacıyan Hacı Manuk, Sucenkyan Sirob ve Kirkoryan Cercis'e bugünlerde sert ve yıldırıcı muamelede bulunulmamasına rağmen, bunlar fesat hareketlerini genişletmişlerdir. Sonuçta gerek Bitlis gerekse Bitlis'e bağlı yerlerde bozguncuların isyana kalkışacakları sezilmiştir. Özellikle bugünlerde, her yerde Ermenilerin ayaklanacakları yolundaki haberler üzerine alınması istenen tedbirler uyarınca bu gibi bir ayaklanmaya meydan vermemek için söz konusu kişilerin geçici olarak ya Diyarbakır'a ve Ermenilerin bulunmadığı Konya ve Musul taraflarına yahut da uygun görülecek diğer yerlere idareten hemen gönderilmeleri için izin verilmesini talep ediyorum. Arz olunur.

Tahsin

BOA, Y. EE, 160/93_3

22

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 87

***Konu:** Bitlis konsolos vekilinin Ermenileri isyana teşvik suçuyla itham edilmesi üzerine İngiltere Büyükelçiliği askerî ataşesinin bu bölgeye inceleme yapmak için gönderileceğine dair 8 Kasım 1894 tarihli yazıya cevap*

İngiltere Büyükelçiliği'nden
Hariciye Nezâreti'ne gönderilen 11 Kasım 1894 tarihli sözlü nota

(Bu notanın aslı büyükelçiliğe iade edilsin. Çünkü bu notanın hükümsüz kaldığı Tahrirât-ı Hariciye-i Mühimme Müdüriyeti'nden ifade edilmiştir.)

Hariciye Nezâreti'nin 8 Kasım 1894 tarihli notası İngiliz büyükelçisine hayret ve üzüntüyle karşılanmıştır. Bu notada Konsolos Vekili Hallward aleyhine ileri sürülen diğer suçlamaların yanı sıra: "Bölge yönetimi tarafından yapılan soruşturmadan konsolos vekilinin konsolosluk tercümanı aracılığıyla Ermenileri bu gibi toplantılar yapmaya teşvik ile birlikte Osmanlı Hükümeti aleyhine isyana sevk cüretinde bulunduğu da ortaya çıkmıştır." bölümü yer almaktadır.

Osmanlı vatandaşlarını isyana teşvik ve tahrik suçlaması yalnız konsolos yardımcısı hakkında değil, büyükelçilik açısından da o derece vahim ve zararlıdır ki büyükelçi bu suçlamanın aslını soruşturmak üzere âcil tedbirler almayı görev sayarak bu amaçla büyükelçilik askerî ataşesi Mösyö Cherm-side'ı hemen Bitlis'e göndermeye karar vermiştir. Anadolu vilayetlerinin durumu ile ilgili tecrübeleri ve Osmanlı dilini bilmesi sebebiyle Albay Cherm-side kendisine verilecek görevi yerine getirmek için istenen bütün özelliklere sahiptir. Bitlis'e gitmek için konsolosa da emir verileceğinden Albay Cherm-side Bitlis'e vardığında yapılan suçlamaların dayandığı noktalara dair mahallî memurlardan bilgiler aldıktan sonra Mösyö Hallward'ın davranışları hakkında detaylı soruşturma yapacaktır. Ermenileri isyana tahrik etmiş olduğuna dair kendisine isnat edilen suçlamaların haklılığı anlaşılırsa konsolosun şiddetle cezalandırılacağını söylemeye gerek yoktur. Albay Cherm-side'ın gideceği gün belirlendiği zaman büyükelçilik kendisine gerekli kolaylığın gösterilmesi için Hariciye Nezâreti'ne başvuracaktır.

BOA, HR. SYS, 2842/9

23

Hariciye Nezâreti'nden

Sadâret makamına yazılan 13 Kasım 1894 tarihli yazının sureti

Muş'ta bulunan ve kıskırtıcı faaliyetlerde bulunduğu Bitlis Vilayeti'nden bildirilen Van İngiliz konsolosunun görev yerine iadesi hakkında İngilte-

re büyükelçisine bir nota gönderilmesi üzerine evime gelen büyükelçi, bu konuda tahkikat yapmak üzere bölgeye elçilik askerî ataşesini göndereceğini söylemişti. Bunun üzere kendisiyle yaptığım görüşmenin içeriğine ilişkin yazımı Hilâfet makamına arz ediyorum:

"Bir konsolosun yabancı bir ülkede o ülkenin halkını çağırıp sorgulamaya yetkisi yoktur. Bu yüzden söz konusu konsolosun bu şekilde soruşturma yapmaya hakkı olamaz. Bu konuda Kıbrıs Sözleşmesi söz konusu edilmek istenirse bu sözleşme Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik haklarına zarar gelmemesi şartıyla kabul edilmiştir. Konsolosun hareketi bu hakları ihlâl ettiği için bundan dolayı da hiçbir yetki iddiasında bulunamaz. Konsolosun, kışkırtıcı kişilerden alarak doğru zannıyla bildirdiği yalanları içeren yazılarına atfen İngiltere Büyükelçiliği'nden yapılan açıklamalar Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn müşiri paşa hazretlerinden soruşturulmuştur. Alınan cevaplar haberlerin yalan olduğunu ortaya koymuştur. Bu cevap gayet açık, ayrıntılı ve inandırıcı olduğundan askerî ataşenin gönderilmesine ihtiyaç kalmayıp Talori işi konusunda da ortak tahkikatta bulunmanın kesinlikle gereksiz olduğu anlaşılmıştır.

Büyükelçi, iyi niyetli ve nazik bir şekilde durumu namuslu ve güvenilir kişilerden soruşturmasını konsolosa tavsiye ederse işin aslı kendisi tarafından ortaya konulacaktır. Bu yol uygun görülmediği takdirde bir sorun çıkarılmak istendiği anlaşılabilecektir. Bu durumda konunun şekli değişeceğinden, Osmanlı Devleti tarafından da buna uygun davranılacaktır. Adı geçen konsolosun değiştirilmesi talebi, iyi niyetli bir kişi olmadığının görülmesinden kaynaklanmaktadır. Büyükelçi gibi iyi niyetli ve tarafsız bir kişinin tayini, her iki tarafın yararına olacaktır".

Bir sorun çıkmasına fırsat vermemek üzere büyükelçiye uygun ve inandırıcı bir dille tebliğde bulunulması hakkında sâdır olan irâdeyi bildiren 11 Kasım 1894 tarihli Sadâret yazısı da tarafımdan incelenmiştir. Geçen Cumartesi günü nezâret binasına gelen Tercüman Block'a, büyükelçinin bir gün önce yapılan görüşme sırasındaki uygunsuz tavırlarının tarafımdan üzüntü ve şaşkınlıkla karşılandığı söylenmiştir.

Bunun üzerine o akşam büyükelçi tarafından evime getirilen ve tercümesi önceki uyarıya cevap olarak alınan sözlü nota ile Askerî Ataşe Cherm-

side'in Çarşamba günü hareket edeceğine, bu yüzden kendisine kolaylık gösterilmesi için tavsiye mektupları verilmesi talebine ilişkin son gelen Türkçe takririn tercüme ve suretinde, ayrıca ekte sunulan hususî yazıda, yapılan muameleden dolayı özür ifadeleri bulunduğu görülmüştür. Bu özür dolu ifadelere karşılık büyükelçiğe gidilerek görüşülmesi uygun bulunmuştur.

Bu sabah yapılan görüşme sırasında Padişah'ın emir ve isteklerini uygun bir şekilde büyükelçiye ilettim. Bunun üzerine büyükelçi konsolosun bu şekilde tahkikatla görevlendirilmesinin asla Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale fikrine dayanmadığını, Kıbrıs Sözleşmesi'ne dayandırılmasının ise düşünülmendiğini, ancak o bölgede bazı olaylar gerçekleştiğinin duyulduğunu, bu olaylar İngiltere'ye yansıdığı takdirde basın tarafından dedikodu malzemesi olarak kullanılmasının ve parlamentoda bazı muhafazakâr üyeler tarafından sorular yöneltilmesinin kuvvetle muhtemel olduğunu söyleyerek Bakanlar Kurulu'nun; yöneltilecek sorulara inandırıcı cevaplar verebilmesi ve gazete dedikodularını olabildiğince tekzip edebilmesi amacıyla bu olaylar hakkında bilgi sağlamak ve böylece kendisini de bağlı bulunduğu devlete karşı görevlerini yerine getirmek konusunda ilgisizlikle maznun durumuna düşürmemek amacıyla bu konsolosu bölgeye gönderdiğini söyledi. Fakat hakkında yapılan şikâyetler üzerine Van'a geri çağırılacağı sırada kendisinin bölge asayişini ihlâl gibi büyük bir suç işlediğinin iddia edildiğini, bu durum doğru ise kendisinin sadece azlini değil ceza görmesini de gerektireceğini, bunun doğrulanmasının ise mahalline güvenilir birinin gönderilmesine bağlı olduğunu, bu yüzden devletiyle haberleşerek sadece adı geçen konsolosun şikâyet konusu olan hareketlerini tahkik etmek üzere Albay Chermside'in bölgeye gönderilmesi için emir aldığını, hatta kendisinin hareketinin çabuklaştırılması için iki defa Londra'dan telgraf gelmesi üzerine yarınki Çarşamba günü yola çıkacağını, adı geçen müşire güveni tam olmakla birlikte yapılacak tahkikat bir İngiliz konsolosu hakkında olduğundan bunun büyükelçilik tarafından yaptırılmasının doğal olduğunu söyledi.

Ben de buna karşılık: "Osmanlı Devleti'nin iddialarının doğruluğu açıktır. Buradan o bölgeye Albay Chermside gibi bir kişinin gönderilmesi, gerek Avrupa basını gerekse o bölge tarafından büyütülerek bir takım kötü rivayet-

lerin yayılmasına fırsat verecektir. Kötü niyetli kişiler tarafından ortada hiçbir şey yokken bir Ermeni Meselesi çıkmış gibi gösterileceğini belirterek bundan vazgeçilmeli ve Padişah'ın irâdesi doğrultusunda etkili tebliğlerde bulunulmalıdır." dedim.

Büyükelçi biraz durakladıktan sonra benim iddialarımın doğruluğuna inandığını, ancak Chermside'in gönderilmesi, arz ettiği gibi devletin emirlerine dayandığından bunu erteleyemeyeceğini, ayrıca bu tahkikatı yapmak için Chermside derecesinde istenen vasıflara ve tarafsızlığa sahip o civarda başka bir görevlileri bulunmadığını söyleyerek olsa olsa bu işin ya Diyarbakır yahut da Erzurum konsolosuna ihalesini bağlı bulunduğu devlete teklif edebileceğini, fakat Diyarbakır konsolosunun gönderilmesinin uygun olmayacağını, Chermside'in da aldığı emir gereği yarın hareket ederek Trabzon'a kadar gideceğini, eğer Londra'dan olumlu cevap gelirse Trabzon'dan geri döndürüleceğini ifade etti.

Ben de Chermside'in Trabzon'a kadar gitmek için bile olsa buradan hareketinin daha önce söylediğim gibi sakıncalar doğurabileceğini etraflıca anlatarak bundan da vazgeçilmesinde ısrar ettim.

Yaptığımız görüşme neticesinde büyükelçi, Chermside'in gönderilmesini erteleyeceğini, ancak bu muvâfakatın bizim tarafımızdan Erzurum konsolosunun Van konsolosu hakkındaki tahkikatında mahallî memurlar tarafından gerekli kolaylığın gösterileceği ve iddiaların doğrulanamaması durumunda iftiracıların ceza görecekları konusunda büyükelçiliğe yazılı tebligatta bulunulacağını ifade edilmesine bağlı olduğunu, ona göre davranılabilmesi için bu kaydın tarafımızdan en son Cumartesi gününe kadar kabul veya reddedilmesi gerektiğini söyledi. Kendisine o zamana kadar bir cevap verileceğini ifade ettim.

Büyükelçi de amacının sadece Padişah hazretlerine hizmet etmek ve başarı sağlamak olduğu konusunda namusu üzerine teminat verdi. Bu konuda Padişah tarafından ne şekilde emir verilirse hükmünün yerine getirileceği arz olunur.

BOA, Y. EE, 160/76

Suret

Muş'ta bulunan Van İngiliz konsolosunun Van'a geri döndürülmesi ve büyükelçilik askerî ataşesi Chermshire'in soruşturma için Van'a gönderilmesine dair askerî ataşeye gerekli tebligatı yapması konusunda uyarılan İngiliz büyükelçisinden son olarak alınan özel cevap yazısı özür dileyici bir içerik taşıdığından büyükelçiliğe gidilmiş ve kendisine Padişah irâdesinde yazılı olan hususlar çerçevesinde açıklamalarda bulunulmuş ve bu açıklamalara büyükelçi tarafından ayrıntılı cevaplar verilmiştir. Görüşmenin sonucunda askerî ataşe Chermshire'in gidişi ertelenmiş ancak yazılı şartlar dairesinde Erzurum konsolosunun Van'a gönderilmesi için büyükelçinin onayı alınmıştır. Bu onay doğrultusunda gerekli iznin verilmesi için irâde buyurulmasına dair Hariciye nâzırının yazısının sunulması hakkında gönderilen 13 Kasım 1894 tarih ve 1778 numaralı hususî Sadâret yazısı Padişah'ın yüksek görüşlerine arz olunmuştur.

Diğer hususî bir yazıyla da bildirdiğim gibi yabancı kaynaklı silahlarla donatılmış olan Ermeni eşkıyası devlete başkaldırmış olan Kürtlerle birlikte o bölgede bulunan Müslüman köylerini ateşe vermek gibi güvenliği bozucu faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ayrıca bir Müslümanın karnına barut doldurarak yakıp öldürmekten de çekinmemişlerdir. Bu yüzden üzerlerine düzenli bir ordu gönderilerek devletine bağlı ahali bunların saldırılarından korunmuştur. Osmanlı Hükümeti'nin görevlerinden bulunduğu üzere, devletine bağlı ahali ile kadınlar ve çocuklar haksızlık ve hakarete uğratılmamış ve ayrıca tüm halkın ekinleri askerler tarafından korunarak güvenliğin devamı için gayret gösterilmiştir. Ermenilerin kaçması üzerine Kürtlerin eline geçtiği iddia edilen mal ve eşya ile büyükbaş ve diğer hayvanlar konusuna gelince; bunlar eşkıyanın başkaldırmadan önce dağlara götürdüğü ve kendileriyle beraber olan bazı isyankâr Kürtlerin korumasına bıraktığı mal ve hayvanlardır. Ayrıca Kürtler tarafından bazı Ermeni kadınlarının götürüldüğü yolundaki iddia da asılsızdır. Gerçekte ise Ermeni eşkıyasından olan bazı kadınlar devlete başkaldıran Kürtlerin yanına gitmiştir. İsyen eden Ermeniler önce kendi köyle-

rini boşaltıp ondan sonra ve isyana başlamışlardır. Tahrip edilip boşaltıldığı söylenen Ermeni köylerinin bu köyler olduğu açıktır. Ermenilerin, Bekranlı Kürtleri tarafından zulme uğradıklarına dair Van konsolosunun raporu ise tamamen gerçeğe aykırıdır. Ermenilerin karnını barutla doldurup yaktıkları kişinin Bekranlı Kürtleri'nden olması, işin aslının konsolosun söylediğinin tamamen tersi olduğunu göstermektedir. Bu yüzden bu hususların ayrıntılı olarak İngiltere büyükelçisine uygun bir şekilde anlatılıp Erzurum İngiliz konsolosunun soruşturma yapmak için Van'a gönderilmesinin sağlanması Padişah irâdesi gereğidir.

14 Kasım 1894

Mâbeyn Başkâtibi
Süreyya

BOA, Y. EE, 160/75_5

25

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 343

***Konu:** İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin Sason olayları üzerine
Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin uygulanması
için tavassut talebine ilişkin Lord Kimberley'ye
müracaatta bulunup bulunmadığına ve
müsteşar ile yapılan görüşmeler
hakkında*

*Londra Büyükelçiliği'nden
Hariciye Nezâreti'ne gelen 15 Kasım 1894 tarihli yazı*

Londra'daki İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin Ermeni işlerini görüşmek ve Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin uygulanması için devletler nezdinde aracılığını talep ve rica etmek amacıyla bu cemiyet üyelerinden bazılarını kabul etmesi için Lord Kimberley'ye müracaat etmeye karar verdiklerini *Daily News* gazetesinde okudum. Lord Kimberley biraz rahatsız olup birkaç gündür Dışişleri'ne gelemediğinden bu haberin doğru olup olmadığını Dışişleri müsteşarına sordum.

Sir Thomas Sanderson bana şöyle cevap verdi: "Şimdiye kadar Dışişleri'ne bu cemiyet tarafından görüşme talebi için herhangi bir müracaatta bulunulmamıştır. Zaten cemiyet çoğu kez olduğu gibi yazılı şikâyetle bulunmakla yetinmiştir. Göz önünde bulundurulmuş ve cemiyet tarafından üzerinde fazlasıyla durulacak gibi görünen son şikâyet; sözde Patrik Azaryan Efendi'nin Roma'ya yapmak istediği seyahate engel olunmasından ibarettir. Bu olay Ermeni rahiplerinin şahsî özgürlüklerinin kısıtlandığına delil olduğundan fesat erbabı buna fazlasıyla dayanacak gibi görünmektedir".

Bunun üzerine bir Ermeni heyetinin kabulü için Lord Kimberley'den bir talepte bulunulduğu takdirde Lord Kimberley'nin buna red cevabı vereceği ümidinde olduğumu ve bu cemiyet tarafından daha önce Lord Rosebery ile Lord Salisbury'ye bu yolda taleplerde bulunulmuşsa da anladığıma göre her ikisinin de bu isteklere uymaktan ve Ermenilerin vekili olduklarını iddia eden kişilerle bizzat yakınlık kurmaktan daima kaçınmış olduklarını ifade ettim.

Lord Kimberley'nin de aynı yolu izleyeceğine güvenimin tam olduğunu, her ne kadar bu kişilerden birkaçını nezdine kabul etmesi kendilerince çok önemli bir husus değilse de söz konusu görüşme yapıldığı takdirde, cemiyet üyelerinin bunu son derece büyütecekleri gibi, ortaya koymaya çalıştıkları tahrik ve entrikaların İngiltere Hükümeti tarafından desteklendiğini mutlaka göstereceklerini, bunun ise İngiltere Hükümeti'nin Osmanlı Devleti hakkında belirttiği dostluk duygularıyla uyuşmayacağını da ilâveten söyledim.

Müsteşar bu konuda bir görüşme talebinde bulunulduğu takdirde Lord Kimberley'nin buna razı olacağını sanmadığını ve zaten kendisini görür görmez görüşlerimi iletteceğini söyledi.

Bu cemiyetin Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi hükmünün uygulanmadığı konusunda Londra'da yaşayan yabancı elçilerin dikkatlerini çekerek durumu bağlı bulundukları devlete bildirmeleri için kendilerine genel bir muhtıra göndereceğine ilişkin bir söylenti de yayıldı. Bu konuda bir muhtıra alıp almadıklarını bazı arkadaşlarıma sorduğumda bundan haberdar olmadıklarını ifade ettiler.

BOA, HR. SYS, 2835/1

26

Emirlerinize uygun olarak Fransa büyükelçisiyle Rusya maslahatgüzârını görüp Talori meselesi hakkında Bekir Bey tarafından verilen izahat çerçevesinde gereken tebligatı yaptım.

Rusya maslahatgüzârı bu mesele hakkında İngilizlerin müracaat ve müdahalelerine karşı izlenecek hareket şeklini tamamen uygun ve güzel bulmakla beraber, İngilizlerin Anadolu kıtasında her ne gerekçe ile olursa olsun nüfuzlarını artırmaları, Ermenileri şımartmaları ve onlara ayrıcalık ya da özerklik verdirmelerinin Rusya Devleti'nin siyasî çıkar ve politikasına aykırı olduğunu söylemiştir. Ayrıca Rusya Devleti Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ile hukuk ve bağımsızlığına zarar gelmesine asla razı olmadığından Osmanlı Hükümeti'nin Ermeni Meselesi'nde Rusya Devleti'ni kendisine taraftar ve manevî yandaş olarak görmesi gerekeceğini söylemiştir. Gerçekten İngilizlerin Osmanlı ülkesi içinde denetlemelerde bulunmalarına izin verilemeyeceğini, denetleme ve araştırma işinin uygun bulunduğu üzere Osmanlı Devleti'ndeki bilgili ve haysiyetli idareciler ya da halktan seçilecek kimseler aracılığıyla uygulanmasının yeterli olduğunu belirterek İngilizlerin özellikle şu sıralarda Avrupa'da yardımcısız ve yalnız kaldıklarını, hele Ermeni Meselesi için kendilerine diğer devletler tarafından destek verilmesinin asla beklenmediğini, bu yüzden şu aralık çıkardıkları gürültü ve baskıların bir hükmü olmadığını ve olmayacağını; yaptıkları adeta ayak patırtısı türünden olduğundan Osmanlı Hükümeti tarafından asla telaş gösterilmeyerek cesurca davranılmasını istemiştir. Yine herhangi bir başvuru olursa en son verilen cevabın tekrarıyla yetinilmesini, bu şekilde davranılırsa İngilizlerin hadlerini bilip yakında kendiliklerinden ısrar ve iddialarından vazgeçeceklerini ve her durumda Osmanlı Padişahı'nın Rusya Devleti'nden emin olmasını, Osmanlı Hükümeti'nin de Anadolu'da asayişin korunmasına dikkat ederek dedikoduya yol açacak durumların ortaya çıkmasına meydan vermemesi gerektiğini söylemiştir.

Fransız büyükelçisi de bağlı bulunduğu devletin Rusya Devleti gibi İngilizlerin Anadolu'da nüfuzlarını artırmalarına, türlü entrika ve kışkırtmalar ile Ermenileri azdırıp bunların özerk statü ya da bağımsızlık kazanmalarına,

Osmanlı Devleti'nin hak ve çıkarları ile toprak bütünlüğüne zarar gelmesine asla razı olamayacağını ve bu yolda yardım ve destekten geri kalmayacağını söylemiştir. Sonra da İngiltere büyükelçisinin iddiasına karşı izlenen yol ve alınan tedbiri takdir etmiş, hele âcil olarak İngilizlere rağmen tahkikat yapmak için güvenilir ve bilgili âmirler gönderilmesi olayını çok yerinde bulmuştur. Fransa büyükelçisi de kanaatine göre İngilizlerin şu sıralar politika âleminde yalnız ve yardımcısız olduklarını, Ermeni Meselesi'nin Rusya'dan başka devletler için önemi olmadığını, Rusya Hükümeti İngiltere'ye boyun eğmediğinden İngilizlerin şamatalarından hiçbir sonuç çıkmayacağını ve şimdiki gibi cesur davranılırsa kendiliklerinden susmaya mecbur ve mahçup olacaklarını, eğer zaaf gösterilirse ısrar ve öfkelerini artıracaklarını ifade etmiştir.

Bu yüzden cesur davranılarak Osmanlı ülkesi içinde araştırma ve denetlemelerde bulunma yetki ve görevinin özellikle Osmanlı Hükümeti'ne ait olduğunun, bu sebeple bilgili iki memur atandığının, bunun dışında İngiltere Devleti'nin soruşturma memuru göndermeye kalkışması ya da başka isteklerde bulunmasının devletlerarası hukuk ve kurallara aykırı olacağının Londra Büyükelçiliği aracılığıyla diplomatik bir dille İngiltere Devleti'ne aktarılması gerektiğini söylemiştir. Eğer bu konuda haksız ısrara devam edilirse diğer devletlere genelge ile durumun açıklanacağı ve Anadolu bölgesinde asayişin korunabilmesi için Osmanlı Devleti tarafından her zaman olduğu gibi şimdi de yapılması gereken bir şey varsa yapılmaktan geri kalınmadığının ima edilmesi gerekeceğini, şayet İngilizler yine ikna olmazlarsa süratle gönderilecek soruşturma memurlarının vereceği raporların daha sonra Avrupa devletlerine iletilerek İngilizlerin işe karışmalarındaki haksızlığının gösterilmesi gerekeceğini ifade etmiştir.

Söz konusu Fransız büyükelçisi söylediklerine ek olarak; dün bizzat İngiltere büyükelçisinin kullandığı lisanan anlaşıldığına göre İngilizlerin işi bu derecelerde abartarak gemi azıya almalarının sebebinin Hariciye Nezâreti'nden Talori meselesi hakkında İngiltere Büyükelçiliği'ne geçen gün gönderilen bir muhtıra, gereksiz yere ve diplomasi lisanına uymayacak şekilde bir paragraf konulmuş olduğunu, böyle faydasız ve uygunsuz bir paragrafın yazılması yüzünden hem İngilizlerin boş yere kızdırılmış hem de kendilerine

bir saldırı silahı verilmiş olduğunu belirterek bundan dolayı Bâbîâli ve Hariciye Nezâreti tarafından böyle şeylere dikkat edilmesi gerektiğini hatırlatmıştır.

Arz olunur.

16 Kasım 1894

Salih Münir

BOA, Y. EE, 159/120

27

Bâb-ı Âli
Tercüme Odası
Numara: 340

***Konu:** Sason Ermeni olayları hakkında soruşturma yapmak için bölgeye gönderilecek komisyonun hemen yola çıkarılmasına dair Lord Kimberley'nin ricası*

Londra Büyükelçiliği'nden

Hariciye Nezâreti'ne gelen 21 Kasım 1894 tarih ve 529 numaralı telgraf

Lord Kimberley, Sason olayları hakkında soruşturma yapmak üzere adaletin yerine getirilmesini isteyen Padişah tarafından bölgeye gönderilmesi emredilen komisyonun hemen yola çıkarılmasının âcilen gerektiğini size telgrafla bildirmemi benden önemle rica etmiştir. Bu konudaki gecikme, yaratılmaya çalışılan heyecanın daha fazla yayılmasına sebep olacağından, geçecek her günün Osmanlı Hükümeti'nin çıkarlarına zarar vereceğini önemle vurgulamıştır. Adı geçen bakan bu olaylarla ilgili haberlerin gerek İngiltere gerekse Avrupa kamuoyunda büyük bir heyecana sebep olduğunu ve bu heyecanın da dozunu gittikçe artırmasından dolayı komisyonun hemen giderek soruşturma neticesini en hızlı bir şekilde almasının çok önemli ve gerekli olduğunu sözlerine eklemiştir.

BOA, HR. SYS, 2837/1

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 360

Konu: İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin, Sason Ermeni hâdisesine dair İngiltere Hükümeti'nin konsoloslarından aldığı rapor suretlerinin verilmesi isteğine cevap olarak Dışişleri müsteşarı tarafından söz konusu cemiyete yazılan yazının suretinin ekte gönderildiği

Londra Büyükelçiliği'nden

Hariciye Nezâreti'ne gelen 23 Kasım 1894 tarih ve 534 numaralı yazı

Londra'daki İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin, Sason olaylarına dair İngiltere Hükümeti'nin Anadolu'daki konsoloslarından almış olduğu raporların suretlerinin verilmesi isteğine cevap olarak Dışişleri müsteşarı tarafından söz konusu cemiyete yazılan yazının Fransızca çevirisi ekte sunulmuştur. İncelendiğinde de anlaşılacağı gibi Lord Kimberley yapılan isteği uygun bulmayarak olaylar hakkında soruşturma yapmak için bölgeye bir komisyon gönderilmesine Padişah tarafından emir verilmiş olduğunun İngiltere Hükümetince memnuniyetle haber alındığını bildirmiştir.

Arz olunur.

Ek yazının tercümesi

Ermenilere yapılan muamelelere dair Anadolu'dan son olarak alınan raporların suretlerinin verilmesi isteğini içeren dükkü yazınızı Lord Kimberley'ye bildirdim. Lord Kimberley, İngiltere konsoloslarından bu konuda alınan raporların suretlerini cemiyetinize veremeyeceğinden dolayı üzüntülerini dile getirmiştir. Ayrıca Bitlis Vilayeti'nde gerçekleştiği söylenen adam öldürme ve diğer düşmanca davranışlar hakkında gecikilmeden soruşturma yapılması için Padişah tarafından bölgeye bir komisyon gönderilmesine karar verilmiş olduğunun İngiltere Hükümetince memnuniyetle haber alındığını size bildirmem konusunda beni görevlendirmiştir. Şunu da ilâve etmeliyim ki İstanbul büyükelçisi, söz konusu komisyonun bir an önce gönderilmesi ve

soruşturmanın gayet tarafsız bir şekilde yapılması gerektiği konusunda Bâbî-âli nezdinde ısrarda bulunmaktadır.

BOA, HR. SYS, 2842/58

29

26 Kasım 1894 tarihli Sadâret yazısının sureti

1894 yılı Temmuz sonundan Ağustos sonlarına kadar Van civarında Ermenilere bir takım kötü muamelelerde bulunulduğu belirtilmektedir. Meselâ bütün buğdayı yaktığı bahanesiyle haksız yere bir Ermeni'nin zaptiyeler tarafından dövülerek hapsedildiği, bir Ermeni köyünde köylülerin ürünlerini kundakçılardan korumak için bekçi sağlanması maksadıyla o civarda bulunan bir Kürt reisine 15 liralık buğday vermiş oldukları, Hamidiye Süvari Alayı yüzbaşlarından Mahmud Ağa tarafından Derebey köyünde 250 liralık buğday yakıldığı, 11 Kürt atlısının Van yakınlarında bir manastırdan dönen sekiz Ermeni'nin üzerine saldırarak mal ve eşyalarını yağmaladığı, meşhur haydutlardan olup işlediği sayısız cinayetten dolayı hiçbir zaman hak ettiği cezaya çarptırılmayan Şakir'in amcasının oğlu Yakup'un, Merzenc isminde bir Ermeni'yi Hakkari'den gelirken ağır surette yaralayarak 18 lirasını alma cüretinde bulunduğu, Pani köyüne Kürtler tarafından saldırılarak halktan çok miktarda koyun, buğday ve sairenin zorla alındığı, bu saldırıda bulunanlar hakkında hiçbir ceza verilmediği gibi 16 Ermeni'nin hapse atıldığı, İstanbul'a gitmek üzere yola çıkan Ermenilerden oluşan bir kervanın Paluç yakınlarında soyulduğu, hapiste bulunan oğlunu görmek üzere Van'a giden Norküh köyünden ihtiyar bir Ermeni kadınının nöbetçi zaptiye tarafından tekmelenip tüfek dipçigiyle dövüldüğü ve dayak yüzünden öldüğü, Van İngiltere konsolos vekilinin Ermeni hizmetçisinin gece evine dönerken polis tarafından şiddetli dövüldüğü, usulüne uygun pasaport taşıdıkları halde Rusya'dan Van'a dönen Erçek köylü üç Ermeni'nin hemen tutuklandığı, ileri gelen Ermeni tüccarlarından bazı kişilerin ticaret amacıyla İstanbul'a gelmek üzere istedikleri tezkirelerin hiçbir sebep belirtilmeden vermekten çekinildiği konularında gayr-ı res-

mî surette İngiltere Büyükelçiliği'nden verilen muhtıralar üzerine durum bir kez daha Van Vilayeti'ne sorulmuştur.

Cevaben alınan yazıda; buğday yakmakla suçlanan bir Ermeni'nin tutuklandığının doğru, fakat zaptiyeler tarafından dövüldüğü haberinin asılsız olup tutuklanmasının da kanunen belirlenen çerçevede tahkikat yapıldıktan sonra suçunun ortaya çıkması üzerine gerçekleştiği belirtilmektedir. Ermeni köylülerinin ürün ve sairelerini korumak için bekçi bulmaları o bölgenin her tarafında geçerli eski bir âdet olduğundan dikkate değer bir konu değildir. Hamidiye Süvari Alayı yüzbaşılardan Mahmud Ağa'nın oturduğu bahsedilen Derebey köyünde bir miktar ekin yakılmış ise de bu ancak kırk-elli lira kıymetinde bulunmaktadır. Suçluların adliye tarafından yargılanmalarına başlanmıştır. Van yakınlarında atlı Kürtler tarafından sekiz Ermeni'nin mal ve eşyalarının yağmalandığına dair bölgeden gelen kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Şatak kazasında oturan Giravi aşiretinden Şakir adlı bir Kürd'ün işlediği cinayetten dolayı aranmakta olup kaçak olarak Bitlis Vilayeti dahilinde bulunan Şırnak aşireti içine savuştuğu bildirildiğinden yakalanması için Bitlis Vilayeti ile yazışılmaktadır. Şataklı Mirza adlı bir Ermeni'nin yaralandığı, yaralayanın da Şakir'in amcasının oğlu Yakup olduğu iddia edilmiştir. Ancak yapılan geniş çaplı araştırma sonucunda Yakup'un suçlu olmadığı anlaşılmış, ayrıca ıssız bir dağ başında işlenmiş olan bu suçun gerçek faili de doğal olarak bulunamamıştır. Mirza'nın fakir oluşu göz önünde bulundurularak on sekiz lirasının zorla alınması ihtimali olmadığı gibi kendisinin ortalığı birbirine katan bir kişi olduğu, hatta yaralandığı zaman Hakkari'den değil İran tarafından Ermeni bozguncularının toplanma yeri olan Dirik Manastırı'ndan gelmekte bulunduğu resmî tahkikattan anlaşılmıştır. Pani köyüne ilişkin anlatılan olayın aslında köy civarındaki yoldan geçen Kürtler ile bu köy Ermenilerinin tartışmaya başlamaları ve söz konusu Ermenilerin Kürtlerden birini katletmelerinden ibaret olduğu, bunun üzerine Ermenilerden iki, Kürtlerden beş kişinin tutuklandığı; ancak 16 Ermeni'nin haksız yere hapsedilip para, koyun ve buğdaylarının gasbedilerek saldıranlar hakkında cezaî işlem yapılmadığı konusu ise asılsızdır. İstanbul'a gelmek üzere yola çıkan Ermeni kervanının Paluç yakınlarında soyulduğuna dair söz konusu muhtıraların birinde yer alan bilginin doğru olmadığı vilayet dahilinde Paluç adında bir bölge olmamasıyla da sabit-

tir. Norkühlu bir Ermeni kadınının hapishane nöbetçisi tarafından dövüldüğüne dair söylenti de doğru değildir. Usulüne uygun pasaport taşıyarak Rusya'dan gelen Erçek köylü üç şahsın tutuklanması ise yabancı devletlerden gelecek Ermenilerin kabulü hakkında tekrar yayınlanan Padişah irâdesi hükmüne uygun olarak haklarında gerekli araştırma yapmak amacıyla uygulanmasına gerek görülen bir tedbir olup bunlar beş gün sonra serbest bırakılmışlardır. İstanbul'a gelmek isteyen bazı Ermeni tüccarlara izin verilmemesi de İstanbul'da kurulacağı vilayetçe haber alınan bir komitenin üyelerinin isimlerini içeren Bitlis Vilayeti'nden gönderilen defterde bunların isimlerine benzeyen isimlere rastlanmasından kaynaklandığı, ancak bu konuda yapılan araştırma sonucunda kendilerinin komiteyle ilgilerinin bulunmadığı anlaşılarak izinlerinin verildiği gösterilmiştir. Bu konuda yazdırılan özet, gayr-ı resmî bir şekilde İngiltere Büyükelçiliği'ne bildirilmiştir. Londra Büyükelçiliği'ne de bilgi verilmesi için Sadâret yazısı kaleme alınmıştır.

BOA, HR. SYS, 2754/23

30

Yıldız Saray-ı Hümayûnu

Bitlis Vilayeti'nden gelen 26 Kasım 1894 tarihli yazı

21 Kasım 1894 tarihli cevabî telgrafımdır: Talori olaylarında Ermenilere Müslüman halk tarafından zulüm ve hakarete bulunulmadığı, aksine Ermenilerin Müslümanlara çeşitli kötülük ve işkenceler yaptıklarına dair bildirdiğim konular dışında bazı ayrıntıları da arz ediyorum:

Silahlı Ermeni bozguncuların Osmanlı askerleri yetişinceye kadar birçok Müslüman nüfusu öldürdükleri, bir kısmının boyunlarına haç takarak köy köy dolaştırdıkları, bazı Müslüman kadınların namuslarını çiğnedikleri, İslâm Dini'ne çirkin küfürlerle saldırdıkları ve Osmanlı askerine karşı türlü gösteri, tehdit ve hatta çeşitli isyan hareketlerinde bulundukları müşir paşanın oraya giderek yaptığı soruşturmalarla doğrulanmış ve resmî yazısıyla da kayda alınmıştır.

Durum böyle iken İngiliz gazetelerindeki yalan yayınların, itiraz ve müdahale sebebi aramaktan geri durmayan belki de ihtilâl hareketinde gizlice eli ve müdahalesi olduğu şüphesiz bulunan İngilizlerle diğer kötü niyetlilerin uydurma ve tertiplerinin eseri olduğunun en belirgin göstergesi de; dün Heyet-i İthamiye'de idam cezasıyla suçlanan bozguncuların reisi Hamparsum'un yandaşlarından bazılarının zapta geçen ifadelerinde: "Kan dökünüz, İngiltere Devleti asker gönderecek ve sınırlarınızı belirleyecek!" yolundaki ifadeleridir. Bununla beraber Hamparsum'a hitaben yazıldığı müşir paşa tarafından ifade edilen bir belgede, her yerde isyana hazır bulunduklarının yazılı olması isyan tertibindeki gizli teşviki ortaya koymaktadır.

Şu açık ve kesin delillerin mevcudiyeti ve geçende burada ele geçirilip içeriği daha önceleri bildirilen bir belgede; Ermenileri büyükelçilerden yardım istemeye yönlendiren bu tertip ve kararların belirtilmesi, son olarak ele geçirilen Ermenice iki mektubun üst kısmında İngilizce olarak "Ateş, kan ve kurtuluş ordusu" satırlarının basılı olduğu işaretler bulunması, bir takım İngilizlerin Osmanlı vilayetlerinde dolaşmaları, İngiltere Van konsolosunun Talori olayında Ermenilerden Osmanlı Devleti aleyhine belge toplaması, toplantılar düzenletmesi, özellikle devlete bağlı kalan bazı kazalardaki Ermeniler tarafından eşkıyanın bertaraf edilmesinden dolayı Padişah'a sunulan çok imzalı teşekkür mektuplarında, dışarıdan gelenlerin kışkırtmasıyla bozgunculuğun ortaya çıktığının yazılı oluşu gibi ipuçları, pek çok tahrik ve tertibe kılavuz olduklarını yabancıların gözünde ispat edecektir.

Arz ettiğim bu hususlar, yazılı kayıtlarla da doğrulandığından soruşturma memurlarının yapacağı tahkikâta da buna aykırı bir sonuç çıkmayacaktır. Kendilerinin Padişah'ın itimadını kazanmış olmalarına son derece güvenildiğinden olayın yabancıların kışkırtması ile ortaya çıktığı şeklindeki gibi durum ve belirtiler, İngiliz yayınlarının ve muhtıraların içeriğinin yalanlanıp reddedilmesini fiilen ve aklen Padişah nazarında sağlayacaktır. Silahlı olarak yakalanan bozguncuların ileri sürdükleri gizli tahriklere ilişkin ifadeler arz edilen İngilizce yazılı ve basılı ibareler ile, İngilizlerin bölgeyi dolaşmasıyla İngiltere'nin iddiaları çürütülüp reddedilecektir. Belki de kendilerinin devleti düştürmek istedikleri zor duruma rağmen Padişah'ın yüceliği karşısında şüphesiz

utanç duyacaklardır. Kaldı ki dış dünyanın kışkırtmasıyla ortaya çıkan bu problem Osmanlı vilayetlerine ihtilâl kıvılcımları saçacak bir şekilde tertip edilmiştir. Bir taraftan da müdahale yollarını kapatmak gibi boş bir inançla Müslümanları Ermeniler aleyhine heyecana sevk edip silahlı harekete kalkıştırmak gibi kötü niyetlerle Müslümanların boyunlarına haç taktırarak köy köy gezdirmişlerdir. Daha başka şekilde Müslümanları galeyana getirecek davranışların o zaman vilayet dahilindeki Müslüman nüfusun manevî güç ve onuruna dokunmasına karşı tepki olarak bir çatışma çıkarma teşebbüsünde bulunmuşlardır. Bu yolda Müslümanlar arasında bir hareketlenme yüz gösterince derhal her taraf dolaşarak Halife'nin mukaddes nüfuzu ile buna fırsat bırakılmamıştır. Bütün Müslümanlar Halifelik makamına tam bir itaat ve teslimiyet ile sukûneti tercih ettikleri halde İngilizlerin bu yoldaki asılsız iddia ve yayınlarının, Müslümanlar tarafından böyle bir duruma Padişah'ın desteğiyle engel olunması, Talori meselesinin İngilizlerin istedikleri şekilde neticelenmemesi ve belki de bu işteki gizli tertiplerin Padişah'ın yardımıyla arz edilen çerçevede bozguncuların ifadeleri ve diğer ipuçlarıyla ortaya çıkmasından kaynaklanan üzüntü sebebiyle olduğu açıktır.

İngiltere'nin itiraz edebileceği nokta, Osmanlı askerinin isyancılara karşı yaptığı operasyonda müfreze kumandanının bazı aşiret mensuplarını kullanması ve resmen doğrulanmayan bazı uygunsuz olaylara dair söylentilerin yayılması durumudur. Kumandan tarafından aşiret mensubu kimselerin birlikte bulundurulmasının bölgenin olumsuz şartları ve geçitlerin Osmanlı askerleri tarafından bilinmemesi gibi zorluklar dolayısıyla sadece kılavuzluk hizmeti almak maksadına yönelik olduğu, müşir paşanın ifadelerinden anlaşılmaktadır. Buna göre aşiret mensuplarının istihdamının bölgenin zor şartlarından kaynaklandığı söylenebilir.

Askeriyeyi ilgilendiren bu hususlar ve buna bağlı olarak diğer işlerin yerine getirilmesi Osmanlı askerinin üzerine yüklenen emanet gereği, bir görevdir. Kasıtlı ve kötü niyetli kimseleri bile ikna edecek biçimde gerçekleri ortaya koymak için hiç durmadan çalışacağımı arz ederim.

BOA, Y. EE, 157/84

**Yıldız Saray-ı Hümayûnu
Başkitâbet Dairesi**

Londra Büyükelçiliği'nden şifre

Dışişleri Bakanı Lord Kimberley beni bu akşam görüşmeye davet ederek Ermeni haydutlar tarafından işlenen cinayetleri tahkik için Muş'a bir komisyon gönderildiğine, oradaki askerî harekâtı yöneten kumandan ile Muş müfettişine nişanlar verildiğine ve bu askerî harekâta engel olan bir mutasarrıfın azledildiğine dair haberlerin İstanbul'da yayınlanan gazetelerde resmen duyurulmasıyla durumu öğrendiğini, dolayısıyla bundan fazlasıyla üzüntü duyduğunu ifade etmiştir. Kimberley ayrıca tüm gelişmeleri içine alan bu tahkikatın herkese yapılmasından dolayı bu komisyonun görevinin tamamen belirlenmiş ve Osmanlı Devleti tarafından sonucuna evvelce karar verilmiş gibi olduğunu kabul ettiğini bildirmiştir.

İngiltere Devleti'nin, şimdiye kadar konsoloslardan aldığı raporların yayınlanmasına, başka bir şekildeki bütün taleplere rağmen bu araştırma raporlarını koruyarak buna dair görüş bildirmekten daima kaçındığını, tahkikatın konuyu incelemeye yarayacağını ve bundan bir sonuç alınacağını ümit ettiğini, bundan sonra ise bu resmî duyurunun İngiltere'de duyulacağını, doğal olarak muârizlar tarafından çıkarlarına alet edileceğini, halk arasında son derece Osmanlı Devleti muhalifi düşüncelerin harekete geçirileceğini, hükümetin bu duruma karşı gelmesinin ise imkânsız olduğundan bu yoldaki hareketlerini devam ettiremeyeceklerini belirten Kimberley, Bâbîâli'nin bu yersiz resmî duyurusunun aleyhimizde kullanılmak üzere Ermenilerin eline önemli bir silah olarak geçtiğini, bu durumun ise Ermeni komitesine fayda sağlayacağını üzümlere belirtmiştir.

Bu konu hakkında kendisiyle konuşmaya çalıştım. Ancak o, bana verdiği cevapta, içinde bulunulan durum itibarıyla bunun boşa zaman harcamaktan başka bir netice sağlamayacağını ifade etti. Çarşamba günü toplanacak olan kabinede bu mevzu ile etraflıca meşgul olunacağından ciddi sonuçlara yol açacak kararların çıkacağına inanmak gerektiğini söyleyerek mevcut duru-

mun bütün vehametini Osmanlı Hükümeti'ne bildirmemi rica etmiştir. İngiltere'nin şimdiye kadar antlaşmalara dayanmadan bu sorunu dostça ve olabildiğince hafifleterek çözmeye gayret ettiğini, ancak bundan sonra meselenin, bu şekilde devam etmeyip önem kazanarak Avrupa meselesi hâlini almasından korktuğunu, bu meseleye dair kimi hükümetlerin heyecana kapıldıklarına dair birçok yerden haber aldığı için de korkusunun arttığını ifade etmiştir. Kimberley, kendisi, Lord Rosebery ve Bakanlar Kurulu'nun aynı düşüncede olduklarını, Osmanlı Devleti'nin büyük tehlikelere yol açacak böyle bir hareket tarzını benimsemesinden dolayı da şaşırıp üzüldüklerini ilâve ettikten sonra görüşmemize son verilmiştir.

Bu açıklamaları, öneminden dolayı Padişah'a âcilen iletmeyi görev biliyorum.

27 Kasım 1894

Rüstem

BOA, Y. PRK. EŞA, 20/81

32

28 Kasım 1894 tarihli hususî yazının sureti

Talori işi için bölgeye gönderilen komisyondan tedkikte bulunması isteğiyle İngiltere Büyükelçiliğince verilen yazının takdim edilmiş olduğuna ve bu yazıda bahsedilen Ermenilerin affedilmeleri hakkında İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan Büyükelçiliğe yazılan tahrirâtın tercüman tarafından ifade olunduğuna dair olan hususî yazınız görüldü. Bu yazının içeriğinin Dördüncü Ordu-yı Hümayûn ve ilgili vilayet valilerinden sorularak alınacak cevapların Padişah'a bildirilmesini ve konunun tamamen bir iç mesele olması sebebiyle yabancıların hiçbir müdahale hakkı bulunmayacağının münasip bir dille İngiliz Büyükelçiliği'ne açıklanmasını emreden hususî tezkireniz alındı.

Üç senedir tutuklu bulunduklarına ve affedilmelerine ilişkin Rahip Vartan ve diğerlerinin imzalarıyla Erzincan'dan çekilen telgraf üzerine durum Erzurum Vilayeti'nden sorulmuştur. Verilen cevapta, telgrafta imzaları bulu-

nan kişilerin adam öldürme ve siyasî suçlardan dolayı zanlı olarak yargılanmalarının tamamlandığı bildirilmiştir. İngiltere Büyükelçiliği'nin belirttiği Ermenilerin bunlar olması muhtemel olup Padişah'ın emir ve buyruğuna uygun olarak Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn ile ilgili vilayetlerden konu sorularak alınacak cevaplar yüce makama bildirileceğinden Padişah'a arz edilmesi rica olunur.

BOA, Y. EE, 160/3

33

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
28 Kasım 1894 tarih ve 553 numaralı yazının tercümesi*

İngiliz Ermeni Cemiyeti, dün akşam cemiyet sekreterliğini yürüten avukatın bürosunda bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda bulunması için görevlendirdiğim ajanın bugün bana verdiği toplantı tutanağının Fransızca tercümesi ekte sunulmuştur.

İncelendiğinde de anlaşılabileceği üzere bu toplantıya otuz beş kişi katılmıştır. İçlerinde Londra'ya iltica eden Ermeni bozguncularıyla birkaç genç avukat ve birkaç yaşlı kadın yer almıştır. Bunların en tanınmış, o da parlamento üyesi olması sebebiyle şöhret kazanmış Başkan Mösyö Stevenson'dur. Toplantı esnasında okunan evrak ve yazılar arasında Dışişleri müsteşarı tarafından Lord Kimberley adına dernek sekreterine gönderilen ve seçilmiş bir heyeti kabul etmesi için kendisine yapılan isteğin kabul edilmediğine ilişkin bir cevap yazısı da vardır. Bu yazıda Lord Kimberley'nin gönderilen heyeti kabul edemeyeceği ve kendisine yapılmak istenen tebliğin yazılı yapılabileceği belirtilmiştir. Nezâretinizce de bilindiği gibi bu toplantı önemli değildir. Fakat üzücü olan durum, basının bununla ilgili yayınlarıdır. Çünkü gazeteler mitinge kimlerin katıldığını yazmak yerine kamuoyuna karşı bu toplantıya aslında hak etmediği kadar değer ve önem vermişlerdir.

Arz olunur.

Ekin tercümesi

İngiliz Ermeni Cemiyeti dün akşam Mösyö H. P. Atkins'in Plowden Building Simple'daki bürosunda bir toplantı yapmıştır. Bu büro üçüncü katta küçük bir odadan ibaretti. Katılanlar otuz dört kişi olup içlerinde Mösyö Stevenson (başkan), J. Agopyan, Mösyö J. Paul, Mösyö Garo, Mösyö Krakediyan, Mösyö Nersesyan, Mösyö Aganoor, B. Nazarbek, E. J. Slater, G. Ausell, T. M. Sherwood, dinbilgisi öğretmeni Agar Beet ile beş ihtiyar kadın ve iki hukuk öğrencisi ve birkaç genç avukat bulunuyordu. Doktor Calantariantz, Mösyö İskender ve Mösyö Evans Darby ile Mösyö Coll'un mektupları okundu. Bu son mektuptan fazlasıyla memnun kalındı. Mösyö Stevenson ateşli bir konuşma yaparak çatışmaların gerçek olduğunu, Bâbîâli'nin İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nı yanıltmaya çalıştığını, Dışişleri Bakanlığı'nın da buna kapılarak Osmanlı Hükümeti'nin bir takım hain memurlarını himayeye çalıştığını belirtmiştir. Mösyö Agopyan ise bu çarpışmanın etkisinin İstanbul'a kadar yansıyabileceğini söyleyerek Osmanlı Hükümeti aleyhine ciddi tenkitlerde bulunmuştur. Mösyö Paul de bir konuşma yaparak İngiltere Hükümeti'ni Osmanlı Devleti'nin tefeci ve sermaye sahipleriyle imtiyaz elde etme arzusunda olanları himaye edip korumak istemesinden dolayı ağır bir dille eleştirmiştir. Yapılan bütün konuşmaların esas noktası Bâbîâli'yi suçlamaktan ve Osmanlı Devleti'nin devamlılığını sağladıkları için Avrupa hükümetlerini beğenmeyip tenkit etmekten ibarettir. Doktor Calantariantz'in Bitlis'te meydana gelen korkunç davranışları doğrulayan mektubu da gündeme getirilerek tamamen kabul görmüştür. Dernek, İngiltere Devleti'nin sempatisini kazanmak için Londra'nın büyük salonlarının birinde gelecek ay ortasına doğru bir toplantı yapmak için çaba sarf edeceğine söz vermiştir. Toplantının bitiminden sonra dernek sekreteri Mösyö Atkins ile yapılan görüşmede kendisi dernekte pek az kişi bulunmasından dolayı üzgün gibi görünerek İngilizlerin kayıtsız hareketlerinden çok şikâyetçi olduğunu bildirmiştir. Bu sabah çıkan gazeteler küçük bir odada birkaç kişiyle yapılan toplantıya dair açıklamalar yaptıklarından kendisinin bu açıklamaları hayretle değerlendireceğinde asla şüphe yoktur. Gelecek ay bir toplantı düzenlemek için otuz lira tahsis edilmiştir. Bu para tahsis edilmemiş olsaydı işin bu kadarla kalacağı kesindi.

BOA, Y. A. HUS, 314/130

Arif Bey'den aldığım Padişah emir ve buyruğuna uygun olarak İngiltere büyükelçisinin yanına gittim. Padişah'ın selâmını ilettikten sonra kendisine, önceki gün Rüstem Paşa'dan gelen telgrafta "Lord Kimberley'nin, Osmanlı Hükümeti'nin Sason ve Talori olaylarının tarafsız bir şekilde araştırılması için gönderdiği komisyonu devletlere bildirdiğini, ancak bu olaya ilişkin İstanbul gazetelerinde görülen resmî duyuruda komisyonun sadece Ermeniler aleyhinde araştırma yapmakla görevli olduğunun görüldüğünü, bir müftü ile subayın ödüllendirilip Muş mutasarrıfının azledilmesinin de bunu doğruladığını, tahkik heyeti gönderilmesinden hiçbir fayda beklenemeyeceği için bu iş hakkında görüşmek üzere Bakanlar Kurulu'nun toplanacağını Rüstem Paşa'ya söylediği"nin yazılı olduğunu bildirdim.

Rüstem Paşa'nın Hariciye Nezâreti'nden aldığı talimat üzerine Lord Kimberley nezdinde yaptığı teşebbüse cevap olarak da adı geçen bakanın; dün Bakanlar Kurulu'nun toplanmasının ardından Rüstem Paşa'ya, "Osmanlı Hükümeti tarafından yapılan açıklamaların resmî duyurunun yarattığı etkileri gide remeyeceğini, İngiltere Hükümeti'nin buna karşı sessiz kalmasının mümkün olmadığını, bu yüzden de Bâbîâli'ye protesto yazısı gönderilmesine karar verildiğini" söylediğinin de bu kez alınan diğer telgrafta bildirildiğini söyledim.

Daha sonra da: "Sason ve Talori olaylarını araştırmak için bir heyet gönderilmesi İngiltere tarafından istendiğinden, dürüst kişilerden oluşan bir heyet gönderilerek tarafsız bir şekilde tahkikatta bulunmaları için ellerine gerekli talimatlar verilmiştir. Bu talimatın bir suretini Bâbîâli'den alabilirsiniz. Müftü ve subayın taltifleri usulüne uygun olarak yapılmış sıradan bir taltifatıdır. Ermeni konusu ile ilgisi olamadığı gibi Muş mutasarrıfının değiştirilmesi de kendisinin ihmalkârlığına bağlı olarak alınmış sıradan bir idarî uygulamadan ibarettir. Öyle ise İngiltere Hükümeti'nin protestosuna sebep olabilecek bir şey göremiyoruz. Bunda bir yanlışlık olması gerekir. İngiltere'de yaygın olan düşünce; olayların meydana geliş şekli hakkında doğal olarak elçiliğinizden gönderilen raporlara dayanmaktadır. Gereği gibi bu açıklamaları duyura-

rak yanlılığı gidermeniz yine elçiliğiniz tarafından mümkündür. İyi niyetiniz gereğince bu suretle sorunları çözmeye ve her türlü protesto olayını engellemeye çalışmanız Padişahımız nezdinde fazlasıyla arzu edilmektedir." şeklinde konuştum.

Büyükelçi de: "Rüstem Paşa'nın tebliğine benzer bir bildiri hükümetten bana da yapıldı. Birkaç güne kadar Bâbîâli'ye bu konu hakkında resmî bir nota vermek için görevlendirileceğim bildirildi. Her ne kadar talimatta notanın içindekiler ayrıntılarıyla anlatılmamışsa da zannettiğiniz gibi sadece protestodan ibaret değil, daha ağır bir tarzda olacağını üzüntüyle belirtirim." dedi.

Ağır olan yönünü öğrenmek için ısrar ettiğimde ise büyükelçi; sadece Sason ve Talori'ye dair değil, Ermeni Meselesi'nin tamamına yönelik bütün tedbirlerin alınmasını ve Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin hükümlerinin uygulanmasını, yani Ermenilerin yaşadığı vilayetlerin ıslâhını talep eder şekilde bir nota verileceğini ve Ermeni Meselesi'nin ciddi bir şekilde ortaya konulacağını sandığını izah ederek sözlerine şöyle devam etti: "Tahkik heyeti gönderilmesini biz teklif etmedik. Sason ve Talori olayları hakkında konsolosumuzdan aldığım raporlarda son derece zalimâne bir takım olaylara dair haberler gördüğüm ve bu gibi işlere mübalağa ve yalan katılması ihtimalini göz önüne aldığım ve kötü niyetlilerin eleştirilerine fırsat tanımadığım için tarafsız bir şekilde tahkikatta bulunulmasının faydalı olacağını Padişah'a iyi niyetle açıkladım. Raporların içeriğine tam olarak inanmadığımı açıkça belirterek görevim gereği hükümete gönderdim. Zamanında hemen bir heyet gönderilerek tarafsız olarak araştırma yapılmış olsaydı bu durum önlenebilirdi. Ne çare ki zaman kaybedildi. Daha sonra Bâbîâli'den bana konsolosumuzdan gelen haberlerin iftiradan ibaret ve Ermenileri Osmanlı Hükümeti aleyhine teşvik edenin asıl konsolosumuz olduğuna dair şikâyetle bulunulunca; o zaman yalnız Sason ve Talori olayını değil konsolosumuz aleyhinde Bâbîâli'nin öne sürdüğü ve birçok isnattan ibaret olan durumu tahkik etmek üzere Albay Chermside'ın gönderilmesine karar verdik. Padişah konsolosumuz hakkındaki şikâyeti geri aldırды, Sason ile Talori olayının tarafsız bir heyet aracılığıyla tahkik edilmesine karar verdiği ve Chermside'ın gönderilmesinden vazgeçmemizi istediği için biz de bu durumdan vazgeçtik. Tahkik heyetinin duru-

mu bundan ibarettir. Eğer gazetelerde bu olaylar hakkında tahkik heyetinin geręek amacı olan tarafsızlığa tamamen aykırı bu resmî duyuru yayınlanmamış olsaydı komisyonun araştırma sonucu beklenir ve şimdilik iş bir müddet daha uzayabilirdi. İleride araştırma sonucuna itiraz edilecek olduğunda da bir çare düşünülebilirdi. Lâkin resmî duyuruda suç özellikle Ermenilere atfedilmektedir. Araştırmanın yalnız onlar aleyhinde yapılacağı açıkça ortada olduğundan Avrupa'da ve özellikle İngiltere'de kamuoyu son derece etkilenmiştir. Tahkik heyeti gönderilmesinden beklenen fayda boşa harcanmıştır. İşte asıl önemli olan nokta budur! Müftü ve subayın taltifleri tesadüf olup çok önemli değilse de Muş mutasarrıfının değıştirilmesi dikkat çekicidir. Çünkü bu mutasarrıf Bitlis valisinin uygulamalarını onaylamadığı için azledilmiştir. Kasım ayı başında Padişah'a durumu açıkladığım zaman iş yalnız benim elimdeydi. Sonradan doğal olarak hükümete geçti. Şimdi ise kamuoyuna intikal etmiştir. Bizde kamuoyunun hükümete etkisi büyüktür. Radikal Parti'den olan hükümetimizin izlediğı tutum da bu gibi etkileri almaya elverişli bulunduğundan işin vehameti fazlasıyla söz konusu edilir bir noktaya gelmiştir".

Ben de: "Bu işte sizce gerekli olan şey, tahkikatın tarafsız olması değil midir? Komisyon, tarafsızlığı herkesçe bilinen, güçlü ve dürüst kişilerden oluşmaktadır ve talimatları da araştırmanın tarafsızlığını her yönden sağlama-ya yeter düzeydedir. Bu talimatın bir suretini Bâbıâli'den alıp incellerseniz siz de vicdanen bu kanaate varırsınız. Gazetede ki resmî duyuru yalnız Ermeniler aleyhinde tahkikat yapılacağını söylemiyor. Ermenilerden haydutlukta bulunanların kötülüklerinden bahsediyor. Asıl aranılacak şey komisyonun talimatındaki hükümdür." diyerek özetle bu işin protesto ve başka bir diplomatik muameleye fırsat verilmeden çözümlenmesi için tekrar kendisinin dirayet ve iyi niyetine başvurdum.

Büyükelçi ise: "Bu konunun büyümeden bir çözüme kavuşmasını iyi niyet ve şahsî düşüncelerim gereğı en fazla destekleyenlerden biri benim. Ancak iş o raddeyi geçmiştir. Aslında nota birkaç günden evvel hazır olmazsa da bu konuda hükümetten aldığım bilgilere göre notanın içeriğinin son derece mühim ve ağır olacağını anladığımdan şimdilik buna dair başka bir söz söylemek elimden gelmiyor." dedi.

Konunun çözümü hakkında şahsî görüşlerini açıklayıp rehberlik yapmasını istediğimde: "Benim düşünceme göre madem ki Avrupa kamuoyu bu tahkikatın tarafsızlığına güvenmiyor, o halde onları inandırmak için komisyona verilen resmî talimat gazeteler aracılığıyla ilân edilip devletlere iletilir, ayrıca komisyonun tahkikat sonuçlarının Avrupa'da güvenilir bulunması için hiçbir devlet tarafından teklif yapılmadan Osmanlı Hükümeti, Erzurum'daki konsolosların bu olaylara dair kendilerinde olan bilgileri komisyona vermelerini veya benzer bir şekilde tahkikatı aydınlatmaya yardımlarına müsaade edeceğini kendiliğinden devletlere bildirirse belki de yapılmakta olan teşebbüsün önüne geçilebilir zannındayım." demiştir.

Ben de: "Ben böyle bir tedbiri hiçbir zaman Padişah'a arza cüret edemem. Zira bu, işleriyle alâkalı bir konu hakkında yabancı müdahalesini davet demektir." dedim.

Bunun üzerine büyükelçi: "Öyle ise daha ağır ve yakında gerçekleşecek bir müdahalenin önüne geçilmesi için başka çare göremediğimi, bunun sadece kendi şahsî fikrim olup işin yoluna girmesine yetip yetmeyeceğini pek bilemediğimi ve her halde şu düşüncemin İngiltere elçisi sıfatıyla değil de bir dost sıfatıyla şahsî ve özel açıklamalarım olduğunu arz ediniz. Zira Osmanlı Hükümeti'ni tehdit ediyordum anlamına gelebilecek bir davranışta bulunmak istemem. Vermekle görevlendirileceğim nota hakkında kesin bir talimat almadıkça onunla ilgili söz söylemeye de yetkim yoktur. Sadece içeriğinin ne kadar ağır olduğunu bildiğimden dostluğumdan dolayı kendi görüşümü açıkladım." dedi.

Vakit olursa yarın, olmazsa Cumartesi günü Padişah'la görüşebileceğini bildirdiğimde bu konuda Padişah'ın emir ve görüşlerini bekleyeceğini söylediğini arz ederim.

29 Kasım 1894

Hüseyin Kâzım

BOA, Y. EE, 160/4

35

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 355

***Konu:** Sason ve Talori olayları hakkında yapılan resmî duyurunun İstanbul'da protesto edilmesine Bakanlar Kurulu'nda karar verildiğinin İngiltere Dışişleri bakanı tarafından ifade edildiğine ilişkin 219 ve 27 Kasım 1894 tarihli telgraflara cevap*

Londra Büyükelçiliği'nden

Hariciye Nezâreti'ne gelen 29 Kasım 1894 tarihli ve 554 numaralı telgraf

219 numaralı telgrafınızın içeriği ile 27 Kasım tarihli telgrafınızda yer alan resmî duyurunun Fransızca çevirisini Dışişleri bakanına ilettim. Bakan da söz konusu evrakı bugünkü Bakanlar Kurulu toplantısında gündeme getirebildi. Toplantıdan sonra Lord Kimberley'yi tekrar gördüğümde kendisi bütün arkadaşlarının görüşüne göre söz konusu resmî duyuru üzerine İngiltere Hükümeti'nin sessiz kalamayacağını ve İstanbul'da protesto edilmesine oybirliği ile karar verildiğini söyledi. Ben de bu resmî duyurunun İngiltere Hükümeti tarafından yorumlanış şeklinin doğru olmadığını, her ne yolda olursa olsun bu yorum ve soruşturmanın son derece tarafsız bir şekilde yapılacağını bildiren 219 numaralı telgrafınız ile düzeltilmiş olduğunu bildirip hatırlattım. Ancak Dışişleri bakanı: "Ben arkadaşlarımdan düşüncelerinin tercümanıyım. Bütün arkadaşlarımdan görüşüne göre sözü edilen bildirinin resmî bir mahiyette oluşu ve soruşturmanın, olayların bütününe kapsayacağına dair verilen sözlerle uygun bulunmaması yüzünden İngiltere Hükümeti, bunu protesto etmeye ve hareket serbestliğini tamamen korumaya mecburdur." şeklinde cevap verdi. Bu kararı değiştirmeye veya hiç olmazsa geciktirmeye Lord Kimberley'yi yönlendirmek için olabilecek bütün sebep ve delilleri ortaya koymama ve defalarca elden geleni yapmama rağmen kendisi Bakanlar Kurulu'nun kararını yerine getirmek zorunda olduğunu belirtmek dışında bir şey söylemedi.

BOA, HR. SYS, 2835/4

36

Sadâret'e

Tezkire

Talori olayları sırasında Ermenilere Müslümanlar tarafından zulüm ve hakarete bulunulmayıp aksine Müslümanlara Ermeniler tarafından işkence edilip canice davranılmıştır. Bu cümleden olarak herkesin bildiği üzere; Ermeni bozguncuların askerler gelinceye kadar birçok Müslümanı öldürdüklerine, bazıları boyunlarına haç takarak köy köy dolaştırıp teşhir ettiklerine, bazı Müslüman kadınların ırz ve namuslarını çiğnediklerine, din ve imana çirkin sözlerle küfredip askerlere karşı gösteri ve tehditlerde bulunduklarına ve hatta yolları keserek çeşitli isyan hareketleri yaptıklarına dair malumat müşir paşanın oraya gittiğinde yaptığı soruşturmalarla tespit edilip resmî yazısıyla da doğrulandığına, İngiliz gazetelerinin bu konu hakkında yaptıkları yayınların gerçeği yansıtmadığına, İngilizler tarafından yapılan kışkırtma ve tahriklerin ne gibi delil ve açıklamalar ile belirlendiğine, bunun namuslu ve dürüst soruşturma memurları tarafından yapılacak soruşturma ve incelemeler sonucunda da ortaya çıkacağından bahseden bazı detaylı açıklamalara, askerler tarafından isyancılara karşı yapılan operasyonda müfreze kumandanının ahaliden birkaç kişiyi silahsız olarak beraberinde bulundurmasının mevkiin geçişinin zorluğu ve geçitlerin askerlerce bilinmemesinden kaynaklandığı için bu kişilerin kılavuzluk gibi görevlerde zorunlu olarak kullanılmalarından ileri geldiğine dair Bitlis Vilayeti'nden gelen 26 Kasım 1894 tarihli şifreli telgraf sureti görüşünüze sunulmuştur.

Bu telgrafta da belirtildiği gibi Ermenilere Müslümanlar tarafından hakaret edilmemiş, aksine Müslümanlara Ermeniler tarafından saldırıda bulunulmuş olmasına rağmen bir süreden beri İngiltere Hükümeti, Osmanlı Hükümeti'nin Ermeniler hakkında sözde adaletsiz uygulamalar yapılmasına fırsat tanıdığını ileri sürmekte ve son olarak da kumandan ile Muş müftüsünün nişanla ödüllendirilmesi ve Muş mutasarrıfının ise görevine son verilmesinden dolayı bir takım yanlış düşünceler ortaya koyup bu konuyu itiraz sebebi olarak kullanmaktadır. Ancak kumandan ile müftünün ödüllendirilmesi Halife'nin yetkisi dahilinde ve sadece devlet memurlarının ödüllendirilmesinden ibaret

ve mutasarrıfın görevine son verilmesi de işin gereği iken bunun söz konusu edilmesi adeta Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak anlamına geleceğinden bunun asla ve kesinlikle kabul edilemeyeceği, İngiltere Devleti'nin bu suretle Osmanlı Devleti'ni himayesi altındaki bir hükümet sayıyormuş gibi hareket etmeye hiçbir şekilde hak ve yetkisinin olamayacağı açıktır. Ayrıca Ermenilerin zulme uğradıklarına dair İngilterece ileri sürülen iddialar ile memurların ödüllendirilip görevlerine son verilmesinden dolayı ortaya çıkan düşünceler tamamen boş ve yalandır. Bunun yanı sıra Lord Kimberley Ermeni haydut ve bozguncularından bahsedilirken kullanılan "eşkıya" ve "cinayet" tabirlerine de karşı çıkmaktadır. Halbuki adam öldürme, ırz ve namusa saldırı gibi yapmaya teşebbüs ettikleri diğer hareketler de göz önünde iken bunların "eşkıya", yaptıklarının ise "cinayet" tabirlerinden başka hangi kelimelerle ifade edilebileceği bilinemediğinden, yabancıların ileri sürdükleri yalan yanlış haber ve değerlendirmelerin tekzip edilip düzeltilmesi ve bunlara kapılanların ikna edilerek Osmanlı Devleti'nin haklarının lâyıkıyla ve tamamen korunması son derece gereklidir. Bu ise Hariciye nâzırı paşanın özen göstermekle yükümlü olduğu görevlerden bulunduğundan büyükelçiler ile görüştüğünde bu doğrultuda konuşması ve sırası geldiğinde İngiltere'nin bu müdahalesinden şikâyet edip Osmanlı Devleti'nin haklarını en iyi şekilde koruması meselesinin kendisine tebliği Padişah irâdesi gereğidir.

29 Kasım 1894

Arif Bey

BOA, Y. EE, 160/7

37

29 Kasım 1894 tarihli hususî yazının sureti

Londra Büyükelçisi paşa hazretlerinden gelen ve Mâbeynci Bekir Bey tarafından iletilen telgrafta; çünkü Çarşamba günü toplanan Bakanlar Kurulu'nda İngiltere Hükümeti tarafından bir protesto yazısı gönderilmesine karar verildiği yazılı olarak ifade edilmiştir. Bunun engellenmesi hakkında çıkan Padişah fermanı üzerine Hariciye nâzirıyla görüşülerek Sason işi hakkında

yayınlanan resmî duyuruda yazılı "Ermeni eşkıyası" tabirinden kastedilenin; Ermenilerin milletçe tamamının haydut olmaları değil, Sason'da Osmanlı askerlerine ve halka karşı silah kullanarak bazılarını öldürüp yaralayan kişilerin olduğu; olay yerine bir tahkik heyeti gönderilmesindeki maksadın ise bu işin nasıl meydana geldiğini ve kimlerin saldırgan ve suçlu, kimlerin ise suçsuz ve günahsız olduğunu veya bir şekilde mevcut kanun ve kurallar dışında davranışta bulunup bulunmadıklarını araştırarak memurlarla halktan suçlu görülenlerin ayırım yapılmaksızın tamamı hakkında kanunî muamelenin yapılmasından ibaret olduğu, hatta bu konuda Bâbîâli'nin başka bir duyuru yayınlama düşüncesi taşıdığı İngiltere Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ne karşı öteden beri koruduğu dostluk ve iyi niyete aykırı düştüğüne inandığımız protesto gibi bir davranıştan vazgeçeceği ümidi taşıdığımız yönünde Londra büyükelçisine telgrafla âcilen uyarıda bulunulmuştur. Ayrıca görüşülerek verilen karar üzerine eğer böyle bir protesto yazısı gelmiş ise Bâbîâliye verdirilmemesi, eğer gelmemişse de vazgeçirilmesi için Hariciye nâzırı hemen İngiltere büyükelçisinin makamına gitmiş ve belirtilen telgrafın aynısı nezârete gelmiş olduğundan geri çevrilerek gönderilmiştir. Hariciye nâzırının büyükelçi ile olan görüşmesinin sonucunun da Padişah'ın yüce makamına takdim edileceği arz olunur.

BOA, Y. EE, 160/2

38

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 96

***Konu:** Sason Ermeni olayları hakkında yayınlanan resmî duyuru dolayısıyla İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul Büyükelçiliği'ne yazı*

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan 30 Kasım 1894 tarihinde İstanbul Büyükelçiliği'ne gönderilen yazının suretinin tercümesi

Padişah'ı Sason kazasına bir tahkik komisyonu göndermeye sevk eden düşünceleri gösteren ve bu komisyonun yapmakla görevli olacağı soruşturma-

nın kapsamını ayrıntılı olarak anlatan resmî duyurunun İstanbul gazetelerinde yer alması ve özet tercümelerinin İstanbul'daki İngiliz gazeteleri tarafından aktarılması İngiltere Hükümetince büyük bir üzüntü ve şaşkınlıkla karşılanmıştır. Bitlis Vilayeti'nde son günlerde meydana gelen olaylara dair İngiltere konsoloslarından birinin güvenilir ve sağlam kaynaklardan edinilen ve elçiliğiniz tarafından Padişah'a arz edilen bilgiler, Sason kazasında birçok Kürt çetesi ve hatta askerler tarafından Osmanlı memurlarının yönlendirme- siyle adam öldürme vb. zulüm ve düşmanlıklarda bulunulduğunu göstermektedir.

Tarafınızdan bu şekilde yapılan uyarılara cevap olarak Said Paşa, Sason olayları hakkında tahkikata başlamak ve 1 Ekim 1894'te elçiliğiniz tarafından kendisine verilen muhtırada belirtilen durumu incelemek için Padişah tarafından hemen bir komisyon gönderileceğini ve Padişah'ın bildirilen bu olaylar hakkında soruşturma yapılmasını Osmanlı Hükümeti'nin menfaatleri gereği saydığını belirtmiş, araştırmanın tarafsız ve âdil bir şekilde yapılarak suçluların cezalandırılacaklarına dair de güvence vermiştir.

Bu güvenceye dayanılarak İngiliz konsolos memuru hakkında ileri sürülen suçlamalardan bazıları geri alınmış ve bunların tamamen asılsız oldukları kabul edilmiş olduğuna göre olaylar hakkında soruşturma yapmak için Albay Chermshire'in olay yerine gönderilmesi hususunda ısrar etmemeniz için size talimat verilmiştir.

Fakat resmî duyuruda gerek askerler ve gerekse Kürtlerin davranışları hakkında öne sürülen şikâyetlerin tamamen giderildiği, adam öldürme, eşkıyalık ve yağmalama gibi Ermeni eşkıyası tarafından gerçekleştirilen kötü olaylar üzerine Osmanlı memurlarının cezaî tedbirlere başvurmaya mecbur oldukları ve komisyonun bu eşkıyanın canice hareketleri hakkında tahkikat amacıyla gönderileceği ortaya konulmuştur.

Padişah tarafından verilen güvenceye asla uygun olmayan böyle bir ilân üzerine komisyonun bu konuda söz konusu olaylara dair istenen şekilde ve tarafsız olarak araştırma yapmasını temin edecek bir mahiyete sahip olduğunu kabul etmek İngiltere Hükümetince mümkün değildir. Gerçekte Rüstem Paşa, komisyonun Sason olayı ve bununla ilgili konuşulanları tarafsız bir

şekilde incelemek için emir almış olduğuna dair Said Paşa'nın bir telgrafını 28 Kasım günü (duyuru yazısının yayınlanmasından beş gün sonra) İngiltere Hükümeti'ne bildirmiş ise de bu bildiri yayınlanan ilânın etkisini gideremez.

Anlatılan durumdan dolayı İngiltere Hükümeti Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi gereğince Bâbıâli'den kabul olunan taahhütlerin karşılanmasını hiçbir şekilde sağlamayacak olan bu mahallî soruşturmayı kesinlikle protesto etmeyi görev kabul eder. Bu şekilde meydana gelen durumun kötülüğünden dolayı bütün bu mesele hakkında hareket serbestliğini tamamen korumak zorundadır. Bu yazıyı Dışişleri Bakanlığı'na okumanız ve bir suretini göndermeniz istenmektedir.

BOA, HR. SYS, 2835/5

39

Bâb-ı Âlî
Terceme Odası
Numara: 357

Londra Büyükelçiliği'nden

Hariciye Nezâreti'ne gelen 30 Kasım 1894 tarih ve 560 numaralı yazı

224 numaralı telgrafınız alındı.

Bu akşam Lord Kimberley ile görüştim. Kendisi beni görür görmez çeşitli kaynaklardan Dışişleri Bakanlığı'na Osmanlı askerlerinin yaptığı iddia edilen uygunsuz hareketler hakkında bazı üzücü ayrıntılar içeren birçok tebligat daha yapıldığını söyledi. Bunun üzerine ben de bizim aldığımız bilgilere tamamen zıt ve sadece düşmanlarımızın uydurmalarından başka bir şey olmayan söz konusu bilgilere güvenmemesini rica ettim. Lord Kimberley bu haberleri bazı bağımsız memurlardan, yani konsoloslardan aldığını ve hatta bunların İngiliz konsolosları olmadığını cevaben söyleyince ben: "Bu durum, bu bilgilerin güvenilir olmadığı hakkındaki karar ve inancımı güçlendiriyor. Zira bu bilgilerin şüphesiz ilk elden alınmadığı ve olaydan uzak olan bazı konsolosların duyumlarına dayandığı açıktır." şeklinde karşılık verdim. İki saat kadar süren görüşmemiz esnasında tarafınızdan işin başlangıcından beri

verilen bilgilerle ileri sürülen gerekçe ve delillere dayanarak Kimberley'nin karar ve hükmünü ertelemesi için kendisine verilen doğruluğu şüpheli bilgileri mutlak doğru olarak kabul etmemesi hususunda mümkün olan gayreti gösterdim. Sonra da telgrafınızın içeriğini bildirdim.

Lord Kimberley kendi inancına göre İngiltere Hükümeti tarafından bir çeşit hakaret olarak algılanan ve İngiltere Hükümeti'ni siyasî partilere karşı gayet zor bir duruma sokan resmî tebligatımızın yayınlanmasından doğan problemlerden uzun uzadıya bahsetti. Söz konusu siyasî partilerin, hükümetin ağır davranmasından şikâyet ederek Bakanlar Kurulu'nu bu işle ilgili evrak ve yazıları yayınlamaya sevk ettiklerini, ayrıca araştırma yapılmasını da istediklerini söyledikten sonra kendisi Bakanlar Kurulu kararına bağlı olduğu için hiçbir görüş ve değerlendirme beyân edemeyeceğini, arkadaşlarıyla tekrar görüşmeye mecbur olduğunu ve bunu yapmadan önce Osmanlı Hükümeti tarafından yayınlanması düşünülen yeni "resmî tebligat" metnini öğrenmek istediğini de ilâve etti.

Bunun üzerine İngiltere tarafından yapılacak her hareketin, aleyhimizde bulunanlar tarafından şüphesiz Ermenilere bir teşvik tarzında yorumlanabileceğini ve zannıma göre İngiltere Hükümetince çıkması asla istenmeyen problemlerin doğmasına sebep olacağını Lord Kimberley'ye göstererek uarmaya çalıştım. Kimberley bu düşüncenin son derece önemli olduğunu tamamen kabul ettiyse de resmî tebligatın yayınlanması üzerine İngiltere'nin suskun kalmayacağını, durumun günden güne bir kat daha kötüleşmekte olduğunu vurguladı. Bu konunun İngiltere'yi, ayrı bir araştırma yapılmasını istemek ve belki de diğer devletler ile haberleşmeye girişmek mecburiyetinde bırakabileceğini de söyledi.

Ancak protesto mektubunun telgrafla ve derhal gönderilmeyişine ve Lord Kimberley'nin ifadesine bakılırsa İngiltere Hükümeti yeni bir karar almadan önce "yeni tebligat"ımızı görmek istemektedir. Bu yolla protesto mektubunun derhal gönderilmemesini sağlamayı başardım sanıyorum. Bundan dolayı da söz konusu resmî tebligatın bir an önce gönderilmesini rica ederim.

BOA, HR. SYS, 2835/6

40

30 Kasım 1894 tarihli özel yazıya cevap

Padişah emri uyarınca Hariciye nâzırı İngiliz büyükelçisinin yanına giderek Sason işini tahkikle görevli olan komisyonda tarafsızlığı sebebiyle Amerika Büyükelçiliği'nden seçilecek bir Amerikan memurunun da bulundurulmasının kararlaştırıldığını söyleyerek karşılığında protesto mektubu verilmesi ile Erzurum'da bulunan İngiltere ve diğer devlet konsoloslarının incelemeye katılmalarından vazgeçilmesini teklif etmiştir. Büyükelçinin uzun tereddüt ve konuşmalardan sonra tercümesi ekte sunulan özel evrakı alarak Amerika büyükelçisine başvurup görüş ve kararını aldıktan sonra telgrafla hükümetine danışacağına söz vermiş olduğunu Hariciye nâzırı evine dönüşünde ifade etmiştir. Konunun tarafımızdan da Amerika Büyükelçiliği'ne bildirilmiş olduğunun Padişah'a iletilmesi istenmektedir.

BOA, Y. EE, 159/8

41

Sıra numarası: 4796

Serasker'e gönderilen yazının sureti

Sason köylerinden Nurşit köyü halkıyla Sason aşiretlerinden Los kabilesi arasında bir çatışma çıktığı mahallinden gönderilen yazıda belirtildiğinden soruşturma için bölgeye bir subay ile yeterli sayıda zaptiye sevk edildiğinden dair vilayetin telgrafı Bâbîâli tarafından Padişah'a arz edilmiştir. Buralarda asayişin korunması için asker bulundurulması Padişah emri olduğundan dolayı söz konusu askerler tarafından bahsi geçen çatışmanın çıkmasına sebep verildiğinin, askerlerin bu yerlere yakınlık durumlarının ve nerelerde bulunduklarının Padişah'a arz edilmesi gerekmektedir.

2 Aralık 1894

Sıra Numarası: 4902

Sadâret'e gönderilen yazının sureti

Söz konusu görevli Amerika Büyükelçiliği tarafından seçileceğinden bu görevlinin seçilip seçilmediği, seçilmiş ise durumun bir an önce arz edilmesi Padişah irâdesi gereğidir.

3 Aralık 1894

**

Yıldız Saray-ı Hümayûnu

Başkitâbet Dairesi

Resmî Numarası: 5304

Özet Sureti

Sason ve Talori olayları hakkında tahkikat yapmak için mahalline bir soruşturma komisyonu gönderilmesine izin verildiği halde İngiltere Hükümeti söz konusu komisyonun görevine dair resmî duyuruyu başka bir şekilde yorumlayarak bu komisyon tarafından tarafsız soruşturmalar yapılamayacağını açıklamıştır. Konuyla ilgili olarak toplanan İngiltere Bakanlar Kurulunca protestonâme verilmesinde ısrar edilmesi kararı üzerine bunun engellenmesi amacıyla Londra Büyükelçiliği'ne yapılan tebligatın yanı sıra Hariciye nâzırı paşa da İngiltere büyükelçisinin yanına giderek bağlı bulunduğu devlet nezdinde nüfuzunu kullanmasını kendisinden rica etmiştir. Büyükelçi, bahsi geçen protestonun verilmemesi, komisyona ya bir İngiliz memuru yahut Erzurum'da bulunan Düvel-i Selâse konsoloslarının katılmasına devletçe onay verilip daha önceki ilânı yorumlayan ve düzelten başka bir ilânın yayınlanmasının kabul edilmesine bağlı olduğunu ifade etmiştir.

Bölgeye Amerikalı bir memur gönderilse dahi İngilizlerin yine ikna olmayacakları incelemeler sonucunda anlaşılmaktadır. Ancak açıklanan sebeplerden dolayı Anadolu üzerinde az çok emelleri veya ortak siyasî çıkarları olan diğer devlet memurlarının da bu komisyona katılmaları yerine, söz konusu komisyonda bir Amerikalı memurun bulunması tercih edilmektedir. Komisyon tarafından soruşturulan konularda görüş birliği sağlandığı takdirde Amerikalı memurun da katılımıyla komisyon üyelerinin hepsinin raporu imzala-

malarına, görüş birliği sağlanamayan konularda ise Amerikalı memurun değerlendirmesini ayrıca söylemesinin daha uygun olacağına ve bu memurun vereceği rapora diğer devlet memurları tarafından gösterilmesi kuvvetle umulan güvene karşın İngilizlerin çıkardıkları şamatanın siyasî bir garazdan dolayı olduğu anlaşılacağından bu konuda İngilizlerin de güvensizlik göstere-meyeceklerine dair Sadrazam ve Hariciye nâzırı paşaların mazbatası.

2 Aralık 1894

BOA, Y. EE, 96/1_41

42

4 Aralık 1894 tarihiyle gelen Sadâret yazısının sureti

Dikhas ve Ekrek köyleri halkından 61 Ermeni'nin üç Müslümanı katletmesinden dolayı üç sene evvel tutuklanıp Divan-ı Harp'teki yargılanmalarının henüz sonuçlanmadığına ve bazı ifadelere dair İstanbul İngiltere Büyükelçiliği'nden gayr-ı resmî bir şekilde yazı verilmesi üzerine Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn Müşiriyeti ve Erzurum Vilayeti ile gerekli yazışmalarda bulunulmuştur. Bu şahısların tutuklanma ve mahkumiyet sürelerinin uzama sebepleri hakkında alınan bilgileri içeren bir muhtıra ekte gönderilmiştir. İncelendiğinde de anlaşılacağı üzere bunlar hakkında Divan-ı Harp'te yapılan inceleme sonucunda verilen hükümle ilgili mazbata gönderilmek üzere hazırlanmış olup bu muhtıranın İstanbul İngiltere Büyükelçiliği ile Londra Büyükelçiliği'ne iletilmek üzere Sadâret yazısı yazılmıştır.

BOA, HR. SYS, 2754/37

43

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu
Başkitâbet Dairesi
No: 4924

Londra'daki Ermeni cemiyetine İngiltere Dışişleri müsteşarı tarafından yazılan belge suretinin gönderildiğini bildiren Londra Büyükelçiliği'nin yazı-

sı ve eklerinin tercümelerinin takdimini içeren 3 Aralık 1894 tarihli Sadâret'in hususî tezkiresi Padişah'a takdim olundu. İngiltere Dışişleri müsteşarının Osmanlı Devleti aleyhinde bozgunculuk yapan Ermeni cemiyetine tezkire yazmış olması oldukça şaşırtıcı olmuştur. Zira bu cemiyetin Anadolu'da bir takım şubeleri bulunduğu ve bunlar da hükümetin ele geçirmekte olduğu basılı broşürlerle ispatlanmış olduğundan bu cemiyete İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından ne gözle bakıldığıнын sorularak Padişah'a arz edilmesi irâde gereğidir. Bu konuda emir ve buyruk Padişah'ındır.

4 Aralık 1894

Mâbeyn Başkâtibi
Tahsin

BOA, İ. HUSUSİ, 1312/98

44

4 Aralık 1894 tarihli özel yazının sureti

İngiltere Büyükelçiliği askerî ataşesi olay yerine gitmeyecek ise de önceden izin almış olan İngiltere Erzurum konsolosuna görev yerinden ayrılması için emir verildiğine dair *Daily News* gazetesinin dünkü sayısında İstanbul muhabirinden alınan bir telgraf yayınlanmıştır.

Londra ve konsolosun bu şekilde emir aldığı, Lord Kimberley'nin Ermenilerin yerleşik olduğu Osmanlı vilayetlerinde daha iyi bir idare tarzı kurmak ve tahkikat yapmak için Rüstem Paşa nezdinde ısrar etmekte olduğu, Ermeni Derneği heyetinin ısrarı üzerine Lord Rosebery'nin bu heyeti kabul etmesinin beklendiği, çatışmaları protesto etmek için 17 Aralık'ta genel bir miting yapılacağıнын duyurulduğu hakkında Ajans Havas Şirketi'nin Londra'dan almış olduğu haberleri içeren Paris Büyükelçiliği'nden gönderilen telgrafların tercümeleriyle Hariciye Nezâreti'nin tezkiresi arz edilmiştir.

Lord Rosebery'nin Ermeni komitesini kabul etmesinin Ermenileri büsbütün şımarttığı ve bunu yaptıkları bozguncu faaliyetleri İngiltere'nin onaylamakta olduğu şeklinde yorumlayarak Osmanlı ülkesindeki soydaşlarını ihtilâ-

le teşvik edecekleri açıktır. Bu ise Osmanlı Devleti ile İngiltere Devleti arasında süregelen dostluk ilişkilerine aykırı olduğundan Lord Rosebery'nin böyle bozguncu bir komiteyi kabul etmeyeceğine inandığımızın Londra Büyükelçiliği aracılığıyla kendisine iletilmesi konusunda Padişah emri beklenmektedir.

BOA, Y. EE, 159/41

45

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümayûn
2142

Bugün İngiltere Büyükelçiliği Baştercümanı Mâbeyn'de bulunduğu esnada Zeytun'daki Ermeniler hakkında bölge idaresinin yoğun tedbirler almayla hazırlandıkları haberinin alındığını bildirmiştir. Durum Halep Vilayeti'nden sorulduğunda, cevap olarak gelen ek telgrafta söz konusu haberin aslının olmadığı bildirilmektedir. Telgrafın bir suretinin Hariciye Nezâreti'ne de gönderilmiş olduğunun Padişah'a arzı rica olunur.

5 Aralık 1894

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

BOA, Y. A. HUS, 314/64

46

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümayûn
2132

Daha önce de Padişah'a arz edildiği üzere *Hınçak* gazetesinin Londra'da yayına başladığının Atina Büyükelçiliği'nden bildirilmesi üzerine Londra Büyükelçiliği'nden yazı ile bilgi istenilerek adı geçen gazetenin bir İngiliz

matbaasında basılmakta olduğuna ve iki ayrı Rus fesat gazetesinin de bu matbaada basıldığına dair cevap olarak gelen telgrafın tercümesinin gönderildiği ve Rusya Büyükelçiliği baştercümanına bilgi verildiğine dair Hariciye Nezâreti'nin yazısı Padişah'ın görüşlerine sunulmak üzere arz olunmuştur.

5 Aralık 1894

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
3 Aralık 1894 tarih ve 563 numaralı telgrafın tercümesi

225 numaralı telgrafınız alınmıştır. Yapılan araştırmadan anlaşıldığına göre *Hınçak* gazetesi, son günlerde yanlarında Ermenice matbaa harfleri takımı bulunduğu halde İngiltere'ye gelen Nazarbek ile Beniard adlı kişiler tarafından Londra'da yayınlanmaktadır. Adı geçen gazete Nazarbek tarafından getirtilen üç Ermeni dizgici tarafından dizilerek bir İngiliz matbaasında basılmaktadır. Uzun yıllardan beri burada yayınlanan *Free Russia (La Russia Libre)* isimli Rus fesat gazetesi de bu matbaada basılmaktadır.

BOA, Y. A. HUS, 314/73

47

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
6 Aralık 1894 tarih ve 576 numaralı telgrafın tercümesi

Lord Rosebery birkaç günden beri İskoçya'dadır. Londra'ya ne zaman döneceği ne yakınları ne de Dışişleri Bakanlığı tarafından bilinmektedir. Ro-

sebery'nin gönderilen bir Ermeni heyetini kabul etmeye onay verip vermediği bilinmiyor ise de buna göz yumduğu zannedilmektedir. Lord Kimberley ise Ermeni komitelerinin görüşme isteklerini kesinlikle reddetmiştir. Bir de aldığım bilgiye göre Ermeniler seçilmiş bir Ermeni heyetini kabul etmesi için Westminster Manastırı reisi nezdinde girişimde bulunmuşlar. Ancak Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan ikaz ve uyarılar üzerine reis bu isteği kabul etmemiştir.

BOA, Y. A. HUS, 314/94

48

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 413

Konu: Lord Kimberley'nin Sason Ermeni olaylarına dair yaptığı konuşmanın önemli bölümünün ekte gönderildiğine ilişkin 7 Aralık 1894 tarih ve 584 numaralı telgrafa ek

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
7 Aralık 1894 tarih ve 578 numaralı yazının tercümesi*

Lord Kimberley'nin Sason olayını ima ederek dün akşam yaptığı konuşmanın özetini bugünkü tarihli ve 584 numaralı telgrafımla arz etmiştim. Bu konuşmanın Ermeni Meselesi'ne ilişkin ve Hariciye Nezâretince önemli görülebilecek olan kısmının tam tercümesi ekte sunulmuştur.

Arz olunur.

*Eight Club'te verilen yemek esnasında
Lord Kimberley tarafından yapılan konuşmadan alınan bölümün tercümesi*

"Burada dış politika hakkında bir konuşma yapmayı pek de uygun görmüyorum. Ancak suskun kalmak istemediğim bir konu vardır. O da Anadolu'daki Sason kazasında müthiş derecede bir takım yolsuzluklar yapıldığı yö-

nünde alınan raporlardır. Emin olunuz ki bu rivayetleri duyanlarda oluşan nefreti İngiltere Hükümeti de tamamen paylaşmaktadır. Bu olayı öğrenir öğrenmez iş cidden dikkatimizi çekmiştir. Şurası muhakkaktır ki bu konuda alınacak ilk tedbir gerçek durumun neden ibaret olduğunu iyice öğrenmektir. İşte söz konusu raporların gelişinden beri yaptığımız iş budur. Hatta mesele defalarca parlamentoda gündeme alınmıştır. Mükemmel ve tarafsız bir şekilde tahkikat yapılmasını sağlamak için etkili bir haberleşmede bulunulmuştur. Durumun hassasiyeti sebebiyle bu haberleşmenin ayrıntılarını size bildirmeye ve soruşturma sonucu bu rivayetleri doğruladığı takdirde gelecekte alınabilecek tedbirlerin neler olacağını açıklamaya yetkim yoktur. İnsaniyet adına bu raporlarda işin haddinden fazla abartılmış olmasını ümit ediyorum. Ancak İngiltere Hükümeti'nin vaziyetin tehlikesinin tamamen farkında olduğuna ve memleketimize karşı görevlerimizi yerine getirmekte tembellik etmeyeceğimize dair size güvence verebilirim".

BOA, HR. SYS, 2844/30

49

Suret

Erzincan'dan şifre

Trabzon'a vardığımızın ertesi günü İngiliz konsolosu görüşmek istediğini bildirmek üzere adam göndermiş ise de bu olay geçirtilmiştir. Ertesi Pazar günü Erzincan'a hareket edeceğimiz sırada konsolos kaldığımız otele gelmiştir. Konsolos, Trabzon ve Sivas Vilayetleri dahilinde bazı yerlerde Ermeni zanlıların işlerinin görülmediği ve uzun süredir tutuklu bulunduklarından bahsederek âcilen bu duruma bir çare bulunulması lüzumunu belirtmiştir. "Görevimiz bu işle ilgili değildir, ancak diğer hükümetlerde de buna benzer meselelerde durum böyle değil midir?" dediğimizde; evet diyerek onaylamış ve görevimizde ceza vermeye yetkili olup olmadığımızı sormuştur. Padişah'ın bu meselenin doğruluğunu ortaya çıkarmak için bizleri görevlendirdiğini belirttiğimizde, görevimizin pek mühim ve zor olduğunu ifade etmiş, şimdilik

bunun tahmin edilemeyeceği cevabını vermemiz üzerine de yanımızdan ayrılmıştır.

Bilgilerinize arz olunur.

8 Aralık 1894

Abdullah

Mecid

Mehmed

Tevfik

BOA, Y. PRK. AZJ, 32/106

50

Suret

Bilindiği gibi Muş'a bağlı Talori'de meydana gelen eşkıyalık olayları hakkında tarafsız ve adaletli bir tahkikat yapılması için olay yerine bir komisyon gönderildiği halde, Avrupa ve özellikle İngiltere gazeteleri tarafından akla hayale gelmez bir kısım iftiralara girişilmesi ve İngiltere Avam Kamarası'ndan bazılarının önderliği altındaki Ermeni Komitesi tarafından da birçok yalan ve uydurma haberler yayınlanarak kamuoyunun kışkırtılıp aldatılmasına ısrarla gayret gösterilmesi üzerine tahkik komisyonunun görevlendirilme şekli konusunda İstanbul gazetelerine yayınlattırılan resmî tebligat İngiltere Hükümeti tarafından her nasılsa farklı bir biçimde yorumlanmış ve adı geçen hükümet, komisyonun tarafsız görev yapacağına inanmadığını, tahkikat için kendi taraflarından da olay yerine özel bir memur gönderilmesi gerektiğini büyükelçisi aracılığıyla tarafımıza iletmiştir.

Bunun üzerine özel bir İngiliz memurunun tek başına o bölgeye gönderilmesi sakıncalı olduğundan İngilizlerin bu konu hakkındaki şüphe ve tereddütlerini gidermek için tarafsız olan Amerika Hükümeti'nin tayin edeceği bir Amerikalı memurun komisyona katılması usulü uygun görülüp İngiltere Hükümeti'nin de bu konuda onayı alındıktan sonra durum Amerika Hükümeti'ne teklif edilmişti. Amerikan Hükümeti'nin, yapılan bu teklifin kabulünde mazeret bildirmesi üzerine, işin içinde bulunduğu daire dışına çıkmaması için komisyonda bulunmak üzere bir İngiliz konsolosunun tayini İngiltere Hükümeti'ne teklif edilmesinin ardından Amerika Hükümeti önceki kararını değiştirmiş, olay yerine gidip ayrıca araştırma yaparak raporunu doğrudan doğruya

kendi devletine vermek şartıyla Sivas konsolosunun gönderilmesini uygun bulduğunu büyükelçiliği vasıtasıyla bildirdiği sırada İngiliz konsolosunun ayrıca tahkikat yapmak şartıyla olay yerine gitmesi esasen kabul edilmiştir. Ancak Erzurum'da konsolosları bulunan Rusya ve Fransa Hükümetlerine tahkikat işine katılma arzusunda olup olmadıklarını İngiltere Hükümeti'nin sormak zorunda olduğu, Berlin Antlaşması'nı imzalayan diğer devletler de aynı arzuyu gösterecek olurlar ise bu talebin reddedilemeyeceği İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın yaptığı tebliğde yer aldığı Londra Büyükelçiliği'nden gelen telgrafın içeriğiyle İngiltere Büyükelçiliği'nin tebligatından anlaşılmıştır.

İşin kazandığı bu şekil ve duruma göre gereği tekrar düşünüldüğünde Berlin Antlaşması'nı imzalayan bütün devletlerin katılımı Osmanlı Devleti'nin menfaatleri noktasından bakılınca zararlı olacağından, Erzurum'da bulunan Rusya ve Fransa Devletleri konsoloslarının tahkikat işine katılımıyla işin bitirilmesi devletçe başka yönlerden daha faydalı ve hayırlı görünerek İngiltere büyükelçisine yapılan tebligat üzerine Fransa ve Rusya büyükelçilerinin münasip görmeleri halinde ve kendisince de uygun bulunursa, devletine durumu bildireceği cevabı alındığı gibi Fransa büyükelçisi ve Rusya maslahatgüzârıyla da görüşülerek onların da onayı alınmıştır.

Dün gece Fransa büyükelçisi ve bu sabah da Rusya maslahatgüzârı hükümetlerinden izin talebinde bulunduklarından alınacak cevabı beklemek normaldir. Bu konuda izlenecek yolun belirlenmesi hususuna gelince; bu meselelerin en nazik ve can alıcı noktasının meseleyi bir Avrupa meselesi şekline getirtmemek olduğunu açıklamaya gerek yoktur. Bunun da diğer devletleri müdahale ettirmeyerek sadece Erzurum'da bulunan Rusya, Fransa ve İngiltere konsoloslarının tahkikata katılımıyla yetinilerek işin bu noktanın dışına çıkarılmaması hususunun sağlanmasına bağlı olduğu açıktır. Çıkan irâdelerin hükümlerine uygun olarak harcadığımız çaba ve gayretler de bütün bunların elde edilmesine yöneliktir. Arz olunur.

8 Aralık 1894

Sadrâzam ve Yâver-i Ekrem
Ahmed Cevad

Hariciye Nâzırı
Mehmed Said

**

Numara
5118

Bu tutanak, Padişah'a arz edilmiş ve diğer devletlere müdahale ettirilmeden Rusya, Fransa ve İngiltere konsoloslarının tahkikata katılımıyla yetinilmesi ve işin bu çerçeve dışına çıkarılmadan bitirilmesi tarzında bir yol izlenmesi Padişah tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Bu sebeple sadrazama Padişah'ın selâm ve iyi dileklerinin iletilmesi uygun görülmüştür.

Bu tutanakta da arz edildiği gibi söz konusu tahkikata, belirtilen üç konsolosun katılımı ve bunların dışına çıkılmaması önem taşıdığı için son derece dikkat ve gayret gösterilmesi istenmektedir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından Berlin Antlaşması'nı imzalayan diğer devletlerin de tahkikata katılmaları istenecek olursa bu isteğin de reddedilemeyeceğinin, Londra Büyükelçiliği ile İstanbul İngiltere Büyükelçiliği'nin açıklamalarından anlaşıldığı belirtilmektedir.

Ancak diğer devletler böyle bir talepte bulunurlarsa İran ve diğer küçük devletlerin bile tahkikata katılmalarının gerekeceği ve bu da hatıra hayale gelmeyen, neticesi devlet için zararlı bir takım problemlerin doğmasına sebep olacağından buna asla izin verilmeyecektir. Bu tahkikat ilk tahkikat olduğu ve diğer devletlerin Erzurum'da konsolosları bulunmaması sebebiyle talepleri durumunda isteklerinin kabul edilmemesinin kendilerine güvenilmediği anlamına gelmediği, bu üç devlet konsolosuyla yetinilmesinin Erzurum'da bunların konsoloslarının bulunması esasına dayandığı yolunda cevap verilebilir. Eğer o yolda bir istek gelirse ona göre gerekli ve ikna edici bir cevap verilerek konu geçirilecektir. Ermeni bozguncularının yayınladıkları gazete, kitap, broşür ve diğer belgelerle yapılan itirazlar ile tesbit edilen ve Bâbîâli tarafından da bilinen davranış ve hareketleri gereği ismi geçen konsoloslar tahkik heyeti ile beraber gezip dolaşacak olurlarsa bozguncu elebaşlarının hile ve entrikalarıyla bir kısım saf kimseler konsoslara gerçek dışı şikâyetlerle gideceklerdir.

Oysa girişilen bu tahkikat, İngiltere Van konsolosunun raporu üzerine büyükelçilikten Padişah'a ve Bâbîâli'ye arz edilen ve Sason olayına dair belgede yazılı konularla sınırlı olduğundan bunun dışında işi telâşa vermek söz konusu konsolosları da zor durumda bırakacaktır.

Tahkik heyetinden alınıp Padişah'ın irâdesiyle yazılan cevap ile beraber bir sureti gönderilen telgrafta gösterildiği şekilde; Trabzon'da bazı olaylardan dolayı sanık bulunan Ermenilerin konu edilmiş olması yukarıda geçen iddiayı güçlendirmektedir. Bundan dolayı tahkikatın kastedilen konular hakkında düzgünce yapılması ve herhangi bir probleme yol açmaması için konsolosların Erzurum'u merkez kabul ederek orada durmaları ve tahkik heyetinin her tarafı dolaşarak eksiksiz, âdil ve tarafsız bir tahkikat yapması gerekmektedir. Bundan dolayı Adliye ve Hariciye nâzırları ile birlikte enine boyuna düşünülmüş tahkik heyetine ve adı geçen konsoloslara verilmek üzere bir talimatnâme müsveddesi kaleme alınarak Padişah'a sunulması irâde gereğidir. Bu mazbatanın takdimi için Sadâret'ten gönderilen 9 Aralık 1894 tarihli yazı Padişah nezdinde alıkonulmuştur.

9 Aralık 1894

Mâbeyn Başkâtibi
Tahsin

BOA, Y. EE, 159/67

51

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 55

***Konu:** Sason Ermeni olayını tahkikle görevli komisyona bir İngiliz konsolosunun eşlik etmesinin uygun görüldüğü konusundaki 12 Aralık 1894 tarih ve 159 numaralı takrire cevap*

Hariciye Nezâreti'nden

İngiltere Büyükelçiliği'ne gönderilen 12 Aralık 1894 tarihli yazı

Bağlı bulunduğunuz hükümetin, Sason Tahkik Komisyonu'na bir İngiliz konsolosunun eşlik etmesi konusunda Bâbîâli'den yapılan teklifi kabul ettiğine ve Erzurum İngiltere Konsolosu Graves'in seçildiğine dair büyükelçiliğinizin bugünkü tarih ve 159 numaralı takriri alınmıştır.

Hatırlayacağınız üzere Tahkik Komisyonu'na bir İngiliz konsolosunun katılması hakkındaki ilk teklifimizin ardından Fransa ve Rusya'nın Erzurum

konsoloslarının da katılması düşüncesi bildirilmişti. Siz de Fransa ve Rusya büyükelçilerinin bunu kabul etmeleri şartıyla yapılan onaylamış etmiş ve derhal Londra'ya yazacağınıza söz vermiştiniz. Durum İstanbul Fransa ve Rusya Büyükelçiliklerine bildirilmiş, onlar da bağlı bulundukları hükümetlere başvurmuşlardır. Gelişmeler tarafınıza haber verildiğinden kabul edilen ikinci teklifimiz, daha önce sözü edilen bugünkü tarihli takririnizde dile getirilen birinci teklifi değiştirmiş olduğu için İngiltere Hükümeti'nin son teklife vereceği cevabı beklemeye mecbur olduğumuz açıkça sizce de bilinmektedir. Bu konudaki girişimlerinizin sonuçlarını bildireceğinizi umuyor, saygılarımı sunuyorum.

BOA, HR. SYS, 2837/14

52

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 54

*Konu: Sason Ermeni olayını tahkikatla görevli komisyona
bir İngiliz konsolosunun katılmasını İngiltere
Devleti'nin uygun gördüğünü İngiltere
büyükelçisinin bildirdiğine dair
583 numaralı telgrafa cevap*

*Hariciye Nezâreti'nden Londra Büyükelçiliği'ne
gönderilen 12 Aralık 1894 tarih ve 246 numaralı telgraf*

583 numaralı telgrafınız alınmıştır. Şurasını büyükelçiliğinize haber vermeyi görev sayıyorum: Telgraf geldiği gün İngiltere büyükelçisinin kendi devletinin tahkik komisyonuna bir İngiliz konsolosunun katılmasını esasen kabul etmiş olduğuna dair hemen aynı manada baştercümanı aracılığıyla tarafıma yaptığı tebligat üzerine o akşam söz konusu büyükelçinin yanına giderek Fransa ve Rusya'nın Erzurum konsoloslarının tahkikat komisyonuna katılmasını teklif etmeyi duruma uygun görmüştüm. Sir Philip Currie, bu iki devletin büyükelçilerinin kabulüne bağlı olarak bunu uygun bulmuş ve durumu derhal kendi devletine bildireceğine söz vermiştir. Bu ikinci teklifime büyükelçinin razı gelmesini sağladıktan sonra işi Fransa ve Rusya büyükelçilerine açtığımda onlar da bu konuda kendi devletlerine başvurmuşlardır.

Her ne kadar açıklanan konuları daha önce Sir Philip Currie'ye haber vermiş isem de kendisi bugün bir yazı göndererek kendi devletinin tahkik komisyonuna bir İngiliz konsolosunun katılması hakkındaki teklifimizi kabul ettiğini ve bunun için Erzurum İngiltere konsolosunu seçtiğini bildirmiştir. Siz sayın büyükelçinin de kolaylıkla anlayacağınız gibi İngiltere büyükelçisinin bu yazısı ancak ilk teklifimize bir cevap olup yoksa tarafından kabul edilip belirtilen ilk teklifimizden esasen farklı bulunan ikinci teklifimize cevap değildir. Bundan dolayı ikili görüşmemizin her iki yönünü ve bir de işin gereği olarak ikinci teklifimize İngiltere Hükümeti'nin vereceği cevaba bir an önce ulaşmak için beklediğimizi anlatmak üzere büyükelçiye hemen yazılı bir cevap göndererek bu konudaki teşebbüslerinin sonucunu tarafımıza bildireceği ümidini belirtmeyi gerekli gördüm. Şimdi İngiltere Hükümeti'nin konunun gidişatını kısaca özetleyen bu tebligatımızdan edindiği bilgilerle buna iyi niyet ve samimiyetimizin yeni bir göstergesi olarak bakacağını ve son girişimimize mümkün olan en kısa sürede cevap vereceğini ümit ediyoruz.

BOA, HR. SYS, 2837/16

53

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 421

*Konu: Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Thomas Sanderson'un
İngiliz Ermeni Cemiyeti ile haberleşmesinin Bâbîâlice
şaşkınlıkla karşılandığının Lord Kimberley'ye
bildirildiğine dair 8 Aralık 1894 tarihli
ve 437 numaralı yazıya cevap*

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
15 Aralık 1894 tarih ve 616 numaralı yazının tercümesi*

Sir Thomas Sanderson tarafından Londra'daki İngiliz Ermeni Cemiyeti'ne gönderilen mektup hakkında 8 Aralık 1894 tarihli ve 437 numaralı yazınızı aldım. Talimatınıza uyarak Lord Kimberley ile görüşüp Dışişleri Bakanlığı müsteşarının Osmanlı Hükümeti'ne karşı açıkça ağır eleştirilerde bulunan

bir komite ile haberleşmeyi uygun görmesinin Bâbîâlîce şaşkınlıkla karşılandığını açıkladım. Dışişleri Bakanlığı'nın söz konusu cemiyete duyulan ilginin aslında neden ortaya çıktığını sorduğumda cevap olarak şunları söyledi: "İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin Osmanlı Hükümeti'ne karşı hiçbir kötü ve düşmanca düşüncesi olmayıp çalışma ve faaliyetlerinin asıl maksadı hak ve adaletten sapmadan Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin durumlarının düzeltilmesine gayret göstermekten ibarettir. Dışişleri müsteşarı tarafından adı geçen cemiyete gönderilen mektuba gelince; bütün yazılara veya herhangi bir kimse tarafından gönderilen her türlü mektuba cevap verilmesi Dışişleri Bakanlığınca uygulanan usul gereğidir. Bundan başka İngiliz Ermeni Cemiyeti içerisinde parlamento üyelerinden saygıdeğer birçok kimse bulunduğundan parlamento üyelerinin imzasını taşıyan bir mektuba Dışişleri Bakanlığı'nın cevap vermemesi mümkün değildir. Sir Thomas Sanderson'un mektubu da hiçbir şeyi içermeyen, sadece cevap niteliğinde gönderilmiş bir mektuptur".

Arz olunur.

BOA, HR. SYS, 2835/22

54

**Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemî
3214**

Sadâret Yüksek Makamı'na

İngiliz gazetelerinin, Ermeni Komitesi tarafından tertiplenen toplantıdaki konuşmaları ve ibadethanelerde Osmanlı Hükümeti'ne karşı düşmanca bir dille yapılan vaaz ve nasihatleri 14 Aralık 1894 tarihli nüshalarında yayınladıklarına, Vayton adlı bir misyonerin Çin'e giderken Anadolu'da üç hafta kadar hapsedildikten sonra salıverildiğinin Misyoner Metodist Heyetleri müdürü tarafından ifade olunduğuna, müttefik üç devletin Sason'la ilgili tahkikatta yalnız İngiltere ve Rusya konsoloslarının hazır bulunmasını uygun bulduklarının Viyana'dan *Standard* gazetesine yazılan bir telgrafta yer aldığına, Eçmiyazın katogikosunun Ermenilerin bir toplantısında hazır bulunmak

ve bunların şikâyetlerini Petersburg kabinesine tebliğe görevli vekiller heyeti tertip etmek için Tiflis'e gideceğinin Reuter Telgraf Şirketi'nin Viyana'dan gönderdiği telgrafta yer aldığına dair Londra Büyükelçiliği'nden gelen 14 Aralık 1894 tarih ve 610 numaralı telgrafın tercümesi ekte sunulmuştur.

Bir süredir hakkımızda kötü yayında bulunan *Daily Telgraph*, *Standard*, *Saint James Gazette*, *Morning Chronicle*, *Pall Mall Gazette*, *Sun*, *Globe* ve *Westminister Gazette* adlı İngiliz gazetelerinin belirtilen tarihli nüshalarının Osmanlı ülkesine girişinin yasaklanması için yabancı elçiliklere tebligatta bulunulduğu gibi gereken muamelenin yapılması Dahiliye Nezâreti'ne de yazımızla bildirilmiştir.

Misyoner Vayton hakkında daha önce İngiltere Büyükelçiliği'nden yapılan açıklama üzerine durum araştırıldığında; kendisinin Birecik'e gelişinde elinde izin kâğıdı olmamasından ötürü bütün yabancılar için geçerli olan kanun hükmü uygulanıncaya dek gidişinin ertelenerek mahallî hükümete gönderildiği, durumunun meçhul olmasından dolayı iki gün hükümet dairesinde rahat bir şekilde misafir edildiği ve tutuklanıp rahatsız edilme gibi bir durumunun olmadığı Halep Vilayeti'nden telgrafla bildirilmiştir. Gelişmeler daha önce İngiltere Büyükelçiliği'ne bildirildiği gibi bu kez de aynı şekilde Londra Büyükelçiliği'ne yazılmıştır.

Arz olunur.

15 Aralık 1894

Hariciye Nâzırı
Said

BOA, Y. A. HUS, 315/54

55

*Londra'da yayınlanan Standard gazetesinin
18 Aralık 1894 tarihli sayısından tercüme edilmiştir.*

İngiliz Ermeni Cemiyeti, parlamento üyelerinden Mr. Stevenson'un başkanlığında St. Martin'de toplanmış ve burada Mösyö Gladstone tarafından 14 Aralık 1894 tarihinde yazılan aşağıdaki mektup okunmuştur:

"Ermenistan ile ilgili korkunç söylentiler dikkat çekici bulunduğundan gerçeğin ortaya çıkarılması için gayret göstermenizi istiyorum. Söylentiler doğru çıkarsa medeniyet dünyası bunların ne zamana kadar devam edeceğini soracaktır. Ben soruşturmanın sonucunu önceden bilemem. Ancak İngiltere Devleti'nin de meseleyi baştan aşağı araştıracağından kuşku duymuyorum. Çünkü Kıbrıs Sözleşmesi gereği biz bu sorunun üzerinde önemle durmaktayız. Osmanlı Devleti'nin de kendi itibarı için bu soruşturmalara elinden geldiğince yardımcı olmasını ümit etmekteyim".

Ayrıca parlamento üyesi Mr. Stansfeld, Kardinal Vaughan, Westminister ve Argyll dükleri ile Canterbury ve Londra piskoposlarından da mektuplar alınmıştır.

Başkan, Sason kazasında meydana gelen olayların bağımsız olarak soruşturulması için girişimde bulunulduğunu, ancak geçmiş deneyimlere bakılırsa soruşturmanın memnuniyet verici olamayacağını, kış mevsimi de geldiğinden idarecilerin aleyhlerine olan delilleri yok edebileceklerini, rivayet edilen zulümlerin doğrulanması sebebiyle İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın devletler aracılığıyla soruşturma yapmak için girişimlerde bulunmakta haklı olduğunu ve uluslararası ablukanın kaldırılıp Ermenistan'da ıslâhat yapılması doğrultusunda İngiltere ve Rusya Devletlerinin aynı fikre sahip olmalarından dolayı da memnuniyet duyduğunu söylemiştir.

Mac Coll adlı rahip ise on altı senedir Anadolu'da yapılan haksızlıkların sonucu olarak Sason kazasında asker tarafından zulümlerde bulunduğunu iddia ederek Bâbîâli'nin insaniyet ve antlaşmalara aykırı davrandığını ileri sürmüş ve Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin uygulanmamasına devletlerin kayıtsız kalmalarına üzüldüğünü ve sonunda ıslâhat yapılarak Berlin ve Kıbrıs Antlaşmalarının hükümlerinin yerine getirilmesinin İngiltere Devleti'nden istenmesini önermiştir. Adı geçen rahip, elli senedir İngiltere büyükelçileri ile konsoloslarının yazdıklarına bakılırsa gayr-ı müslimlerin can ve mal güvenliklerinin olmadığını, Padişah ve Bâbîâli bile bu haksızlık ve zulümlere izin veren kanunları düzeltemeyecekleri için fırsat buldukça Hristiyanları İslâm idaresinden çıkarmaktan başka çare bulunmadığını da sözlerine ilâve etmiştir.

Mr. Schwann da bu öneriyi destekleyerek İngiliz, Rus ve Fransız konsolosların soruşturma komisyonuna alınmayıp sadece komisyonda hazır bulunmaları halinde soruşturmanın mükemmel olamayacağını ifade etmiştir.

Mr. Edmondson ise konuşma yapmak için ayağa kalktığı sırada bir kargaşa çıktığından daha sonra konuşacağını söylemiştir.

Başkan söz konusu öneri ile ilgili olarak toplantıya katılanların görüşlerine başvurduğunda bu öneri oybirliği ile kabul edilmiştir.

Mr. Channing de birkaç kişinin cezalandırılmasıyla var olan meselenin daimî bir şekilde düzeltilemeyeceğini ısrarla söyleyerek devletler aracılığıyla sürekli ıslâhat yapılmasını önermiştir.

Mr. Gore adlı rahip tarafından da desteklenen bu öneri kabul edilmiştir.

Daha sonra Newman Hall, konsolos raporlarının 1889 senesinden beri parlamentoya verilmemesinden dolayı üzüntüsünü dile getirerek bu raporların bir an önce yayınlanması ve yargılanmadan hapsedilen piskopos, papaz, öğretmen ve diğer kişiler hakkında bilgi alınması yolunda öneri vermiş ve önerisi kabul edilmiştir.

Mr. Edmondson, Bâbiâli tarafından âcilen bir komisyon kurulduğunu ve devletlerden de soruşturma memurları istenmiş olduğunu belirterek soruşturmaların sonucunu beklemeden Osmanlı Devleti gibi dost bir devleti eleştirmenin İngilizlerin dürüstlüğüne uymayacağını söylemiştir. Ancak çıkan gürültü sebebiyle onun bu sözleri duyulamamıştır.

Şahsî değerlendirmem

Bu toplantı ile ilgili haberler Londra gazetelerinin ilân sayfalarında önemsiz şeylerin küçük harflerle yazıldığı kısımda yer almış, *Standard* gazetesi de bu toplantı hakkında özel bir yazı yayınlamamıştır. Diğer gazeteler ise bu toplantıya katılanların ünlü kişiler olmadıklarını ve toplantılarının bir etki meydana getiremeyeceğini söylemişlerdir. İngiltere'de bu gibi cemiyetlerin serbest olduğunu, hatta Pazar günleri Hyde Park bahçesinde aklına gelenin başına birkaç kişiyi toplayıp ileri geri konuşabildiğini, bunun da bir etkisinin olamayacağının açık olduğunu arz ederim.

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn
2356

Londra büyükelçisi tarafından gönderilen ve İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin geçen Pazartesi günü Londra'da halka açık bir salonda yaptığı büyük bir toplantıda bulunarak Osmanlı Hükümeti aleyhine önerilecek kararlara karşı bizim lehimize başka bir karar alınması için öneri sunmak üzere otuz kişinin görevlendirilmesinin uygun görüldüğüne ve diğer bazı açıklamalara ilişkin telgrafın çevirisi ile Hariciye Nezâreti'nin yazısı 16 Aralık 1894 tarihli özel yazımla birlikte arz olunmuştur.

Söz konusu toplantı yapılarak Osmanlı Hükümeti aleyhine üç karar alınmıştır. Bu kararlardan biri İngiltere Hükümeti'nin çok yararına değildir. İkinci öneri hakkında oya başvurulduğunda İngiliz Barosu üyelerinden ve Osmanlı Saltanatı'nın iyiliğini isteyenlerden biri tarafından başka bir öneride bulunulmuş, ancak başkan Mösyö Stevenson bu öneriyi gündeme almaktan kaçınmıştır. Bu da gürültülere sebep olmuştur. Başkanın bu davranışına karşı çıkan birçok kimse zorla dışarı çıkarılmış, sonunda başkan alınan kararlara karşı bizim iyiliğimizi düşünenler tarafından ileri sürülen öneriyi okutmayı uygun görmüştür. Bu kişilerden ikisi konuşmalarıyla öneriyi desteklemelerine rağmen kabul edilmemiştir. Ancak bunun metni toplantı tutanağıyla beraber gazetelerin hepsinde yer almıştır. *Times* gazetesinde bize karşı oldukça lehte özel bir yazı yayınlanıp toplantı yapılması kınanarak başkanın alınan kararların değiştirilmesi için ileri sürülen öneriye karşı çıkmakta gösterdiği taraflı tutum eleştirilmiştir.

Almış olduğu tedbirlerin gerekçesini oluşturan amacı böylece gerçekleştirmeye dair büyükelçi tarafından bu kez gönderilen telgrafın çevirisi, nezâretin yazısı ile beraber sunulmuştur. Büyükelçiye takdir edildiğine dair cevap yazılması hususunda nasıl irâde buyurulursa gereği yapılacaktır.

19 Aralık 1894

Sadrazam ve Yâveri-i Ekrem
Cevad

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
18 Aralık 1894 tarih ve 626 numaralı telgrafın tercümesi*

İngiliz Ermeni Cemiyeti tarafından yapılması kararlaştırılan toplantı dün akşam gerçekleşerek Osmanlı Hükümeti aleyhine üç karar alınmıştır. Bu kararlardan biri İngiltere Hükümeti açısından pek de iç açıcı değildir. İkinci öneri hakkında oy toplanmaya başlandığında İngiliz Barosu üyelerinden ve Osmanlı Saltanatı'nın iyiliğini isteyenlerden biri başka bir öneride bulunmuş ise de Başkan Mösyö Stevenson bu öneriyi gündeme almaktan kaçınmıştır. Bu yüzden gürültüler olmuş ve başkanın bu davranışına karşı çıkan birçok kimse zorla dışarı çıkarılmıştır. Sonunda başkan alınan kararlara karşı bizim iyiliğimizi düşünenler tarafından ileri sürülen öneriyi okutmayı uygun görmüştür. Bu kişilerden ikisi konuşmalarıyla bu öneriyi desteklemişler ise de kabul edilmemiş, ancak bunun metni toplantının tutanağıyla beraber bu sabahki gazetelerin hepsinde yer almıştır. *Times* gazetesi bugünkü sayısında bize karşı oldukça lehte özel bir yazı yayınlayarak toplantının yapılmasını kınamış ve başkanın alınan kararların değiştirilmesi için ileri sürülen öneriyi karşı çıkmakta gösterdiği taraflı tutumu eleştirmiştir.

Toplantı kararlarının oybirliği ile alınmasını engellemek ve İngiliz halkının bir bölümünün Bâbıâli'nin iyi niyetli davranışını onaylamaya eğilimli bulunduğunu karşı bir öneri olarak sunan konuşmalar yaparak göstermekten ibaret olan amacım da böylece gerçekleşmiş gibi görünmektedir.

BOA, Y. A. HUS, 315/74

57

1- Talori olayları üzerine İngiltere Büyükelçiliğince yapılan ilk girişimden şimdiye kadar olan muameleleri içeren özet belgesi.

2- İngiltere büyükelçisinin en son yaptığı açıklamalara ilişkin belge ve talimat müsveddesi eki.

İngiltere Büyükelçisi Sir Philip Currie bu sabah yapılan tebligata cevap olarak Bitlis valisiyle haklarında daha önce şikâyetle bulunulan subay ve memurların yargılanmaksızın görevlerine son verilip Divan-ı Harp aracılığıyla cezalandırılmalarının gerekmeyp uygun da olmadığını, öncelikle tayin edilen Tahkik Heyeti vasıtasıyla mesele anlaşıldıktan sonra mahallî memurlardan gerekli görünenler hakkında kanunî muamele yapılması gerekeceğini, İngiltere'nin amacının gelişigüzel memur azlettirmek değil, konsoloslarının Ermenileri isyan için kışkırttıklarına dair çıkan söylentileri yalanlamaktan ibaret olduğunu, diğer taraftan gerek Berlin Antlaşması'nın gerekse Kıbrıs Sözleşmesi'nin imzacısı olmak sıfatıyla Ermenilerin zulüm ve haksızlığa uğramalarına izin veremeyeceğini, Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinde güvenlik ve huzurun devamını sağlayacak önlemlerin alınmasını istemek zorunda olduğunu, eğer söz konusu memurların bu şekilde görevlerine son verilmesi yoluna gidilecek olursa bu memurların kendi memurlarının da hazır bulunduğu Divan-ı Harp'te yargılanması veya Tahkikat Komisyonu vasıtasıyla incelemelerde bulunulması gerekeceğini, gün geçtikçe bu işin öneminin arttığını, İngiltere kamuoyu ve buna bağlı olarak bakanların heyecan ve telaşa kapıldığından konuşma ve görüşmelerle bundan böyle vakit kaybedilemeyeceğini, Bâbîâlî tarafından ne yapılacak ise bir an önce kararlaştırılmasını, çünkü bu durum bir an önce sonuçlandırılmazsa yarın veya öbür gün konsoloslarını Talori kazasına gönderip bağımsız olarak tahkikat yaptırmaya mecbur olduğunu, konsolos tarafından hazırlanan raporun daha sonra doğrudan doğruya bağlı bulunduğu hükümete verilmesinin ardından parlamentoda gündeme alınacağını, bütün bunlardan sonra ilgili devletlere başvurarak toplu olarak ve hep birlikte sorunun çözülmesi için gereken önerinin ileri sürülmesine karar verildiğini, Padişah tarafından son olarak tebliğ edilen talimat lâyihasını * kendisine hürmeten ve hatırını saymak üzere geçen gün esasen kabul edip belirtilmesini gerekli gördüğü iki maddenin açıklanması talebinde bulunduğunu,** bunların kabul edilmesi halinde anlaşmazlığın çözüleceğini, işin Osmanlı Saltana-

* Talimat bu dilekçeye eklenmiştir.

** Yani "Memurlar komisyonun soruşturmalarında hazır bulunacaklardır." ve "Komisyona başkan aracılığıyla soru sorduracaklardır. Komisyon başkanı bunu kabul etmezse kendileri gerekirse soru hazırlayacak veya sorabileceklerdir." şeklinde iki fıkra eklenmesini önerdiğini

tı'nın menfaatlerine uygun olarak neticelenmesi ve önemli bir Avrupa sorunu şeklini almaması için uğraşıyorsa âcilen söz konusu talimatın kabul edilmesi gerekeceğini, devletinden aldığı son talimat kesin olduğundan Bâbîâli tarafından başka yeni bir öneri ileri sürülecek olursa bunu hükûmetine bildirmeyi gerekli görmeyeceğini, İngiltere'nin gözünde işin son olarak kazandığı durum ve şeklin çok kötü sayıldığını gizleyemediğinin Padişah'a arz edilmesini söylemiş, görüşme ve konuşmalar uzadıkça İngiltere'nin istek ve önerilerinin ağırlaşacağını belirtmiştir. Currie, evvelki gün istediği değişiklikler ile dün yetinmeyip daha kesin tabirler ile bu talimat lâyihasına bir cümle daha eklenmesini Said Paşa'dan istemesinin sebebinin ise kendisiyle dün yaptığı görüşmede söz konusu talimatın Osmanlı Hükûmeti tarafından çeşitli şekillerde yorumlanarak yeniden anlaşmazlık ve problem çıkarılması eğilimi hissedilmesinden kaynaklandığına işaret etmiştir.

Arz olunur.

19 Aralık 1894

Salih Münir

**

İngiltere Büyükelçisi Van'da bulunan İngiltere konsolosundan Bitlis olaylarına dair Muş'tan telgrafla aldığı haberleri gayr-ı resmî olarak bir kez daha Bâbîâli'ye bildirmiştir. Konsolos aldığı haberleri tahkik için Muş'tan güvenliği kalmamış yerlerden geçerek Bitlis'e gitmek istemiş, ancak sıhhiye karakolları vasıtasıyla yolların mahallî hükûmet tarafından kapatılmasından dolayı engellenmiş ve söz konusu olaylara dair kendisine ulaşan ayrıntılı haberlerin doğruluğunu yerinde bizzat araştırıp soruşturamamıştır. Ancak İngiltere büyükelçisi bu defa olaylara gözleriyle tanık olanlar ve diğer güvenilir kaynaklardan ediniş yazıyla bildirmiş olduğu haberler o derece önemlidir ki bunları Padişah'a arz edip açıklamaz ve bu durumun soruşturulması için mahallî hükûmetin etkisi altında olmayan güvenilir bir memurun olay yerine gönderilmesini tavsiye etmez ise Padişah nezdindeki görevini ihmal etmiş olacağı düşüncesindedir.

Söz konusu olaylar, bu konsolos tarafından gönderilen raporda aşağıda özetle şöyle arz edilip açıklanmıştır: Bitlis valisi geçen Haziran ayının sonlarında Kürtler ile Ermeniler arasında geçen sene meydana gelen karışıklığın yeniden çıkmasını açık bir şekilde engellemek için Talori kazasına bir tabur asker gönderilmesinin yanı sıra Kürt şeyhlerinden Mehmed'i Diyarbakır civarından Muş'a getirerek Kürt kabilelerinden asker toplamasını tenbih etmiş ve Temmuz ayı sonlarında Talori kazasında bu Kürtlerden büyük bir kalabalık bir araya gelmiştir. Ağustos ayının başlangıcına kadar orada bulunan askerlerin köylüler ile ilişkileri yolunda gitmiştir. Ancak o sırada Diyarbakır'dan bazı Bekranlı Kürtleri'nin bir Ermeni köyünden birkaç hayvan çalmaları sebebiyle hayvanlarını kurtarmaya çalışan köylüler ile aralarında bir çatışma çıkmış ve iki-üç kişi ölmüştür. Bundan dolayı da Kürtler hükümete başvurarak Ermenilerin başkaldırdıklarına dair şikâyetle bulunmuşlardır. Bunun üzerine adı geçen vali bazı yerlerden çok sayıda asker toplamış, asker geldiğinde Ermeniler, Kürtlerin saldırılarından korunacakları sözü verildiği için teslim olmuşlar, ancak verilmiş olan sözün aksine gerek teslim olanlar gerekse onların haricindekilerden kadın ve çocuklar öldürülmüş, köyler yağma edilerek yakılmış ve bu köylerden yirmi beşi tamamen yok olmuştur. Kürtler, koyun ve diğer hayvanlar ile birçok kadını alıp götürmüşler, kiliseler soyulduktan sonra yakılmış ve rahiplerin elbisesiyle mukaddes eşyalar Muş sokaklarında açıkça satılmıştır. Bunun yanı sıra birçok vahşi emeller gerçekleştirilmiş, ölü sayısı birkaç bin nüfusa ulaşmış, ortada kalan bazı kadın ve çocuklar Muş'a kaçmışlardır. Geri kalanların bir kısmı ovada bulunan köylerde, bir kısmı da dağ ve bayırlarda başıboş bir şekilde dolaşmaktadır. Bundan dolayı öldürülmekten kurtulup da fakir bir halde bulunanlar için vakit kaybedilmeden kayıtsız şartsız yardım yapılması gerekmektedir.

Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa söz konusu öldürme olaylarından sonra Erzincan'dan gelmiştir.

İngiltere büyükelçisi bu olayların mahallî hükümet tarafından inkâr edileceğini ve söylentiye göre böyle hadiselerin olmadığını gösteren tutanaklar hazırlanacağını gayet iyi bilmektedir. Fakat İngiltere büyükelçisi Padişah'ın bu olaylarla ilgili kimselerin olayları inkâr etmeleri ile yetinmeyip gerek bu acı olaylardan başlıca sorumlu olan Bitlis Valisi Hasan Tahsin Paşa gerek

kumandan Miralay İsmail Bey ve gerekse köylülerin öldürülmesi konusunda diğerlerinden daha ileri giden Muş taburunun binbaşı Salih Bey'in yaptıkları hareketlerin etraflıca soruşturulup incelenmesine dair irâde buyuracağından emindir.

Büyükelçi bazı bozguncuların kışkırtmasıyla Ermenilerin başkaldırdıklarına dair yayılan söylentilerin asılsız olduğunun gerekli soruşturmaların yapılması sonucunda ortaya çıkacağına inanmaktadır. Çünkü meydana gelen karışıklık, Kürtlerin Ermenilere yaptıkları saldırılar ve Ermenilerin bu saldırılara karşı gösterdikleri mukavemetten doğmuştur. İşte vali bu saldırıların başlangıçta engellenmesine gayret göstermediğinden dolayı cezayı hak etmiş ve ondan sonra yaptığı icraatlar da Talori kazasındaki Ermeni köylerini tahrip edip ortadan kaldırmak düşüncesinden kaynaklanmıştır.

BOA, Y. EE, 159/107

58

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 432

***Konu:** Sason Ermeni hâdisesi ile bu konuda Atina ve Londra'daki Ermeni bozguncu komitelerinin çarpıtmalarını düzeltmek amacıyla İngiliz amirallerinden Sir Edmund Commerell ile bir İngiliz deniz subayının Times gazetesinde yer alan yazılarının gönderilmesi*

Londra Büyükelçiliği'nden

Hariciye Nezâreti'ne gelen 20 Aralık 1894 tarih ve 634 numaralı yazı

İngiliz amirallerinden Sir Edmund Commerell bundan birkaç gün önce Osmanlı Büyükelçiliği'ne gelerek İngiliz gazetelerinden birçoğunun Osmanlı Hükümeti'ne karşı ağır ve haksız eleştirilerde bulunmalarından dolayı son derece üzüntü duyduğunu, Osmanlı ülkesini otuz senedir bildiğini, Osmanlı vilayetlerinin çoğunu dolaştığı için Türkler ve Hristiyanlar ile ilişkileri olduğunu, bu sebeple de edindiği tecrübelerle göre Osmanlı askerlerinin kendilerine isnat olunan zulüm ve haksızlıklar ile suçlanamayacağından şüphe etme-

diğini söylemesi üzerine ben de bu düşünce ve değerlendirmelerine birçok saygın kimsenin ve özellikle Osmanlı ülkesini bilenlerin katıldığını, eğer mevcut karışıklıklar ve bağnazlıkları sebebiyle bize karşı kin ve düşmanlık besleyenler ile kötülüğümüzü isteyenlerin yaptıkları mel'un saldırılar hakkındaki düşünce ve değerlendirmesini gazetelerde yayınlattırarak olursa, hem hakikatin ortaya çıkmasına hem de İngilizlerin düşüncelerinin aydınlatılmasına hizmet etmiş olacağını söyledim. Bunu yapacağına dair bana söz verdiğinden, kendisine bu konuda bazı belge ve bilgilerle Amerikalı misyoner Hamlin'in mektubunu da verdim. Gerçekten de kendisi bugünkü *Times* gazetesinde Osmanlı Hükümeti'ni savunan ayrıntılı bir mektup yayınlattırıştır. Sahip olduğu nüfuz ve ayrıcalık dolayısıyla bu mektubun gayet olumlu ve yerinde bir etki yaratacağı açıktır. *Times* gazetesinin söz konusu mektubu içeren kupürü, çevirisi ile birlikte gönderilmiştir. Ayrıca, İngiltere halkının, sözde bir takım zulüm ve haksızlıklar yapıldığına dair Atina'dan İngiltere'ye bildirilen haberlere kapılmamaları konusunda bundan birkaç gün evvel İngiltere deniz subaylarından biri tarafından *Times* gazetesine yazılan bir mektubu da ekte gönderiyorum. Bu subay mektubunda Girit İngiltere Konsolosu Mösyö Biliotti'nin 1890 senesinde Osmanlı memurlarına yöneltilen buna benzer bir takım suçlamalar hakkında soruşturmalar yapmak amacıyla gezip dolaştığı sırada kendisiyle birlikte olduğunu ve yapılan incelemeler sonucunda soruşturmaların temelini oluşturan sekiz şikâyet sebebinden hiçbirinin doğruluğunun ispatlanamadığını anlatmaktadır.

Arz olunur.

**

Bâb-ı Âli
Tercüme Odası

Times gazetesinin 20 Aralık 1894 tarihli sayısında yer alan "Ermenilerin yerleşik olduğu Osmanlı vilayetlerindeki karışıklıklar" başlıklı mektubun çevirisi

Times Gazetesi Müdürlüğü'ne

Siyasî eğilimleri ne merkezde olursa olsun sağduyu sahibi herkesin gazetenizin geçen Salı günü sayısında yer alan özel yazıyı tamamen onaylaya-

çağına eminim. Şimdilik mesele Avrupa'nın bazı başkentlerinde ve özellikle Londra ile Atina'da bulunan Ermeni fesat komitelerinin yanlış yönlendirme ve entrikalarından kaynaklandığı söylenen başkaldırı hareketinin engellenip bertaraf edilmesi yolunda Osmanlı memurlarının hareket tarzları açısından haklı veya haksız olduklarını bilmek değil, fakat gerek Türkler gerekse Hristiyanların istedikleri gibi hareket etmekte serbest olduklarının gerekip gerekmeyeceğini anlamaktan ibarettir.

Kanımca St. Martin's Hall'deki toplantının pek etki yaratmaması ve söz konusu toplantının içeriği bu soruya cevap niteliğindedir. Asıl mesele şudur: Vaktiyle Bulgaristan Mezâlimi sırasında, mesela Hristiyanların Sava nehri kıyılarında çarmıhlara gerilmiş olması gibi bugün hiç kimsenin inanmadığı bir takım uydurma ve saçma sapan sözlerin dolaşmasına benzer boş hikâye ve söylentiler şimdi de bu yolda mı yayılacaktır? Otuz senedir Osmanlı ülkesinin durumunu bilen benim gibi pek az insan bulunacağı düşüncesindeyim. Edindiğim tecrübeleri yalnızca İstanbul veya Olimpia'da değil Anadolu'da sık sık seyahat yaparak Osmanlı uyruğundan olan Kürtlerin, Ermenilerin, Rumeli halkı ile Laz ve Boşnakların her türlü hâl ve âdetlerini öğrenerek kazandığım için şurasını açıklamakta tereddüt etmiyorum: Eğer bu millet ve kavimler rahat bırakılır ve yabancı fesatçılar tarafından isyana teşvik edilip kışkırtılmazlarsa Osmanlı Hükümeti'nin âdil yönetimi altında gönül huzuru içerisinde rahat ve mutlu olarak yaşayabilirler.

Gelibolu'da yaklaşık 30.000 kişilik bir Osmanlı ordusu içinde 6 ay bulunduğum dönemde, askerlerin düzen ve intizamı ile tabiatlarındaki yumuşaklığa hayran oldum. Bu askerlerin kendilerine verilen yiyecek ve giyecekten dolayı son derece çaresiz durumda bulundukları ve bir ay içinde siyah ve kaba undan yapılmış peksimetten başka bir şey yemediklerini gördüm. Askerler tarafından halkın zararına olarak namusa aykırı ne bir davranış ne de hırsızlık yapıldığını duydum. Osmanlı askerleri yollarda çaresiz kalmış fakir çocuklara kendi ekmeklerini dağıtıyorlardı. Bu üç ay içerisinde ölü olarak bulunan iki kişi hakkında dolaşan söylentiden başka bir şey işitmedim. Öldürülenler asker olup büyük bir ihtimalle bir karpuz bostanında hırsızlık yaparken köylüler tarafından öldürülmüştü. Gelibolu'da demirleyip kumandam altında bulunan filonun subay ve erlerine karaya çıkmaları için izin verilmiş ve

asla rencide ve rahatsız edilmemişlerdir. Yalnız genç bir er, iki Rum köylüsü tarafından şiddetli bir şekilde dövülmüştür. Gelibolu'da Stafford House Komitesi başkanı sıfatıyla cemiyetin hastanelerini birçok kez ziyaret ettiğimden, bu konuda söyleyeceğim bir şeyim varsa o da şudur: Bilgi eksikliği sebebiyle Osmanlı askerleri hakkında insafsız ve acımasız bir dil kullanmakta olan bazı rahipler, bu çaresiz erlerin kendilerine sevgi besleyenlere gösterdikleri minnettarlık ve dostluğu görmüş olsalardı, işin aslı kesinlik kazanmadan önce bu konuda karar vermeye teşebbüs ettikleri için şüphesiz üzülmüşlerdi. Ermeni bozguncularının kışkırtma ve entrikalarından dolayı yakında karışıklıklar olacağı bir senedir bilinmekteydi. İstanbul'daki Robert College'in kurucusu ve müdürü Dr. Hamlin, her iki taraftan yapılacak korkunç mezâlimi dikkate almayarak sadece kendi kötü düşünceleri için her türlü araca başvurup ihtilâl çıkarmağa çalışan fesat cemiyeti ile hiçbir şekilde ilişkide bulunmalarını Amerikan misyonerlerine tavsiye ederek onları uyarmıştı. Kabine üyelerinden birinin bizzat bir fesat cemiyeti olarak görülmeyen bu cemiyete bağlı derneğin başkanlığında bulunması, söz konusu kötü düşüncelerin İngiltere Hükümeti tarafından da bilindiği anlamına gelmektedir. Türkler veya Hristiyanlar, eş ve çocuklarının gözleri önünde boğazlanarak kötü muamelelere hedef olmalarına katlanabilirler mi? Vergi tahsili için bir Ermeni köyüne giden on iki askerinin orada öldürüldüğü söylenmektedir. Diğer askerlerin galip geldiklerinde öldürülen silah arkadaşlarının intikamını almamaları mümkün müdür? Benim Osmanlı Devleti'nin iyiliğini isteyenlerden olduğum çoğunlukla söylenir. Böyle olduğumu açıklamaktan gurur duyarım. Bu da otuz senelik bir tecrübenin sonucudur. Osmanlı topraklarında meydana gelen olaylardan dolayı herkesten daha fazla üzgünüm. Ancak Osmanlı Hükümeti'nin bugün hedef olduğu haksızlığın, iyilikten fazla kötülüğe sebep olacağına kesinlikle eminim. Padişah meydana gelen olaylar hakkında tarafsız ve doğru bir şekilde tahkikat yapılmasına onay verdiğiinden, bu tahkikatın tarafsız bir şekilde yapılamayacağını şimdiden var sayma yetkimiz olamaz. Yapıldığı iddia edilen zulüm ve haksızlıkları gerektiren hususlar ile Osmanlı memurlarının elde ettikleri delilleri ve ihtilâlin oluş sebeplerini anlamamız ve fesat hareketlerinin ne dereceye kadar fesat komitesinin telkinleri neticesi olduğunu yakından bilmemiz gereklidir. Bundan dolayı tahkikatın sonucunu bekleyerek söylenen

olay hakkında görüş açıklama ve değerlendirme yapmaktan kaçınmamız daha uygun değil midir?

*Times gazetesinin 12 Aralık 1894 tarihli
sayısında yayınlanan Kaptan R. N.'nin mektubunun tercümesi*

Ermenilerin yerleşik olduğu Osmanlı vilayetlerinde sözde bir takım zulüm ve haksızlıklar yapıldığına dair yayılan son söylentiler hakkında İngiliz konsoloslarının raporları alınıncaya kadar bu konuda fikir açıklayıp değerlendirme yapılmaması gerektiği konusunda halkı uyarmak için Woods Paşa'nın yayınladığı değerlendirmelere katılmaktayım. 1890 senesinde de Girit adasında bu gibi bazı zulüm ve haksızlıklar olduğuna dair gazetelerde bazı bilgiler yayınlanmış, ancak bu bilgilerin büyük bölümünün Atina'dan verildiği anlaşılmıştır. O sırada Girit'te bulunan deniz subaylarının en kıdemlisi olduğumdan dolayı soruşturmalar yapmak için adada geziye çıkan konsolosumuz Mösyö Biliotti'nin beraberinde bulunma ve yapılan suçlamaların doğru olup olmadığı hakkında bir rapor hazırlama emrini almıştım. Beraberimizde bulunan ve adada konuşulan dilleri tam anlamıyla bilen Madam Biliotti kadınlar ile görüşmüştü. Bildirilen sekiz cinayetden hiçbirinin doğru olmadığı ve olayların son derece çarpıtıldığı tahkikatın sonucundan anlaşılmıştır. Rum papazlarından biri Osmanlı askerlerinin kendisini zorla kiliseden çıkarıp bir barakaya hapsettiğine ve orada dumandan boğulmasına ramak kaldığına dair şikâyetle bulunmuştu. Beraberimizde jandarma erleri ve söz konusu papaz olduğu halde barakaya gittik. Bu papazın oğlunun zorla çaldığı koyunları sakladığı için tutuklandığını ve söz konusu barakada jandarma erleri ile birlikte bulunduğunu anladık. Bu barakada kalan jandarmalar yemeklerini burada pişirdiklerinden, ocaktan duman çıkması normaldi. İşte gazetelerin sözünü ettiği olaylar bundan ibarettir!

Bir kiliseye ait eşyanın zorla çalındığına dair yapılan ihbarların da asılsız olduğu anlaşılmıştır. Woods Paşa tarafından bildirildiği gibi Türklerin bir takım kötülükler yaptıklarını yaymak için Atina'da bir heyet bulunmaktadır.

BOA, HR. SYS, 2845/24

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 437

Konu: İngiltere Hükümeti'nin, Ermeni komitelerinin bir yanılması olarak ortaya çıkan heyecanı yatıştıracığı yerde Lord Kimberley'nin İngiliz Ermeni Cemiyeti'nden iki kişiyle görüşmeyi kabul etmesinden dolayı İngiltere Dışişleri müsteşarına Londra Büyükelçiliği tarafından kaygıların bildirildiğine dair 13 Aralık 1894 tarih ve 222 numaralı yazıya cevap olarak gönderilen özel yazı

Londra Büyükelçiliği'nden
Hariciye Nezâreti'ne gönderilen 22 Aralık 1894 tarihli özel yazı

Lord Kimberley ile görüşmek üzere dün Dışişleri Bakanlığı'na gittiğimde, İsa'nın doğumu ve Yılbaşı Yortularını çiftliğinde geçirmek için Londra'dan ayrılmış olduğunu ve 4-5 Ocak'tan önce dönmeyeceğini haber aldım. Bunun üzerine Dışişleri müsteşarını görüp kendisiyle uzun uzadıya konuştum. Her şeyden önce Ermenilerin kalabalık olarak yaşadığı bazı yerlerde gözlenen eşkıyalık hareketlerine ait olup 28 Kasım 1894 ve 13 Aralık 1894 tarihli, 222 ve 249 numaralı iki adet Sadâret yazısı ile gönderilen evraktan bahsederek İstanbul İngiltere Büyükelçiliği tarafından bildirilen olaylara dair büyük bir dikkat ve itina ile yaptırdığımız araştırmanın bilinen bu olaylara büsbütün başka bir şekil ve suret verdiğini ifade ettim.

Bunun üzerine Dışişleri müsteşarı; bölgeye gidecek komisyonun söz konusu olaylar ile de uğraşacağı için bu konudaki görüşlerin sonuçlarını beklemeyi tercih ettiklerini söyledi. Daha sonra ben de -Lord Kimberley'nin ayrıca bir yazı ile de bildirdiğim gibi- Mösyö Stevenson ve Mösyö Channing ile görüşmeyi kabul etmesinden dolayı aklıma gelen bazı fikir ve düşünceleri Dışişleri müsteşarına şöyle dile getirdim: "İngiltere Hükümeti'nin Ermeni Meselesi hakkında ortaya çıkan ve büyük kısmı İngiltere ve Avrupa'daki Ermeni fesat komitelerinin yanılmaları sonucu olan heyecanı yatıştırmaya çalışacak yerde Ermeni komitelerinin olayları başka bir şekilde göstermek ve

Osmanlı Hükümeti'nin namus ve haysiyetini ihlâl etmek konusundaki çabalarını cesaretlendirip teşvik etmekten başka bir sonuç getirmeyecek bir yol ve tarz izliyor olmasını görmekten ötürü çok üzgünüm. Bakanlar Kurulu bu durum ve davranışlara itiraz edeceği yerde ya sessiz kalmakta veya Lord Kimberley'nin İngiliz Ermeni Cemiyeti üyelerinden iki kişiyle görüşmeyi kabul ederek yaptığı gibi Ermeniler tarafından olumlu yorumlanacağından şüphe edilmeyen bir yol takip etmektedirler. Son günlerde farklı sınıflara mensup birçok kişi ile görüştüm. Bunların söylediklerine göre Müslümanlara isnat edilen mezâlim iddialarına İngiltere tarafından pek güvenilmemektedir. Yaratılan heyecan da büyük oranda sahtedir. Bu kişiler iddiaları doğrulamak açısından en son olarak Londra İngiliz Ermeni Cemiyeti tarafından yapılan mitingi ileri sürmektedirler. Bu mitingde hazır bulunan tarafsız bazı kişilerin zannınca teşebbüs boşa çıkmıştır".

Dışışleri müsteşarı cevap olarak görüşlerimde yanıldığımı, aksine kendi inancına göre kamuoyunun fazlasıyla heyecan içerisinde bulunduğunu, bu zan ve inancının Ermenilere karşı beslenen dostluğun gösterilmesi için bir takım miting ve mabedlerde alınan ve çoğunlukla Dışışleri Bakanlığı'na gönderilmekte olan birçok karara dayandığını söyledi.

Ben de: "Evet, bir takım Presbiteryen rahipler böyle coşku içerisinde bulunuyorlarsa da bunlar yine Ermeni komitelerinin telkinleri yüzündendir. Çünkü bu komiteler yaptıkları mezâlim ve yolsuzlukları bu rahiplere bildirmişlerdir. Bu durum dinle asla ilgisi olmayan bir işe Ermenilerin ümit ve beklentilerinden dolayı dinî bir hüviyet verildiği için daha da üzüntü doğurmaktadır. Düşüncelerimi doğrulamak için Osmanlı ülkesinde oturan İngiliz ve Amerika misyonerlerinin fikirlerini de ortaya koyabileceğimden bu konuda son derece güvenle konuşabilirim." dedim.

Sir Thomas Sanderson bu sözlerimi Lord Kimberley'ye bildireceğini fakat İngiliz halkının en kalabalık sınıfı içerisinde Ermeniler lehine gösterilen dostluğu önemsemeyişimin yanlış olacağını düşündüğünü ve bunu bana tekrar etme gereğini duyduğunu söyledi.

BOA, HR. SYS, 2835/23

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
 22 Aralık 1894 tarih ve 640 numaralı yazının tercümesi*

İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin himayesinde son olarak Londra'da yapılan toplantıda Rahip Mösyö Coll ile diğer bazı rahipler tarafından İslâm Dini ile Osmanlı Hükümeti'ne karşı yapılan eleştiriler, burada oturan ve çoğu İngiliz hukuk fakülteleriyle üniversitelerinde tahsilini tamamlamış veya okumakta olan genç Müslüman Hintlileri son derece kızdırıp gücendirmiştir. Bu duygular genç Hintlilerin ileri gelenleri tarafından bana ifade edildiğinde, daha önce hiç duyulmamış bu eleştirilere karşı onları protesto amaçlı bir toplantı yapmaları için teşvik ettim ve elimden geldiğince kendilerine yardımcı olacağıma dair söz verdim.

Bu toplantı dün yapıldı ve bizce bundan istenen ve beklenen başarı tamamen elde edildi. Toplantıda 150-200 kişi hazır bulundu. Parlamento üyelerinden Sir Algernon Borctwick ile Amiral Commerell'in yanı sıra toplantıya katılamayan diğer bazı kimselerin özürleri ile sevgi ve dostluklarını içeren mesajları toplantının başlangıcında okundu. İçinde bulunulan zaman, bir toplantı yapılması için pek de uygun değildi. Çünkü Hz. İsa'nın doğumu yortusunun yaklaşması sebebiyle hemen herkes dışarıda bulunduğundan toplantı 15 gün kadar ertelenebilseydi daha iyi olacaktı. Ancak Ermenilerin toplantısında ileri sürülen mel'un saldırıları mümkün olan en hızlı bir şekilde protesto etmek gerektiği düşüncesiyle zaman geçirmeksizin hareket etmeyi uygun gördük. Rahip Mösyö Coll tarafından İslâm Dini ile İslâm kuralları hakkında ileri sürülen yalan ve iftiraları reddedip çürütmek, İngiliz Protestan rahiplerinin kendi kiliselerinde Ermeni sorunları ile ilgili yaptıkları vaazları ve sadece siyasî olan bir meseleyi dinî bir şekle sokma yolunda harcadıkları çabayı protesto etmek için gayet güzel konuşmalar yapılmış ve insanlık âleminin hukuku gözetilirken abartılı ve doğrulanmamış bir takım haberlere kapılarak

İngiltere'nin dostu ve eski müttefiki olan Osmanlı Devleti'ni suçlamanın hak ve adalete uymadığı yolunda başka bir karar alınmıştır.

Bu toplantının iki ayrı tutanağı ekte sunulmuştur. Bunlardan biri *Standard* gazetesinden alınmıştır ve toplantıda yapılan konuşmaların özetini içermektedir. Diğer de *Daily Graphic* gazetesinden alınmıştır ve toplantının şekil ve esasını tanımlamaktadır. Toplantıda alınan üç kararın metni ilişikte takdim edilmiştir. Bu metinler toplantıdan bir gün evvel Osmanlı Büyükelçiliğinde Woods Paşa ile parlamento üyelerinden olup toplantıda bir konuşma yapan ve birkaç gün evvel tarafımdan Encümen-i İslâm başkanıyla önde gelen üyelerine gösterilerek onlarla görüştürülmüş olan Sir Ashmead Bartlett'in yardımları sayesinde hazırlanmıştır. Bu sabah çıkan İngiliz gazetelerinin hepsinde toplantının az çok ayrıntılı tutanakları yer almaktadır. Alınan kararlar, usul gereği Dışişleri bakanına tebliğ edilecektir. Arz olunur.

Standard gazetesinin

22 Aralık 1894 tarihli sayısında yayınlanan yazının tercümesi

Ermenilere yapıldığı iddia edilen zulüm ve haksızlıklardan dolayı İslâm Dini hükümlerinin yanlış yorumlanmasını protesto için dün öğleden sonra Londra ile İngiltere'nin diğer şehirlerinde oturan Müslümanların vekillerinden oluşan Londra'daki Encümen-i İslâm himayesinde, Montague Mansions, Great Russell Sokağı'nda encümen reisi Avukat İradetullah Efendi'nin başkanlığında genel bir toplantı yapılmıştır. Toplantıda İslâm Dini'ne mensup birçok kişi hazır bulunmuştur. Mevlevî Rafiuddin Ahmed söze başlayarak şu mealde bir konuşma yapmıştır: "Ermenilerin yerleşik olduğu Osmanlı vilayetlerinde sözde yapılan vahşi hareketlerden dolayı İslâm Dini'ne gerek basın ve kiliselerde gerekse taraçalar üzerinde hakaret edilmiştir. İngiltere'de yaşayan Müslümanlar bu haksız saldırılardan dolayı son derece üzülmüş ve bu iftiraları açıkça etkili bir şekilde protesto etmek için bir toplantı yapmaya karar vermişlerdir. Söz konusu mesele dinle değil, sadece politikayla ilgilidir". Daha sonra kırınglığını ifade etmek maksadıyla Charing Cross'da St. Martin's Hall'de yapılan toplantıdan bahsederek şöyle demiştir: "Bu toplantıda saygıdeğer rahiplerden biri İslâm Dini ile ilgili kitapların bazı bölümlerine dayanarak yaptığı açıkla-

maların doğruluğunu ispat etmeye çalışmışsa da hiç kimse kitaplarda bu bölümleri bulamamıştır (gülüşmeler). İngiltere halkı, hiç olmazsa yapıldığı iddia edilen vahşi hareketler hakkında derinlemesine tahkikat yapılınca ve özel komisyonun raporu yayınlanınca kadar bu konuda fikir ve düşüncelerini açıklamaktan kaçınmalıdır (alkışlar).

Sir Ashmead Bartlett ise konuşmasında şunları söylemiştir: "Rahip Coll gibi bazı kişiler tarafından yapılan doğruluğu ispat edilmemiş kötü iftiralar, Hristiyanlığın hükümlerine de aykırı olduğundan, dindar Hristiyanların bile nefret ve öfke duymalarına sebep olacaktır. Kanaatimce söz konusu rahibin yaptığı bu hareket Hristiyanlığı lekeler. Osmanlı Hükümeti bu konuda doğru yol ve dürüstlükten asla sapmamıştır. Osmanlı Hükümeti'nin kendisine diploması yoluyla yapılan baskılardan sonra buna göz yumduğu iddiası da doğru değildir. Padişah bir komisyon tayini önerisi ve soruşturmalar yapılmasına her durumda olabildiğince gayret göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin yönetim işlerinde bazı olumsuz durumlar olduğu şüphe götürmez ise de bundan sadece Hristiyanlar zarar görmemekte, Müslümanlar da bu kötü yönetimden etkilenmektedirler. İngiltere'de yerleşik bütün Müslümanlara düzenli bir topluluk şeklinde bir araya gelmelerini tavsiye ediyorum. Bir takım bağnazların konuşmalarıyla kararları için bilgi edinen bir hükümete başvurulacağından, diğer tarafın da açıklamalarını dinlemeye bu hükümeti ikna etmenin zamanı gelmiştir".

*Daily Graphic gazetesinin 22 Aralık 1894 tarihli sayısında
"Müslümanların Vicdanı" başlığıyla yayınlanan makalenin özet tercümesi*

Encümen-i İslâm'ın himayesi altında yapılan toplantıya Rahip Mac Coll de katılmıştır. Kürsüye çıkarak konuşma yapanların hepsi teker teker söz konusu papaza meydan okumuşlar, kendisini iddialarını ispata çağırmışlardır. Onu kolundan tutarak küçümser bir edayla ortaya fırlatırlarken, toplantıya katılanlar gülüp alkışlamış, alkışlayıp gülmüşlerdir. Daha sonra Sir Ellis Ashmead Bartlett tarafından Rahip Mac Coll'un hareketinin Hristiyanlığı lekelediği düşüncesi açıkça söylendiğinde alkışlar büyük bir gürültü meydana getirmiş, 12 çift siyah el alkışlamış ve sıra sıra beyaz dişler salonun bir ucun-

dan diğerk ucuna doğru parıldamıştır. Konuşmacı: "Yeryüzünde Türk milleti kadar sevimli, güvenilir, iffetli ve cesur bir millet yoktur." dediğinde neşe ve sevinç bir kat daha yayılmıştır. Topluluk aşağıda yer alan üç kararı oybirliği ile kabul etmiştir.

1. Mösyö Hüseyin'in desteklediği Mevlevî Rafiuddin Ahmed tarafından ileri sürülen karar:

İngiltere'de oturan Müslümanlar, düzenlenen bu toplantıyla Ermeni mezâlimi ile ilgili olarak bir siyasî amacı destekleme uğruna bugün İngiltere'de İslâm Dini'nin çirkin bir şekilde yanlış yorumlanmasını din kardeşlerimiz adına protesto etmekte ve bunun yanı sıra Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki dinî uyuşmazlığın artmasına sebep olacak bir takım girişimlerde bulunulmasını ve sadece siyasî bir mesele olmasına rağmen bu hususun dinî bir sorunmuş gibi sayılmasını üzüntüyle karşılamaktadırlar.

2. G. Server'in desteklediği ve Mösyö Gani tarafından ortaya atılan karar:

Bu toplantı, insanlığa karşı işlenen suçlardan dolayı medenî milletler arasına sokulan nefret ve acıya katılmak, söylentilerin doğru çıkması durumunda bu suçları işleyenlerin cezalandırılacakları ümidini taşımakla birlikte tarafsız kaynaklardan inandırıcı bilgiler almadan, sorunun her yönünü doğru bir şekilde düşünüp değerlendirmeden ve meydana gelen karışıklıkların kaynak ve mahiyetini dikkate almadan Osmanlı Devleti gibi bir eski müttefiki suçlamaya kalkışmak hak ve adalet ile siyasî edebe aykırıdır.

3. Ahmed tarafından ileri sürülüp Kadir'in desteklediği karar:

İslâm âleminin bu mesele hakkındaki duyguları ile vaktiyle Rusya'nın müdahalesi hakkında, Bulgaristan'da uğradıkları korkunç mezâlim sonucu Müslümanların haklı görünen güvensizliklerini bildiren ve Anadolu'da idarî düzenlemeyi dikkate almakla beraber Müslümanların çıkarlarının da etkin bir şekilde korunması isteğini içeren bir muhtıra düzenlenerek Dışişleri Bakanlığı'na verilmelidir.

BOA, Y. PRK. HR, 20/28

61

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 453

*Konu: İngiliz Ermeni Cemiyetince gönderilen bir heyetin
Lord Rosebery tarafından kabul edileceği haberleri
üzerine kendisine yazılan yazı ile alınan
cevaba ilişkin 12 Aralık 1894 tarih ve
245 numaralı telgrafa cevap*

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
24 Aralık 1894 ve 650 numaralı yazının tercümesi*

İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin gönderdiği bir heyetin yakında Lord Rosebery tarafından kabul edileceğine dair gazetelerde yer alan haberlere ilişkin 12 Aralık 1894 tarih ve 245 numaralı telgrafınız alınmıştır.

Parlamento tatili sebebiyle nadiren Londra'da olan Lord Rosebery, şu anda burada bulunmadığı ve birkaç gün daha dönmeyeceği için zaman kaybetmeden; bütün bu söylentiler ile Ermeni Cemiyeti'nin göndereceği heyeti kabul ettiği takdirde ortaya çıkacak üzücü sonuçlara dikkat çekmek üzere kendisine hususî bir yazı yazmayı uygun gördüm. Lord Rosebery iki gün sonra bana gönderdiği yazıda; İngiliz Ermeni Cemiyeti'nden hiçbir heyetin kendisinden görüşme talebinde bulunmadığını, böyle bir heyeti kabulünü de asla düşünmediğini bildirmiştir. İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin mitingin ayrıntılarını bildirmek için üyelerinden birkaçını kabul etmesi için Lord Rosebery'den ricada bulunduklarını, ancak Rosebery'nin cevap olarak Lord Kimberley'ye başvurmaları gerektiği tavsiyesinde bulunduğunu gazetelerde okudum.

Edindiğim bilgilere göre Lord Kimberley, Mr. Francis Stevenson ile Mr. Channing'i kabul etmiş ve bu kişiler kendisine alınan kararların bir suretini vermişlerdir. Ertesi gün Dışişleri Bakanlığı'na gittiğimde Lord Kimberley Londra'dan ayrılmış olduğundan, bu konuda Dışişleri müsteşarı ile görüştim. Lord Kimberley'nin bu davranışını, hakkımızda pek de dostça olmayan bir tavır olarak gördüğümüzü belirttim.

Sir Thomas Sanderson verdiği cevapta, bu düşüncemizin yanlış olduğunu, Lord Kimberley'nin hiçbir Ermeni ile görüşmeyip sadece parlamento üye-

si olan iki kişiyi bir-iki dakika kadar kabul ettiğini, bu kişileri kabul etmese nezaket kurallarına aykırı hareket etmiş olacağını belirtti.

Bunun üzerine ben de bu iki kişinin Dışişleri Bakanlığı'na parlamenter olarak değil, İngiliz Ermeni Cemiyeti üyesi sıfatıyla cemiyetin bir kararını tebliğ etmek için müracaat ettiklerini, bu konudaki görüş ve düşüncemin doğru olduğunu ve Lord Kimberley'nin bu davranışından dolayı duyduğum üzüntüye, bağlı bulunduğum hükümetin de katılacağı inancında olduğumu söyledim.

BOA, HR. SYS, 2835/24

62

İngiliz gazeteleri Londra'da bulunan Ermeni Komitesi'nin 16 Aralık günü akşamı Saint Martin dairesinde parlamento üyesi Mösyö Stevenson'un başkanlığında yaptığı toplantının görüşmeleriyle nasıl yapıldığına dair ayrıntılı bilgiler vermektedirler. Mösyö Gladstone tarafından toplantıyı düzenleyen gruba hitaben bir mektup gönderilmiştir. Bu mektubun *Daily News* gazetesinin 18 Aralık 1894 tarihli sayısında yer alan suretinin tercümesi aşağıda arz edilmiştir:

"Ermenistan hakkındaki müthiş söylentiler kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Gerçeğin ortaya çıkarılması için sarf edilen bütün gayretlerin başarıyla sonuçlanmasını içtenlikle arzu ediyorum. Bu söylentilerin doğru olduğu ortaya çıkarsa medeniyet âlemini bu duruma ne kadar müddet daha katlanılabileceğini sormaya mecbur edecektir. Tahkikat sonucunun ne olacağını şimdiden tahmin edemem, fakat Kıbrıs Sözleşmesi'nden dolayı ayrıca sıkıntı ve üzüntü kaynağımız olan olan bu meselenin etrafıca araştırılmasından hükümetimizin vazgeçmeyeceğinden manen eminim. Osmanlı Hükümeti'nin sırf kendi namus ve haysiyetini korumak için tahkikata samimiyetle yardımcı olacağını ümit etmek şimdilik görevim gereğidir".

Tercüme Tarihi: 13-25 Aralık 1894

Mütercim

Sırrı

BOA, Y. PRK. TKM, 33/88

63

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemî
3402

Sadâret'e

Arz

Londra'daki İngiliz Ermeni Cemiyeti tarafından Osmanlı Ermenileri lehinde büyük devletlere gönderilmek üzere düzenlenip bir nüshası Berlin Antlaşması'na imza koyan devletlerin büyükelçiliklerine verilmiş olan dilekçeyi bildirmek üzere büyükelçiliğe gelen İngiliz Ermeni Cemiyeti Veznedarı Mösyö Paul'ün bizzat kabulü uygun görülmüştür. Dilekçe sadece bilgi olmak üzere Londra Büyükelçiliği Müsteşarı Morel Bey Londra'da bulunan bozguncu komitelerinin kimlerden oluştuğu ve hareket tarzlarının ne olduğu konusunda Mösyö Paul'ün ölçülü açıklamalarına karşılık bu dilekçenin kötü iftiralarla dolu içeriği arasında bir uyuşmazlık olduğu Londra büyükelçisi tarafından bildirilmiştir. Adı geçen müsteşarın, Ermeni Cemiyeti'nin bir evrakını alıp kabul etmemesi gerekirken aksi tarzda davranmasının doğru olmadığıнын büyükelçiye anlatılması uygun görünüyor ise de gereği emirlerinize bağlıdır.

Arz olunur.

26 Aralık 1894

Hariciye Nâzırı
Said

BOA, Y. A. HUS, 315/112

64

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 441

***Konu:** Sason Ermeni olayı hakkında Mösyö Gladstone'un
Osmanlı Hükümeti aleyhine yaptığı konuşma*

Londra Büyükelçiliği'nden

Hariciye Nezâreti'ne gelen 30 Aralık 1894 tarih ve 665 numaralı telgraf

Londra ve Paris'te yerleşik Ermenilerin Mösyö Gladstone'un oturduğu yerde bulunan ve oğlunun rahiplik yaptığı kiliseye bir kadeh hediye etmiş

olmalarından dolayı Mösyö Gladstone bu vesileyle kısmen mezhebe ve kısmen politikaya dair olmak üzere Osmanlı Hükümeti'ne karşı gayet düşmanca bir konuşma yapmıştır. Kimseye haksızlık etmenin insanlık alâmeti olmaya-
cağını çok iyi bilmekle beraber, Osmanlı Hükümeti aleyhinde ortaya sürülen suçlamaların doğru olup olmadığının henüz anlaşılmadığını söylemiştir. Mösyö Gladstone ise yapılan suçlamalara, doğruluğu ispatlanmış sözler diye bakıp Osmanlı Hükümeti'ne karşı aşağılayıcı ifadeler kullanarak bir takım münasebetsiz konuşmalarda bulunmuştur. Dün akşamki gazeteler bu konuşmaya kısaca, bugünküler ise tamamen yer verdikleri gibi yarınki gazetelerde de bu sözler yayınlanacaktır.

BOA, HR. SYS, 2845/49

65

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 447

Konu: İngiliz Ermeni gazetelerinin Sason Ermeni olaylarından dolayı bize karşı gösterdikleri düşmanlığa dair 267 numaralı telgrafa cevap

Londra Büyükelçiliği'nden

Hariciye Nezâreti'ne gelen 31 Aralık 1894 tarih ve 667 numaralı telgraf 267 numaralı telgrafınız alınmıştır.

İngiliz gazetelerinin birkaç haftadır bize karşı gösterdiği düşmanlığın sebebi, anladığıma göre birkaç kişinin eseri olmayıp birbirinin devamı olan bazı olayların sonucudur. İlk Ermeni komiteleri tarafından gazetelere dağıtılan haberlerde Sason olayları mübalağalı ve dehşet verici surette gösterilmiştir. Daha sonra bu rivayet İngiliz ve Alman gazetelerinin İstanbul muhabirleri tarafından gönderilen telgraflar ile de doğrulanmıştır. Bu uydurma haberleri reddederek yalanlamaya çalıştım. Kamuoyu bu haberleri mübalağalı olarak görme eğilimindeydi. *Times* gazetesi bile yayınladığı yazıda bu fikir ve düşüncüyü kabul etmekteydi. Daha sonra bu gazete 4 Aralık 1894 tarihli nüshasında beklenenin aksine Sason olayına dair bir mektup ile özel bir yazıya yer vermiştir. Ermenilerin öldürülmesi konusundaki rivayetin doğruluğunu kabul

etmiş gibi görünmektedir. O zaman tarafınıza bildirmiş olduğum üzere bu bilgilerin *Times* gazetesine İngiltere Hükümeti tarafından doğrudan doğruya veya dolaylı olarak bildirilmiş olduğu inancındaydım, ama bundan emin değildim. *Times* gazetesinin bu yayını, durumu tehlikeli bir hâle sokmuştur. Bu davranış şekli ile bütün gazetelere örnek oluşturmuş ve her taraftan çeşitli saldırılara hedef olmamıza yol açmıştır. Bu heyecan dalgası İstanbul, Atina, Viyana ve Amerika'dan şüphesiz ki Ermeni komiteleri tarafından ardı arkası kesilmeden gönderilen telgraflarla artırılmıştır. Ardından Protestan rahipleri bağnazlıklarından dolayı ibadet yerlerinde bir takım vaazlarda bulunup işe karıştıkları ve kamuoyunu aleyhimize tahrik ettikleri için basın da bunlara alet olmuştur. Bununla beraber tahkik heyetinin tayininden bu yana tarafınızdan verilen talimat ve bilgilere dayanarak elçilikten yapılan birçok yayın üzerine heyecan kısmen yatışmıştır. Yazık ki evvelki gün Mösyö Gladstone tarafından makul olmayan bir şekilde yapılan konuşma bu heyecanı tekrar uyardıracaktır. Çünkü sizin de bildiğiniz üzere Ermenilerin Avrupa ile Amerika'daki hile ve entrikaları artmaktadır. Düşmanlarımız bize zarar vermek için her türlü vasıta ve çareye başvurmaktan geri durmamaktadırlar. Nezâretinizin de bilgisi olduğu üzere hile ve entrikaları hükümsüz bırakmak için gerek basın ve gerekse dostlarımız vasıtasıyla gücümü sonuna kadar kullanmaktayım.

BOA, HR. SYS, 2845/51

66

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
4 Ocak 1895 tarih ve 15 numaralı telgrafın tercümesi*

Evvelki günkü iki numaralı telgrafınızı alır almaz Lord Kimberley'den bir görüşme talep ettim. Ancak onun şu anda Londra'dan uzak bir şehirde bulunan çiftliğinde olduğunu ve önümüzdeki Çarşamba gününden önce Dışişleri dairesine gelemeyeceğini öğrendim. Bunun üzerine emredilen girişimi Dışiş-

leri müsteşarı nezdinde yapmaya mecbur kaldım. Bu girişimi, meseleye verdiğimiz özel önemin iyice anlaşılması için son derece metin ve uygun bir şekilde dile getirerek yaptım. Sir Thomas Sanderson bu düşüncelerimi not alarak derhal Lord Kimberley'ye bildireceğini söyledi. Onun cevabını ancak iki-üç güne kadar size arz edeceğim.

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
10 Ocak 1895 tarih ve 37 numaralı telgrafın tercümesi*

Bugün Bakanlar Kurulu toplantısının bitiminde Lord Kimberley'yi tekrar görerek kendisiyle Gladstone'un konuşması ile ilgili dünkü sohbetimize yeniden başladım. Lord Kimberley cevap olarak:

"Gladstone'un hükümette bir konumu yoktur. Bir zamanlar Bakanlar Kurulu'nun başkanlığında bulunmuştur. Şu sıralar tanınmış bir kişi olmasına rağmen şimdiki konumu, herhangi birininkinden farklı değildir. Bundan dolayı İngiltere Hükümeti onun söz ve hareketlerinden dolayı kendisini sorumlu görmez ve bu konuda hiçbir yükümlülüğü kabul etmez. İngiltere Hükümeti'nin takip ettiği değişmez yol daima böyle olmuştur. Şimdiki kabine de bu yoldan zerre kadar ayrılmaz. Herhangi bir yabancı devlet böyle bir istekte bulunacak olursa ona da harfi harfine verilecek cevap budur. Söylediklerim sonradan düşünülmüş bir şey olmayıp Bakanlar Kurulu ile yapılan uzun bir müzakerenin sonucunu ve bu sabah toplanan Bakanlar Kurulu'nun fikir ve düşüncesini yansıtmaktadır." dedikten sonra yaptığım şikâyeteye karşı verdiği cevabın, gerek bağlı bulunduğum yüce Padişah gerekse Osmanlı Devleti hakkında saygı ve dostluğu ortadan kaldırmayı kasteder gibi görülmemesi icap ettiğini, aksine İngiltere Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ne karşı samimi ve dostane duygular beslemeyi sürdürmeğe ve yüksek çıkarlarını gücü ve iktidarı derecesinde dikkate almaya eğilimli olduğunu iyice anlamamı rica etti. Bir saatten fazla süren bu görüşmemiz sırasında memnuniyet verici ve sevindirici

ci bir şey elde edebilmek için çok fazla ısrar etmeme rağmen Lord Kimberley'yi fikrinde sabit ve değişmez olarak gördüm. Kendisi, İngiltere'nin herhangi birinin yaptığı işe karışmama ve bu konuda hiçbir sorumluluğu kabul etmeme yolundaki değişmez prensibi devamlı olarak ileri sürdü. Bütün bu çalışmalarımın başarıyla sonuçlanamamasından dolayı son derece üzgünüm. Çünkü kendimi hiçbir şeyin etkileyemeyeceği bir azim ve inat karşısında buldum.

BOA, Y. PRK. EŞA, 23/59

67

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 206

***Konu:** İngiltere'de bulunan Ermeni komitelerine üye olanların isimlerini bildiren listenin gönderildiğine dair 6 Ocak 1895 tarih ve 2 numaralı telgrafta cevap*

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
22 Ocak 1895 tarih ve 60 numaralı yazının tercümesi*

İngiltere'de bulunan Ermeni komitelerine üye olanların isimlerini bildiren bir adet listenin gönderilmesini emreden 6 Ocak 1895 tarih ve 2 numaralı telgrafınızı alır almaz iki-üç kişiyi söz konusu üyelerin isimlerini araştırmaları için görevlendirdim. Şu ana kadar elde edebildiğim isimleri içeren listeyi ekte sunuyorum. İleride daha bazı tamamlayıcı bilgileri elde edebilmem muhtemeldir. Bunları elde ettiğimde birbiri ardına bildireceğim.

"İngiliz Ermeni Cemiyeti", daha önce belirtilen komitelerin en önemlisidir. Söz konusu listeyi değerlendirdiğinizde göreceğiniz gibi üyelerinin çoğu İngilizdir. Adı geçen cemiyet üyelerinden 11'i parlamento üyesi olmanın yanı sıra yine parlamentoda çoğunluğun en önemli bölümünü oluşturan Radikal Parti'ye mensuptur. Bu durum İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin İngiltere Hükümeti nezdinde bugün kullandığı nüfuz ve etkinin derecesini açıklamak için yeterlidir. Çünkü parlamento çoğunluğu sadece 14 oydan ibarettir. Eğer bahsi geçen cemiyette bulunan parlamento üyelerinin tamamı veyahut bir kısmı seçim sırasında kabine aleyhine oy verirse kabine azınlıkta kalacağından isti-

fasını vermek zorunda olacaktır. Bu cemiyetin üyeleri arasında sadece iki-üç Ermeni vardır. Vaktiyle cemiyetin Ermeni üyeleri daha çok olmasına rağmen araştırmalarıma göre bunlar "Ermeni Vatanperverler Cemiyeti" ismindeki başka bir komitenin kurulması için bu cemiyetten ayrılmışlardır. Bu komitenin başkanı Agopyan'dır. Ancak üyelerinin kimler olduğunu öğrenmek için yaptığım çalışmalar sonuçsuz kalmış ve Agopyan ile Minas Tcheraz'dan başka söz konusu komiteye mensup hiç kimse tespit edilememiştir. Zamanında Agopyan ile birlikte kışkırtıcılık yapmış olan Sevasly ile Broussali adlı kişiler bir süredir Agopyan'dan ayrılmış gibi görünmekte ve bana gelen bilgilere göre de komite işlerinin beceriksiz kişilerin eline geçmesinden dolayı şikâyetlerini dile getirmektedirler.

Üçüncü komite ise "Hınçakist" örgütü tarafından kurulan ve başlıca üyeleri Nazarbekyan, Beniard, Karabetyan ve Selian isimindeki kişilerden oluşan komitedir. Bu komite taraftarlarının diğer komitelerdeki Ermenilerden daha çok Rus ve Leh Nihilistleriyle ilişkileri vardır. Aldığım haberlere göre bunların İngiliz Ermeni Cemiyeti ile ilişkileri pek de iyi değildir.

Arz olunur.

İngiliz Ermeni Cemiyeti

Mösyö Francis Seymour Stevenson M. P. Başkan	Charles E. Schwann M. P. Muhasib
Lord Norchbourne	A. J. Mundella M. P.
Profesör J. Agar Beet	A. Griffich Boscawen M. P.
F. A. Channing M. P.	P. W. Clayden
G. Agopyan	Charles Hancock
J. H. Levi	Jasper More M. P.
J. M. Taullon M. P.	W. Rachbone M. P.
Rahip H. F. Lozer	M. J. Paull
	Dr. J. A. Calantariantz
	G. B. M. Cooke
	G. Leveson Gower M. P.
	Dr. Naoropi M. P.
	Samuel Smith M. P.
	Edward Atkins Sekreter

Ermeni Vatanperver Cemiyeti

Agopyan bu cemiyetin başkanıdır. Ancak ondan başka şu ana kadar bu komiteye üye bir isim tespit edilememiştir. Komite sadece ondan ibaret gibi görünmektedir.

Armenia gazetesi muhabiri Minas Tcheraz

Hınçakist Cemiyeti

Avadis Nazarbekyan ve Beniard Atina'dan gelmişlerdir.

Karabetyan da son olarak Amerika'dan gelmiştir.

BOA, HR. SYS, 2855/3

68

Bâb-ı Âfî

Daire-i Hariciye

Mektubî Kalemi

Numara: 3860

Sadâret'e

Son olarak Mösyö Gladstone tarafından kabul edilen Ermenilerden biriyle görüşen gazeteci tarafından yayınlanan bilgiler İngiltere Dışişleri müsteşarının bizzat dikkatini çekmiştir. Müsteşarın bunu söylemesindeki maksat, Ermenilerin, Dışişleri Bakanlığı'ndan memnun olmadıklarını, Osmanlı Hükümeti aleyhine yaptıkları suçlamalar gibi bakanlık aleyhine de şiddetli bir takım suçlamalarda bulunduklarını anlatmaktan ibarettir. Londra büyükelçisinin müsteşara verdiği cevaba ve bu bilgilerin bulunduğu gazete yazısı ile tercümesinin gönderildiğine dair gelen 9 Ocak 1895 tarih ve 27 numaralı yazı ile eklerinin tercümeleri ilişikte sunulmuştur.

Arz olunur.

23 Ocak 1895

Hariciye Nâzırı

Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
9 Ocak 1895 tarih ve 27 numaralı yazının tercümesi*

İngiltere Dışişleri müsteşarı ile yaptığım görüşmede müsteşar son olarak Mösyö Gladstone tarafından kabul edilen Ermenilerden birinin bir gazeteci ile yaptığı görüşmeye dair bu gazeteci tarafından yayınlanan bilgiler hakkında dikkatimi çekmiştir. Sir Thomas'ın bahsi geçen hâdiseyi anlatmaktaki amacı Ermenilerin İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan memnun olmak şöyle dursun aynen Osmanlı Hükümeti gibi Dışişleri Bakanlığı aleyhine şiddetli bir takım suçlamalarda bulunduklarını anlatmaktan ibaretti. Buna cevap olarak ben de Ermeni bozguncularının iki yüzlü davrandıklarını ve Ermenilerin ılımlı bir şekilde yaptıkları açıklamalar ile verdikleri sözlere asla güvenilemeyeceğini bu durumun bir kez daha ortaya koyduğunu söyledim. Söz konusu görüşme hakkındaki bilgileri içeren gazete yazısı ile tercümesi ilişkide sunulmuştur.

Arz olunur.

*Daily Telegraph gazetesinin
1 Ocak 1895 tarihli sayısında yayınlanan yazının tercümesi*

Dün Chester'da düzenlenen toplantıya katılan Ermenilerden biri, yapılan sohbet sırasında kendisi geçen Cumartesi günü Hawarden'da Ermenilerin Mösyö Gladstone ile yaptıkları görüşme hakkında aşağıdaki şeyleri söylemiştir:

"Mösyö Gladstone Hıristiyanlık duygularına sahip olduğundan durumumuz hakkında düşünce ve değerlendirmesi gayet doğrudur. Ermenilerin bir kısmının sürekli zulüm ve haksızlıklara maruz kalması, bazı paşaların birleşerek yaptıkları bir şey değilse de Osmanlı Hükümeti'nin kuvvetle desteklediği bir politikanın eseridir. Mösyö Gladstone şunu çok iyi bilmektedir ki bizim istediğimiz şey, hakkımızda sadece adaletin gereğinin yerine getirilmesi, yani asıl vatanımızda rahat ve huzurlu bir şekilde yaşama hakkından yoksun bırakılmamamızdır. Bu konuda Avrupa devletlerine başvurmaya ve Os-

manlı Hükümeti'nin yapmayı düşündüğü ıslâhatı reddetmeye hakkımız vardır. Mösyö Gladstone'un yardımını istemeye mecbur kaldık. Bizim açımızdan son derecede zararlı olan şey İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın eskiden beri izlediği politikadır. Güvenilir kaynaklardan aldığımız haberlere göre olaylar hakkında gerekli ayrıntılara dair konsoloslar tarafından gönderilen bazı belgeler Lord Kimberley'nin nezdinde bulunmasına rağmen Dışişleri Bakanlığı bugün Osmanlı Tahkik Komisyonu'nun yalan söylemesine göz yumarak rezaletin önlenmesi konusunda Osmanlı Hükümeti'ne yardımcı olmaktadır. Herkesin şunu tam olarak anlamasını istemekteyiz: İngiltere Dışişleri Bakanlığı olayların yayılmasının ardından Osmanlı Hükümeti aleyhine şüphesiz gösterilecek öfke ve tepkiye karşı Bâbîâli'yi sadece koruyup desteklemekle yetinmeyip sözde başkaldırdıkları iddiasıyla Ermenilere yapılan zulüm ve haksızlıkları açığa çıkarmakta olan konsoloslarla diğerlerinin raporlarını dört seneden beri gizlemektedir. Kanımca Lord Kimberley, Sir T. Sanderson ve Sir Edward Grey tarafından İngiliz Ermeni Cemiyeti'ne gönderilen mektuplar, gerek İngiltere Dışişleri Bakanlığı açısından gerekse özgürlükçü fikirlere hizmet eden İngiltere Hükümeti açısından güvensizlik ve utanç kaynağıdır. Söz konusu hükümet, cemiyetimiz tarafından şu son iki sene içinde gayet mantıklı bir şekilde yapılan taleplere önem vermediğinden dolayı sorumludur. Hitabeti iyi olan Mösyö Stevenson, Mösyö Schwann ve Mösyö Channing gibi kişiler tarafından gayet ılımlı bir şekilde parlamentoda yapılan isteklerin her birine Sir Edward Grey'in olumlu cevap vermemesi ve bunun yanı sıra bahsi geçen hakaretler üzerine iş işten geçmeden önce görüşme isteğimizin kabul edilmesini Mösyö Gladstone'dan yazılı olarak ricaya mecbur kaldık. İngiltere'de bu durumdan sizin de haberinizin olması gerekmektedir. Söz konusu durumla ilgili olarak Avrupa'daki gazetelerde yazılar yayınlanacaktır. Avrupa hükümetlerinin yavaş hareket etmesinin Sason olaylarına sebebiyet verdiğini söylemekte haklı olduğuma Paris'teki bazı gazetecileri de ikna ettim. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Hristiyan olan İngiltere Hükümeti açısından bir utanç kaynağıdır. Çünkü söz konusu bakanlık Osmanlı Devleti'nde bulunan vatandaşlarımızın dostu olduğunu iddia etmesine rağmen asıl amacı Ermenilere zulüm ve haksızlık edenleri korumak, İstanbul İngiltere Büyükelçiliği'nin nüfuzunu Osmanlı Devleti'nde imtiyaz isteyenler, şirket kurmaya çalışanlar ve ekonomik faa-

liyetlerde bulunanların çıkarları için çaba göstermekten ibarettir. İşte utanılacak olan bu duruma karşı Mösyö Gladstone nezdinde şikâyetle bulunduğumuz gibi Londra ve Paris'teki cemiyetlerimiz aracılığıyla dahi bu konuda İngiltere ve Fransa halkına müracaatlarımızı sürdüreceğiz. Bizim açımızdan memnuniyet verici tek çözüm şeklinin Cebel-i Lübnan idaresi için Nubar Paşa'nın lâyihasında yer alan esaslar gibi yönetimde düzenlemeler yapılmasının olacağı danışma meclisimiz tarafından belirlenmiştir. Her ne kadar görüşmelerimiz mecburen gizli bir şekilde yapılmaktaysa da İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin bütün faaliyetlerinin tarafımızdan hep birlikte uygun görüldüğünü bilmek sizin için de memnuniyet verici olacaktır.

BOA, Y. A. HUS, 317/111

69

Tahsin Bey'in 24 Ocak 1895 tarihli telgrafı

Parlamento üyelerinden Mister Stevenson ile Mister Schwann'ın Ermeni Cemiyeti'nin amaçlarını arz etmek üzere gelecek Çarşamba günü Padişah ile görüşme şerefine mazhar olup olamayacakları ifadesini içeren "Atkins, 3 Plowden Buildings Londra" imzasıyla gayet garip bir telgraf alınmıştır.

Osmanlı Devleti vatandaşlarının bir bölümü Rum ve Ermeni'dir. Her birinin cemaatleri tarafından seçilmiş ve Padişah tarafından onaylanıp tayin edilmiş ruhanî ve cismanî meclisleriyle patrikleri vardır. Kendilerine ihsan buyurulmuş olan eski imtiyazların uygulandığında bazı memurlar tarafından küçük bir yanlışlık yapılması veya diğer sebeplerden dolayı istedikleri yerine getirilmediği takdirde patrikleri tarafından Mezâhib Nezâreti'ne ve gerektiğinde Sadâret makamına durum bildirilmektedir. Osmanlı Hükümeti de öteden beri yapılabilecek şeyleri yaparak kendilerini memnun etmektedir. Ermenilerin yeni tayin edilen patriği gayet namuslu ve düzgün tavrıdır. Cemaatin bütün konu ve problemleri patrik ile başkanlığındaki ruhanî ve cismanî meclisler tarafından halledilmektedir. Ermenilerin düşüncelerine onlardan başka hiç kimsenin tercüman olamayacağı ortadadır. Hükümdarlarıyla vatandaş bulundukları devletlerinden herhangi bir istekleri olduğu takdirde patrikleri

aracılığıyla doğrudan doğruya bağlı oldukları Osmanlı Hükümeti'ne müracaat etmeleri gerektiği açıktır. Tamamen bağımsız Osmanlı Devleti'nin sırf kendi vatandaşlarını ilgilendiren hususlar için İngiltere Hükümeti'nin parlamento üyeleri ve halkının konuşmaya başlaması çok garip karşılanmıştır. Bu telgrafı çeken kişinin devletlerarası hukuk kurallarını bilmediği ve aklının karışık olması gerektiği açıktır. Kendisine cevap verilmemesi de bu sebepten ileri gelmektedir. Kendisinin bu şekilde davranmasının, bu yolda telgraf çekmesinin, Ermeni Cemiyeti'nin emelleri sözünden amacının ne olduğunun ve bu konudaki bilgilerin Padişah'a arz edilmesi irâde gereğidir.

Ermeni bozguncularının matbu evrak ve beyânnâmeleri özel bir komisyon aracılığıyla etraflıca incelettirildiğinde, Ermeni milleti içinde 5-10 edepsizden ibaret olan bu adamların amaçlarının saf ahaliyi çeşitli hile ve entrikalarla kandırıp isim ve kıyafet değişikliğiyle bombalama, hırsızlık ve yol kesme gibi çeşitli suçlar işlemek, gasb edebilecekleri mal ve paraları bozgunculuğa alet olan özel komitelere göndermek, Muş taraflarında ayrıca bir idare veya krallık kurulmasını ya da kendilerine otonomi verilmesi hususunun sağlanması için güç kullanmaya sevk ve teşvikten ibaret olduğu anlaşılmıştır. Ermenilerin aynı soydan en çok yerleşik oldukları yer olarak kabul edilen Muş'taki nüfuslarının miktarı bölgedeki Müslüman halkın ancak % 20'si seviyesindedir. Bu kadar az miktarda olmalarına rağmen oradaki Müslüman ahaliyi yönetimleri altına alma hevesine düşürüp bunun için çalışmaktadırlar. Sonuç olarak bunların davranışlarının tamamen Sosyalistlerin işlerine benzediği anlaşılmıştır. Bütün devletlerde anarşistler hakkında şiddetli kanun ve yönetmelikler yapılmakta ve ceza kanunlarına maddeler ilâve edilmektedir. Yabancıların teşvikleriyle Ermeni bozguncularının ülkemizde yapmadıklarının kalmadığı bir sırada ihtilâlcî takımından bazı kişilerin Osmanlı Hükümeti'nin uygulamalarına müdahaleleri, sağduyu sahiplerinin kabul edebileceği şeylerden değildir. Şimdiye kadar İngiltere Devleti tarafından çok yoğun bir şekilde yapılan müdahale ve saldırılara karşı yumuşak bir tavır izlemesi İngiltere Devleti'nin dostluğunu kaybetmemek amacına yönelik idiyse de müdahalelerin devamı bu amacın hükümsüz kalmasına sebep olmaktadır. İngiltere'nin bu gibi hareketlerini gören diğer devletler de onu örnek göstererek uygunsuz tekliflerde bulunmaktadır. Bu davranışların devamı kapitülasyonların yay-

gınlık ve önem kazanmasına sebep olacaktır. Zâtîâlinizin devletin hukukunu korumakta biraz gevşeklik göstermiş olduğu, böyle durumların ortaya çıkmasından ne yazık ki anlaşılmaktadır. Bu sebeple bundan sonra geçmiş padişahlarla bizzat mevcut Padişah'tan gördüğünüz ilgi ve şefkati hatırlayarak devletin hukuk ve menfaatlerini korumanız ve benzer durumların bir daha olmaması hususunda gösterilen şefkate uyacak derecede çaba sarf etmeniz ve bu telgrafa bir an önce cevap vermeniz istenmektedir.

Arz olunur.

BOA, HR. SYS, 2819/34

70

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
23 Ocak 1895 tarih ve 66 numaralı telgrafın tercümesi*

Aldığım haberlere göre İngiliz Ermeni Cemiyeti Başkanı Mösyö Stevenson ile cemiyet üyelerinden Mösyö Schwann'ın bugünlerde buradan İstanbul'a doğru hareket edeceklerini tarafınıza arz ederim. Bunların her ikisi de parlamento üyesidir.

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Hariciye Nezâreti'nden Londra Büyükelçiliği'ne gönderilen
24 Ocak 1895 tarih ve 27 numaralı telgrafın tercümesi*

66 numaralı telgrafınız alınmıştır.

Bugünkü posta ile tarafınıza gizli bir takım talimatlar gönderilmiştir. Bu talimatları alıncaya kadar belirtilen iki şahsın gidişlerinin engellenmesi için elinizden gelen çabayı harcamanız sizden istenmektedir.

BOA, Y. A. HUS, 317/102

71

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
5 Şubat 1895 tarih ve 100 numaralı telgrafın tercümesi*

Parlamento bugün saat ikide açılmıştır. Bu münasebetle Kraliçe adına yapılan konuşmada Ermeni Meselesi ile ilgili olarak aşağıdaki bölüm yer almıştır:

"Anadolu'daki bir kazada düzenli Osmanlı askerleri veya milisler tarafından Ermenilere zulmedildiğine dair hükümete gelen raporlar üzerine diğer devletlerle birlikte Bâbıâli'ye uyarıda bulunulmasının uygun olacağı kanaatindeyim. Padişah bu gibi zulümleri yapan Osmanlı subay ve erlerini şiddetli bir şekilde cezalandırma niyetinde olduğunu açıklamış ve olay mahalline tahkikat yapmak üzere bir komisyon göndermiştir. Erzurum'da konsolosları bulunan devletlerin delegeleri de bu komisyona eşlik edeceklerdir".

BOA, Y. A. HUS, 319/24

72

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
6 Şubat 1895 tarih ve 103 numaralı telgrafın tercümesi*

Dün akşam İngiltere Parlamentosu'nda yaptığı bir konuşmada Lord Salisbury, Kraliçe adına yapılan konuşmanın Ermeni Meselesi'ne ait bölümüne işaretle şöyle demiştir: "Ermenilerin yerleşik oldukları Osmanlı vilayetlerinde meydana gelen yolsuzluklar hakkında şimdilik kesin bir surette fikir be-

lirtemem. Çünkü mesele tahkik edilmekte olduğundan bu konuda fikir belirtmek hatalı, hatta uygunsuz olur. Ancak şurasını da hatırlatırım ki; eğer tahkikat, Osmanlı asker ve subaylarına atfedilen kötü davranışlarla sınırlandırılırsa bunun yeterli olacağı şüphelidir. Şayet yayınlanan raporlar doğru ise Osmanlı subay ve askerlerinden olmayan birçok kişi tarafından da yolsuzluk yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu yolsuzlukların, meydana geldiği yerdeki iki mezhebin mensuplarıyla sınırlı kalmadığına garanti verilmektedir. İngiltere Hükümeti tarafından benimsenen tedbirler hakkında tartışmayı gerekli görmüyorum. Fakat gelecek için İngiltere Hükümeti'ni, çok girift ve heyecan verici belirsiz bir konu, yani esas itibarıyla ırk ve mezhep bakımından ayrı tutulmuş bir cemaat karşısında bulunduğunu göz önünde tutması gerektiği hususunda uyarıyorum. İngiltere söz konusu cemaatin bir kısmını mevcut şikâyetin dışında tutmak gerekeceği zan ve düşüncesine kapılırsa şunu bilmelidir ki kesinlikle yerine getiremeyeceği en küçük bir ümit vermesi bile kendisi için büyük bir sorumluluk doğuracaktır. Bu konuda takip edilecek politika birkaç türlü olabilir. Fakat en kötüsü, doğu halkının bir kısmını hususî istek ve iddialarında çok güçlü destek ve yardım alacakları ümidine düşürüp de bunalım ortaya çıktığında bunları düşmanlarının öfke ve tepkilerine ellerinden geldiği kadar dayanmada yalnız bırakarak teselli edici sözlerle kendi hallerine terk etme politikasıdır".

Lord Rosebery de cevabında: "Bu meselede büyük devletlerden en fazla ilgili olanların tamamen onayı ile hareket ettim. Takip edilen amaç ise üzüntü verici bu söylentilerin içyüzü ve gerçeğini anlamak için Avrupa kamuoyunun bütün vasıtalarını kullanmaktan ibarettir. Bu hedefe ulaşma ihtimali vardır. Mevcut söylentiler doğru ise Anadolu Hristiyanları'na tamamen destek göstermek gerekecektir. Bu takdirde Hristiyanların bugün bulundukları durum ve konumda bırakılmaları mümkün olamayacaktır. Aksi takdirde bunlar durum ve konumlarını öncekinden kötü bir hâle düşürecek şekilde, intikam almaya yönelik bir takım muamelelere uğrayacaklardır." tarzında konuşmuştur.

BOA, Y. A. HUS, 319/43

73

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
8 Şubat 1895 tarih ve 111 numaralı telgrafın tercümesi*

Dün akşam İngiltere Parlamentosu'nda bir kısım Ermeni papazları hakkında yöneltilen sorulara cevaben Dışişleri müsteşarı şunları söylemiştir:

"Maraş piskoposu bir kısım isyancıları kendi evinde gizlediği, Zeytun piskoposu bir ihtilâl komitesine başkanlık ederek bir manastırı tahkim ettiği ve Zeytun Hapishanesi'ne saldırarak iki tutukluyu serbest bıraktığı, Muş piskoposu Ermenileri isyana teşvik ettiği ve Arapkir piskoposu da bizzat ihtilâl komitesinin faaliyetlerine katılmış olduğu için suçlanmaktadır".

BOA, Y. A. HUS, 319/57

74

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
11 Şubat 1895 tarih ve 120 sayılı yazının tercümesi*

İngiltere Parlamentosu üyelerinden ve Osmanlı Devleti hakkında iyi niyet besleyen kişilerden olan Sir Ellis Ashmead Bartlett, Ermeni Meselesi İngilizlerin dikkatini çekmeğe başladığından beri gazetelerde yayınlamış olduğu çok sayıda makalenin bazı ekleme ve açıklamalarla birlikte aktarılmasından ibaret olmak üzere, sözde Ermeni mezâlimi hakkında bir kitap yayınlamıştır.

Kitap üç bölümdür:

Birinci bölüm özel olarak, şu anda yapılmakta olan fesat ve kışkırtmalara ayrılmıştır. Başlıca amacı da, Sason ve Talori olayları münasebetiyle ortaya atılıp yayılan söylentilerin tamamen yalan, uydurma ve büyük abartılarla dolu olduğunu göstermektir.

Özellikle tarihî bir öneme sahip olan ikinci bölümde, Rusların 1877 yılında Osmanlı ülkesini istilâ ettikleri sırada ortaya çıkmış olan sayılamayacak kadar çok felâket ve acılar anlatılmakta; ortaya konan tezi desteklemek için de "o sırada Müslüman halkın, bugün Ermeni fesatçılarının uydurdukları sözde zulüm ve aşağılanmalardan çok daha fazla zulüm ve haksızlığa uğradıkları" ifade edilmektedir.

Özünde siyasî bir içeriğe sahip olan üçüncü bölümde ise yazar; Osmanlı Devleti'nin her ne şekilde olursa olsun güçsüz ve zayıf düşmesinden hem siyasî hem de malî ve iktisadî bakımlardan İngiltere'nin zarar göreceğini; İngiltere'nin şimdiki hükümetinin benimsediği politikanın, Rusya'nın politikalarına yarar sağlamaktan başka bir şeye yarayamayacağını anlatmaya çalışmaktadır. Şu son delil ve kıyaslamalar İngiltere halkı üzerinde tabii ki daha fazla etkili olacaktır.

Kitap İngiltere Parlamentosu açıldığında yayınlanmış ve parlamento üyelerinin hepsine dağıtılmıştır.

Bu kitabın iki nüshası ile birinci bölümünün Fransızca tercümesi ekte sunulmuştur. Gerçi bu tercüme biraz eksik olmuştur. Ancak burada büyükelçilik memurları dışında İngilizce'den Fransızca'ya doğru ve hızlı tercüme yapabilecek adam bulmakta zorluk çekmekteyim.

Arz olunur.

**

Ekin tercümesi

Bu kitap üç amaç için hazırlanmıştır:

Birinci amaç; Kasım ayından beri Avrupa'nın her tarafında ve özellikle İngiltere'de meydana getirilen büyük ve uğursuz fesat ve kışkırtmaların kaynağı ile bunun güç ve hükmünün derecesini İngiltere halkına göstermekten ibarettir.

Bu fesat ve kışkırtmalar görünürde Osmanlı ülkesindeki Ermenilerin sözde uğradıkları felâketlerden dolayı kamuoyunda kendilerine karşı bir acı-ma duygusu oluşmasını sağlayarak çektikleri acılara çare bulmak amacıyla yapılmaktadır. Ancak eğer Ermeni kışkırtmalarını planlayıp harekete geçiren İngilizler yalnızca bu amacın gerçekleşmesine çalışmakla yetinmiş olsalardı, bu harekete karşı çıkacak pek az kişi bulunurdu. Yine aynı şekilde, bazı ke-sin delillerle ispat edilebilecek bir takım doğru olayları ortaya koymakla ye-tinmiş olsalardı hiç kimse kendilerinden yapmış oldukları hareketlerinin ge-rekçesini sormaz veya iddialarını yalanlayıp reddetmezdi. Fakat baştan beri, bu derece geniş bir biçimde yayılmış olan söylentilerin çoğunun bir takım kötü niyetli kişilerin hayallerinin ürünü olduğu ve fesatçıların amaçlarının, acılara uğrayan Ermenilerin acılarını paylaşıp yaralarını sarmağa çalışmak değil, İngiltere halkını Osmanlı Hükümeti ve Türklere karşı kışkırtıp yönlendir-mek olduğu anlaşılmıştı. Bunların amacı, Osmanlı Padişahı ile Osmanlı Devleti'nin üst seviyedeki sivil ve askerî memurlarının davranış ve hareket-lerini bir takım yanlış şekil ve suretlerde göstererek Osmanlı Hükümeti hak-kında kamuoyunun nefretini uyandırmaktı.

Ancak ortaya atılan söylentiler birçok durumda akıl ve mantık sınırları-nın çok ötesine çıktığından, bunları uyduranların amaç ve maksatlarına hiz-met edememiş; ayrıca söz konusu söylentilerden birçoğu da zaten asılsızlığı kendiliğinden ortaya çıkacak derecede büyütüldüğünden, bunları reddetme-ğe ve asılsızlığını ortaya koymağa gerek kalmamıştır. Bunların en fazla ya-lan ve hayal ürünü olan üç tanesi 19. sayfada anlatılmıştır. Birazcık düşünme kabiliyetine sahip olanlar bile anlatılan bu olayların inanılır olmaktan çok uzak olduğunu fark edebileceklerdir. Çünkü bunların doğru olmadığı zaten göze çarpmaktadır.

Lanetlenesi yalanlar

İnsanı dehşete düşüren bu olayların Osmanlı memur ve askerlerini ilgi-lendiren yönleri sırf kuruntu ve hayalden ibarettir. Çünkü Osmanlı askerleri hiçbir zaman Ermenileri öldürmemiş ve kadınlarının ırzlarına tecavüz etme-miştir. Ortaya atılan söylentiler yalandan ibaret olup fesatçılarla bunlara yar-

dım eden Rus Panislavist örgütlerine yarar sağlamak maksadıyla Ermeni fesat örgütü tarafından çok kötü ve lanetlenesi bir amaç için Avrupa'nın her tarafına yayılmaktadır.

Panislavistlerin fesat amaçlı propagandaları

Aslında "Ermeni Mezâlimi"ne dair çıkarılan söylentiler, bir süreden beri Osmanlı ülkesinin her tarafında bilinçli olarak yapılmakta olan bir Panislavist propaganda ve kışkırtmadır. Nitekim Ermenilerin en büyük dinî lideri olan Katogikos, Rusya imparatorunun bu işe müdahale etmesini istemek üzere şu sıralar Tiflis'ten Petersburg'a doğru yola çıkmıştır. Bu ziyaretin ardından Rusya'nın, 1877 yılında aynı yolu izleyerek yapmış olduğu saldırıların bir benzerini çok yakında yine yapacağı anlaşılmaktadır.

Bulgar Mezâlimi

Şu anda "Ermeni Mezâlimi" adı altında yayılmaya çalışılan yalanlar gibi 1876 yılında da "Bulgar Mezâlimi" diye bir takım uydurmalar ortaya atılmış ve bunlardan aynı şekilde yararlanılmıştır. Bu iş için gerekli olan harcamalar Rus memurları tarafından karşılanmış ve 1876 senesi başlarında, Osmanlı Devleti'nin Rumeli vilayetlerinin ortasında, Sofya ve Filibe civarında bir isyan hareketi başlatılmıştır. Bulgaristan gerçekten idarî teşkilâtı düzenli ve gelişmiş bir vilayet olduğu için bu bölgenin Hristiyan ahalisi yalnızca birkaç yerde isyana kalkışabilmiş; ama bu âsiler komşuları olan Müslümanlara müthiş zulümler yapmışlardır. Osmanlı Hükümeti ise hem bu isyan hareketinden hem de Bosna-Hersek'te yaşanan karışıklık ve Karadağ'la olan savaştan dolayı telâşa düşerek Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi General İgnatief'in kötü niyetli tavsiyelerine kapılıp bu isyanı bastırmaları için bölgenin milis askerlerine emir vermiştir. Milis askeri de Bulgaristan'ın başlıca Müslüman halklarından olan Pomaklardan meydana geldiği ve bunlarla Bulgaristan'ın Hristiyan ahalisi arasında son derece güçlü bir düşmanlık bulunduğu için milis askerleri misilleme olmak üzere bazı zulüm ve haksızlıklar yapmışlarsa da Rus memurlarının anlatıp aktardığı ve Rusların menfaatlerini korumak için gazete muhabirleri tarafından İngiliz gazetelerine

yazdırıldığı gibi korkunç olaylar asla meydana gelmemiştir. Bugün Lord Cromer adıyla bilinen Mösyö Evelyn Baring, yerinde yapmış olduğu kapsamlı araştırmalar sonucunda yazdığı raporda; bu konudaki söylentilerin çok abartılı olduğunu ve Bulgarlardan 1.800'den fazla can kaybı olmadığını ispat etmiştir. Ancak sonuçta istenen amaca ulaşılmış ve yapılmak istenen kötülük ortaya çıkmıştır. Yani Osmanlı Devleti, dünya kamuoyunun nefretine uğramış; Rusya imparatoru da bir bahane ile Osmanlı ülkesini istilâ etmiştir. Bu istilâ sırasında Balkan yarımadasında yaşayan suçsuz ve devletine bağlı halka, yaşadığımız şu çağda benzeri görülmemiş biçimde zulüm ve haksızlıklar yapılmış; Rus askerleri istilâ için nereye adım atmışlarsa adeta Timurlenk veya Cengiz Han kabileleriyle rekabet edercesine bir vahşetle büyük katliamlar, hiç duyulmamış kötülükler ve lânetlenesi işler yapmışlardır. Gerçi bu kitabın hacmi, Ruslar tarafından Osmanlı ülkesinde yapılan zulüm ve haksızlıkların onda birini bile yazmağa elverişli değilse de, yine de söz konusu olaylarla ilgili bazı deliller ortaya konulup uzun uzadıya anlatılmıştır.

Ermeni fesat hareketinin içyüzü

İşte şimdi 1894 senesinde de "Ermeni Mezâlimi" diye bir şey ortaya atılarak aynı oyun oynanmak istenmektedir. Amaç Osmanlı Devleti'ni dünya kamuoyunun gözünden düşürmek ve İstanbul ile Anadolu üzerine bir saldırı gerçekleştirilmesini kolaylaştırmaktır.

Geçen Ağustos ayında Bitlis'in kuzeyinde ve Van Gölü'nün batısında ki dağlık bölgede, yayılma alanı çok sınırlı bir isyan hareketi meydana gelmiştir. Bu hareket, merkezi Van gölünden ancak bir-iki gün uzaklıkta bir mesafede bulunan Rusya Gürcistanı'ndaki Hınçakist Ermeni örgütü tarafından tasarlanmış ve bu örgütün parasıyla gerçekleştirilmiştir. Geçen yıl Erzurum'dan geçen Avrupalı bir gezgine, büyük devletlerden birinin konsolosu tarafından, meydana gelecek karışıklık haber verilmiştir. Önce Ermeniler, Kürtlerin yerleşik olduğu birkaç köye saldırmışlardır. Kürtlerle Ermeniler, iki asır önce İskoçya'nın kuzeyinde yaşayan kabileler gibi, öteden beri birbirlerine karşı düşmanlık ve nefret hisleri ile dolu iki millettir. Söz konusu saldırıda

Ermeniler, 50-60 Kürdü öldürmüş, Kürtler de buna karşılık vermeğe kalkışınca bu defa Ermeni fesatçılar, "binlerce Kürdün, öldürülen kardeşlerinin intikamını almak için her taraftan toplanmakta oldukları" söylentisini yaymışlardır. Bunun üzerine korku ve endişeye kapılan yaklaşık 2.500 Ermeni, Anduk Dağı üzerinde meşhur bir ziyaretgâh yakınında toplanmışlar ve orada yaklaşık 1.000 kişilik bir Osmanlı askerî müfrezesi tarafından takibe alınmışlardır.

Çatışmalar

Burada Ermeniler, Osmanlı askerine teslim olmayı kabul etmemişlerse de düşman ateş eder etmez kaçmağa başlamışlardır. Sonuçta içlerinden 200 - 300 kişi ölmüş, 500'ü de esir olmuştur. Ancak bu fesat eylemine ön ayak olan Bohazyan (Boyacıyan) veya diğer adıyla Murat dışında, esirlerin tamamı Zeki Paşa Bitlis'e geldiğinde salıverilmişlerdir. Ama buna rağmen, "Ermeni Mezâlimi" tertipçileri, merhametli bir kişi ve değerli bir subay olan, ayrıca Erzurum'daki yabancı devlet konsolosları ile Ermeniler tarafından bile Osmanlı Devleti'nin Hristiyan vatandaşları hakkında iyi niyet besleyen kişilerden kabul edilen Zeki Paşa'yı, çatışma sırasında bölgede olmadığı halde, insanlık âleminin düşmanı diye nitelendirerek: "Elinde revolveri Osmanlı askerini, kendini korumaktan âciz Ermenilerin üzerine sevk ediyor." şeklinde göstermekten çekinmemişlerdir. Aynı abartılar Mösyö Paul'ün *Daily News* gazetesinin 26 Ocak 1895 tarihli nüshasında yayınlanan mektubunda da yer almaktadır. Öyle ki, Bitlis ve Van vilayetlerinde bulunan Osmanlı askeri sayısı 5.000'i, Anduk Dağı'na gönderilenlerin de 1.000'i bulmadığı halde, bu gazeteci oraya yollanan Osmanlı askerlerinin sayısını 50.000 olarak göstermektedir. Ayrıca şu noktaya da dikkat çekmek isterim: Olay bölgesine çok yakın olan Kafkasya'daki Rus gazetelerinin tamamında Eylül ve Ekim aylarında, olayları anlatan ayrıntılı raporlar yayınlanmış, fakat bunların hiçbirinde katliam veya kadınların ırzlarına tecavüz gibi bir ifade yer almamıştır.

Türklerin hoşgörüsü

Osmanlı Devleti'nin Hristiyan vatandaşlarının her türlü özgürlükten mahrum oldukları ve acımasızca zulüm ve haksızlıklara uğratıldıkları düşün-

cesi tamamen yanlıştır. Çünkü bunca zaman hiçbir hükümet, Osmanlı Hükümeti kadar hoşgörölü olmamış ve din özgürlüğüne bu derece saygı göstermemiştir. Gerçekten de Türkler dinî özgürlüklere diğler milletlerden daha fazla saygılı oldukları için Osmanlı ülkesinde bulunan Rum, Musevî, Nasturî ve Roma Katoliğı cemaatleri ile diğler cemaatler dinî âyinlerini yapma hususunda tam bir özgürlüğe sahiptirler. Ayrıca Türkler birbirlerine rakip olan Hristiyan cemaatler arasında herhangi bir anlaşmazlık ve çatışma çıkmasını da engellemektedirler. Meselâ Rusya'da muhalif mezhep mensupları ile Roma Katolikleri'ne karşı çok müthiş zulüm ve haksızlıklar yapılmış olmasına rağmen Osmanlı ülkesinde böyle bir mezhep taassubu bulunmamaktadır. Rahip Canon Mac Coll tarafından yüce İslâm Dini ve Türklerin dinî hoşgörölüleri hakkında kaleme alınan ve sövgü, aşağılama ve yanlışlarla dolu olan raporlar, Mevlevî Rafiuddin Ahmed tarafından tamamen çürütölüp reddedilmiştir. Eğer Türkler bir zamanlar daha az hoşgörölü davransalardı bugün başlarında bulunan dert ve sıkıntıların birçoğundan kurtulmuş olurlardı. Aynı şekilde, Rusya'nın yaptığı gibi egemenlikleri altına aldıkları ulus ve milletleri kendi dinlerini kabul etmeğe zorlasalardı şu anda Osmanlı Devleti çok daha düzgün bir millet yapısına sahip olur ve böylece düşmanlarına karşı koyabilirdi. Fakat Fransa, Almanya ve hatta İngiltere'de muhalif mezhep mensupları diri diri yakılırken Osmanlı Hükümeti kendi egemenliğı altında bulunan Hristiyanlara tam bir din ve mezhep özgürlüğü tanımıştır.

Barışsever Türkler

Eğer Osmanlı Hükümeti'nin duyarlı yaklaşımı olmasaydı, Suriye bölgesinde yerleşik ve birbirlerine düşman olan Hristiyan cemaatler el-Kamame Kilisesi'nden dolayı aralarında ortaya çıkan anlaşmazlık ve çatışmalarda birbirlerini çoktan yok ederlerdi. Aynı şekilde, Osmanlı Hükümeti'nden korkup çekinmeselerdi Bulgarlarla Rumlar, Sırlarla Boşnaklar, Arnavutlarla Slavlar ve Ermenilerle Kürtler birbirlerini çoktan perişan edip bitirirlerdi. Fakat şimdi Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmış olması doğuda yeniden bir Rum imparatorluğu meydana getirme ümitlerini tamamen yok etmiştir. Rumlar hiçbir zaman, ümit ettikleri gibi İstanbul'da egemen olmayı başaramayacaklardır. Bulgaristan'daki Rumlar zulme uğramış ve sürölümüşlerdir. Mösyö Gladstone,

Bulgar Mezâlimi bahanesiyle yapmış olduğu kışkırtmalarla farkında olmadan, İstanbul'da bir Rum imparatorluğu kurulması hakkındaki planının yok edilmesine sebebiyet vermiştir.

Ermenilerin azlığı

Var olan diğer bir yanlış düşünce de, karışıklıkların meydana geldiği Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu vilayetlerinde halkın çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu düşünce ve inancıdır. Oysa bu gerçeğe tamamen aykırıdır. Çünkü Bitlis Vilayeti'nde Müslümanların sayısı Hristiyanlardan fazla olup birbirlerine oranı 2/3'tü. Van ve Muş gibi bazı şehirlerde Ermenilerin sayısı Müslümanlardan fazla ise de memleketin her tarafında Kürtler ve diğer Müslüman milletler çoğunluktadır.

Kışkırtma ve bozgunculuğun yapılış şekli

Ermenilerin fesat çıkarmayı amaçlayan kışkırtmalarını konu alan aşağıdaki mektup, şu sıralar insanı dehşete düşüren asılsız ve abartılı her türlü söylentiyi Avrupa'da yaymakta olan Ermeni fesatçılarının içyüzleri, teori ve prensiplerini bilen tecrübeli ve tarafsız bir Hristiyanın bu konudaki fikir ve değerlendirmelerini ortaya koyması bakımından büyük öneme sahiptir.

Osmanlı ülkesindeki Hristiyanların başta gelen eğitim kurumlarından İstanbul'daki Robert College'in kurucusu ve ilk müdürü olan Amerikalı misyoner Rahip Dr. Hamlin, Boston'daki Congregationalist Cemiyeti'ne aşağıdaki mektubu göndermiştir:

"Bir Ermeni ihtilâl örgütü, Osmanlı ülkesinin bazı bölgelerinde misyonerlerin çalışmalarına ve bütün Hristiyan ahaliye çok fazla zarar vermektedir. Bu gizli cemiyet yalnızca Şarklıların bildiği kurnaz ve hilekârca bir beceri ile yönetilmektedir. Her tarafta geniş bir biçimde dağıtılmış olan bir hicivnâmenin sonunda aşağıdaki açıklamalar yer almaktadır:

"Osmanlı ülkesinde Ermenilerin yerleşik olduğu vilayetlerdeki fesat hareketlerini planlayıp yürüten tek Ermeni örgütü Hınçakist fesat örgütüdür. Yönetim merkezi Atina şehrinde olup Ermenilerin yerleşik olduğu Osmanlı

vilayetlerinin bütün kasaba ve köyleri ile Osmanlı Devleti'nin diğer kıtalardaki memleketlerinde şubeleri vardır. Örgüt kurucularından Nişan Karabetyan Amerika'da bulunduğundan daha fazla bilgi edinmek isteyenler kendisi ile haberleşmek için "Worcester'de Fountain Street sokağında 15 numarada Nişan Karabetyan" adresine veya "Atina'da Mösyö Beniard" adresiyle örgütün yönetim merkezine başvurmalıdırlar".

Düzgün İngilizce konuşan ve ihtilâl taraftarlarından olan gayet zeki ve sözünü esirgemeyen bir Ermeni, bana kesin bir biçimde şunu ifade etmiştir: "Ermeniler yabancı devletlerden birinin Anadolu'ya girerek orayı zaptedebilmeleri için gerekli şartları hazırlayabilecekleri ümidini taşımaktadırlar". Ben bunun nasıl gerçekleştirileceğini sorduğumda ise: "Osmanlı ülkesinin her tarafında kurulan Hınçak çeteleri Türkleri ve Kürtleri öldürüp köylerini yaktıktan sonra dağlara sığınmak üzere fırsat kollayacaklardır. İşte o zaman Müslümanlar öfkelenecek ve kendilerini savunmaktan âciz Ermenilerin üzerlerine saldırarak onları vahşice öldürüp yok etmeğe kalkışacaklarından yabancı devletlerden biri medeniyet ve insanlık adına Anadolu'ya girerek Anadolu'yu zaptedecektir." cevabını vermiştir. Ben böyle bir planın çok acımasız ve vahşice olduğunu söylediğimde bu kişi tam bir soğukkanlılıkla: "Şüphesiz bu plan sizin bakış açınızdan böyle görünüyor olabilir. Ancak bizler, yani Ermeniler, bağımsızlığı elde etmek hususunda kesin kararlıyız. Avrupa Bulgaristan'da yapılan zulümlerden etkilenerek onlara bağımsızlık verdiği göre bizim bu kadar çoluk-çocuk ve kadınlarımızın feryatlarına da şüphesiz kulak verecektir." dedi. Ben böyle bir planın medeniyet âlemini Ermenilerden nefret ettireceğini üstüne basa basa söylediğimde, bu kişi cevap olarak: "Bezginlik ve ümitsizliğe düştüğümüz için bunu yapacağız." demiştir. Ben: "Fakat Ermeniler yabancı egemenliği altına girmek istemiyorlar. Onlar Osmanlı Devleti'ni şu kötü durumuna rağmen tercih ediyorlar. Çevrede, göç etmenin her zaman kolay olduğu yüz binlerce arazi vardır. Halbuki Ermeniler asırlardır İslâmî idare altında yaşamışlardır. Eğer milletiniz yabancı bir hükümeti tercih etmiş olsaydı şu anda Osmanlı ülkesinde bir tane bile Ermeni ailesi bulunmazdı." deyince o: "Evet, ama onların yabancı egemenliği altına girmek istememele-

ri, zorluk ve sıkıntılarla karşılaşacaklarmış gibi yanlış bir kanaate sahip bulunmalarından kaynaklanmaktadır." sözleriyle karşılık vermiştir.

Bu örgütün Osmanlı ülkesinde gerçekleştirmek istediği amaç, Türkleri Protestan Misyonerlerle Ermenilere karşı kışkırtıp öfkelenlendirmekten başka bir şey değildir. Merzifon olayları tamamen bu örgüt üyelerinin kışkırtmaları sonucu meydana gelmiştir. Bunlar herhangi bir kural ve kaideye uymamalarının yanı sıra hayli hilekâr ve acımasızdırlar. Öyle ki, kendi adamlarından bile ölüm tehdidi ile para istemekte ve bu tehditlerini de genellikle gerçekleştirmektedirler. İşte ben Hınçakist örgütü tarafından yapılması planlanan anarşik eylemlerden sadece birkaçını gayet ölçülü bir biçimde ortaya koydum. Aynı şekilde hem bizdeki hem de diğer ülkelerdeki bütün Misyonerler ile Protestan Ermeniler de bu çirkin planları her yerde cesurca açıklasınlar. Sırf bu hilekârların tarafını tutmak adına Pazar günleri okullara girip de habersiz ve günahsız olanları kandırıp saptırmak hatadır. Ermenilere karşı dostça muamelede bulunarak herkesin nefret edip iğrenmesi gereken söz konusu eylemleri tasvib eder gibi görünmekten kaçınmalıyız. Buradaki Ermenilerden bazıları, Hınçakistlerin gizli amaçları ve zalimce planlarından habersiz olarak sırf vatanseverlik duygularının yönlendirmesiyle, onlarla birleşmiş olabilirler. Ancak biz her ne kadar Ermenilerin, memleketlerinde uğradıkları acı ve kederlere acımakta isek de genel olarak Protestan Misyoner, kilise ve okulları ile İncil Cemiyeti'nin sonunu getirecek her türlü sonu belirsiz ve ümitsiz girişimlere katılmaktan kaçınmalıyız. Amerikalı ve Amerika dışındaki misyonerlerin tamamı Hınçakistlerle ortak hareket etmek ve kendileriyle münasebette bulunmaktan sakınmalıdırlar.

Lexington".

Cyrus Hamlin

Massachusetta Home Missionary Society bütün sevenlerine, fesat ve ihtilâl amaçlı planlarından dolayı Ermeniler arasında bulunan Hınçakist fesat örgütüne hiçbir şekilde yardım ve destekte bulunmamalarını tavsiye eder.

Komite Başkanı

Sekreter

Charles B. Rice

Joshua Cort

Boston

"Zulüm ve haksızlıklar"la ilgili gerçekler

Bilgili olmanın yanı sıra önemli bir mevkiin de sahibi olan ve Sason olayları sırasında bu kazada bulunmuş olan tek bir Avrupalı vardır ki, bugün buradadır. Adı Mösyö Ximenes'tir. Kendisi İspanya coğrafyacılardan ilimle uğraşan, geniş bilgi ve beceri sahibi bir kişidir. Adı geçen kazayı bir uçtan bir uca gezip dolaşmış olduğundan hem oraların durumunu çok iyi bilmekte hem de bütün ahalisini, Ermeni ileri gelenlerini, subayları ve idareci memurları tanımaktadır. İşte Mösyö Ximenes, ürkütücü bir dil kullanılarak ve geniş bir biçimde yayılmış olan bu yalan ve iftiraları, hile ve oyunlarla dolu bir büyük tuzak olarak görmekte; özellikle de Osmanlı askerleri hakkındaki iftiraların tamamen asılsız olduğunu ileri sürmektedir. Osmanlı askerleri tarafından herhangi bir katliam yapılmadığı gibi subayların huzurunda kadınların ırzlarına da tecavüz edilmemiş, dağa kaldırılmamış; hiçbir köy basılıp yağmalanmamış; Osmanlı askerleri tarafından hiçbir papaz incitilmemiş ve öldürülmemiştir.

"Mezâlim" – Bir Değerlendirme

Mösyö Ximenes Ermeni örgütleri tarafından yayılıp dağıtılan raporların yalan dolandan ibaret olduğunu ispat etmek için diyor ki: "Geçen Ağustos'ta adı geçen kazada isyan hareketine benzer bazı olaylar meydana geldiği yolundaki bilgiler Eylül ve Ekim aylarında bütün Kafkasya gazetelerinin sütunlarında yer almıştır. Rusya'nın bu bölgesi adı geçen kazadan sadece beş gün uzaklıkta bir mesafede bulunduğu ve Erzurum-Tiflis arasında da Rus tatarları tarafından yürütülmekte olan düzenli bir posta organizasyonu mevcut olduğu için bu gibi yalan ve uydurmaların, merkezi Tiflis'te bulunan Ermeni fesat örgütlerine mümkün olan en kısa sürede ulaştırılmasında herhangi bir sıkıntı ve zorluk yoktur. Nitekim bu olay hakkındaki ayrıntılar da Ermeni örgütlerine Ağustos ve Eylül aylarında verilmiş; ama o vakitler, İngiliz basınının daha sonra haber malzemesi yapmış olduğu bu müthiş haksız-

lıklar hakkında tek kelime bile edilmemiştir. Demek ki, Ağustos ayında ortaya çıkmış olan bu önemsiz isyan hareketinden yararlanma düşüncesi Ermeni örgütlerinin aklına ancak iki ay sonra gelebilmiştir. Zaten o tarihten beri de bu fesatçılar çok utanç verici bir biçimde uydurmuş oldukları yalan dolanlar ile katliam, yağma vb. iftiralarını sürdürögelmişlerdir ki, bunlar tamamen asılsız ve dayanaktan yoksundur".

Ermeni yalanlarının kaynağı

9 Ocak tarihinden çok sonra Ermeni bozguncuları bu meseleden söz açıldığında -doğudaki uluslar içerisinde Ermenilerin en hilekâr ve yalancı ulus olduğu gözden ırak tutulmamalıdır- "bir papazın kilisede âyin yaparken Türkler tarafından gözleri çıkarıldıktan sonra öldürüldüğü" yolunda bir yalan uydurup yaymışlardır. "Greko ve beraberindeki kişilerin ailelerini terke mecbur olduktan sonra eşi ve kızlarının ancak kendilerini bir uçurumdan atarak yakalarını kurtarabildikleri; üç yüz kadar Ermeni kadınının Osmanlı askerleri tarafından çirkin emellerini gerçekleştirmek amacıyla bir müddet alıkonulduktan sonra süngülenerek öldürüldükleri ve henüz ana karnında bulunan bir takım çocukların da süngülendikleri" şeklindeki iftiralar gibi bu hikâye de, memleketin saf ahalisinin kafasını karıştırıp yoldan çıkarmağa çalışan Ermeni fesatçıları ile gazetecilerin çirkin ve aşağılık yalan ve uydurmaları arasında yer almaktadır. Mösyö Ximenes Muş ile Bitlis arasında yer alan Sason kazasını ıssız, ürkütücü ve dağlık bir yer olarak nitelendirerek bu kazada asırlardan beri aşiretler arasında az çok düşmanlıklar yaşandığını söylemektedir. Tıpkı Kuzey İskoçya'daki köy ve kasabalar ile İrlanda adasında yerleşik çeşitli uluslar arasında olduğu gibi Ermenilerin yerleşik olduğu Osmanlı vilayetlerinde de Kürt köyleriyle Ermeni köyleri arasında karşılıklı bir nefret mevcuttur. Çoğunlukla arazi ve hayvan sulamaya mahsus kuyular yüzünden çıkan anlaşmazlıklar gibi sıradan sebeplerle iki taraf da birbirlerinin köylerini basıp yağmalamışlar; hatta bazen komşu köylerdeki ahali bile bu çatışmalarda hazır bulunmuşlardır. İşte bu bölge arazisi anarşistler için daima geniş bir hareket alanı olmuş; Rus Panislavist cemiyetleri bile söz konusu bölgeye bu gözle bakmışlardır. Hatta geçen senenin başlarında büyük devletlerin Erzu-

rum'daki konsoloslarından biri (İngiliz konsolosu değil) Mösyö Ximenes'e, yazın bir isyan hareketi yapılmasının planlandığını söyleyerek Sason-Sivas arasında seyahat ederken çok dikkatli hareket etmesini tavsiye etmiştir.

Ermeni İsyanı

Mösyö Ximenes'in sözüne göre -çünkü kendisi bizzat adı geçen kazada bulunmuş olduğundan- sadece Ağustos ve Eylül aylarında ve sonrasındaki birkaç haftada yaşanan olaylar şu şekilde ortaya çıkıp devam etmiştir: Ermeniler bir Kürt köyünü basıp yağmalayarak yirmi kadar Kürd'ü öldürdükten sonra hayvanlarını da gasp ederler. Kürtler de buna karşılık olmak üzere yağma yapmağa karar verip yüz kadar Ermeni'yi öldürürler. İş bir süre bu noktada kalır. Durumu öğrenen bazı subaylar küçük bir kuvvet ile sorunun halledilip huzur ve asayişin yeniden sağlanabileceğini söylerler ise de, Hınçakist Ermeni fesat örgütünün "Kürtlerin Ermenilere hücum ederek cezalandırmayı planladıkları" şeklinde bir söylenti yayması üzerine, korku ve endişeye kapılan Ermeni köylüleri Anduk Dağı diye bilinen manastırın arka tarafında, askerî açıdan gayet elverişli bir yerde toplanırlar.

Gündemdeki çatışma

Durumdan haberdar olan Bitlis Valisi Tahsin Paşa, Erzurum'dan yeni bir askerî kuvvet yollanmasını istemiş olduğundan, bölgeye İsmail Bey isminde gayet cesur, tecrübeli ve insancıl bir Osmanlı subayının kumandası altında az bir kuvvet gönderilir. Bu subay orada toplanmış olan Ermenilere, dağılıp gitmelerini teklif eder. Ancak Ermeniler üzerlerine gönderilen bu kuvvetin mevcudunun azlığından cesaretlenerek elebaşları olan Murat adlı Ermeninin teşviki ile askerlere karşılık vermeğe kalkışırlarsa da İsmail Bey'in ilerlemesi üzerine çatışma çıkar ve ilk ateşten sonra Ermeniler yerlerini bırakıp kaçarak daha ötedeki başka bir yere sığınır. Ancak Osmanlı askerleri takibi sürdürdüklerinden, sonuçta Ermenilerin hepsi bozguna uğrar ve kaçarlar. Bu çatışmalar sırasında yakalanan 500 kadar Ermeni bir süre sonra Zeki Paşa'nın olay yerine gelmesi üzerine salıverilmiştir. Zeki Paşa'nın, emrindeki askerleri Ermenilere zulüm ve fenalık yapmaları için kışkırttığı yolundaki söylentilerin tamamen yalan ve uydurma olduğu, kendisinin çatışma sırasın-

da orada bulunmadığı gerçeği göz önüne alındığında, gayet açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Kaldı ki, Zeki Paşa bu ayaklanmanın bastırılıp yatıştırılması için olağanüstü derecede yumuşak davranarak isyanın asıl elebaşısı olan Murat'ın dışında, bu isyan hareketine katılmış olan Ermeni köylülerinin tamamını affedip serbest bırakmıştır. Binlerce Ermeni'nin öldürüldüğü, kadınlarının aşağılanıp haksızlığa uğradığı, pek çok köyün yağma edildiği ve papaz, kadın ve çocuklara zulmedildiği yolundaki söylentilere Ximenes tamamen uydurma ve çirkin yalanlar olarak bakmaktadır.

Ermeni can kayıplarının gerçek miktarı

Bu bölge, neredeyse tamamı beşer-altışar haneden oluşan bir takım küçük köylerden ibarettir. İşte bu olaylar sırasında, Ermenilerin tahrip ettiği Kürt köyleri dahil ve hepsi de bu büyüklükte olmak üzere, harap olan köylerin sayısı yüzü bulmadığı gibi can kaybı da ancak 300 kadardır. Ayrıca, ölenler de katliam sonucu değil, çatışma sırasında hayatlarını kaybetmişlerdir. Ürkütücü ve ıssız olan bu bölgede Kürtlerle Ermenilerin birbirlerine karşı daima bu şekilde canice saldırı ve tecavüzde bulunmaları neredeyse bir âdet haline gelip normal bir durum olarak kabul edildiğinden, Kürtler tarafından işlenmiş olması muhtemel bazı ufak tefek suçlar dışında, Osmanlı subay ve askerleri tarafından hiçbir Ermeni kadınının ırzına tecavüz edilmemiştir. Bundan dolayı da, Ermeni fesat örgütlerinin yaydığı söylenti ve haberlerin yüzde birinin bile aslı esası yoktur. İşte "Ermeni Mezâlimi" denilen olaylar anlatıp açıkladığımız biçimde olmuştur.

Mösyö Ximenes ile Reuter Telgraf Şirketi'nin muhabiri arasında yapılan bir mülâkattan derlenen aşağıdaki bölümler de, bu hikâyelerin gerçeklik ve doğruluktan ne kadar uzak olduğunu ispat eden yeni bir delil olmak üzere gerçeklerin yer aldığı bu sayfalara alınmıştır.

Tehlikeli bir fesatçı

Takibi sürdüren Osmanlı askerleri Ermeni isyancılarına Anduk Dağı yakınında yetiştiler ve subaylardan birisi yumuşak bir üslupla, ikinci defa dağılmaları uyarısında bulundu. İsyancılardan bazıları bu uyarıyı dikkate alıp

bulundukları yeri terk etmişlerse de çoğunluğu inat edip dağılmayınca Osmanlı askerleri ile asiler arasında ikinci kez çatışma başlamış ve her iki çatışmada toplam 300 Ermeni ölmüştür. Bu olay 27 Ağustos'ta meydana gelmiştir. Mösyö Ximenes'in sözüne göre, karışıklıkların devam ettiği süre içerisinde meydana gelen olayların en önemlisi işte bu olaydır! Ermenilerden birçoğu tutuklanmış ancak daha sonra çoğu serbest bırakılmıştır. Bunlar Murat kod adlı Bohazyan (Boyacıyan) isimli bir fesatçı tarafından kandırıldıklarını itiraf etmişlerdir. Daha önce Amerika Methodist Misyonerleri okulunda öğrenim görmüş olan bu Bohazyan Kumkapı olaylarına da karıştığı için o zamanlar müebbet kürek cezasına çarptırılmış, ancak daha sonra Padişah tarafından affedilmiştir. Serbest bırakılan Ermeniler bu isyanın "İngiltere Hükümeti'nin Ermenilere yardım amacıyla askerî güç hazırlamış olduğunu" bildiren Bohazyan'ın teşvik ve yönlendirmeleri sonucu meydana geldiğini söylemişlerdir. Bohazyan bu Ermenilerin kendisine: "Uzakta bulunan memleketlerimize bu kuvvetler hangi araçlarla sevk edilecektir?" sorusu üzerine ise, "askerî teknolojinin son icatlarından olan balonlar ile sevk edileceği" şeklinde cevap vermiştir.

Zeki Paşa'nın insanî davranışları

Beraberlerinde bir batarya sahra topu olduğu halde bir tabur Osmanlı askeri iki tutuklunun kılavuzluğunda isyancıların toplandığı yeri kuşatmıştı. Askerler üç gün bekledikleri halde hiç kimse ortaya çıkmayınca sonunda mağaranın girişine bir top atılmıştır. Topun tesiriyle mağaranın kayalarından bazıları yıkılmış; bunun üzerine Bohazyan ve yandaşları sığındıkları yerden çıkarak teslim olmuşlardır. Zeki Paşa yaklaşık on gün Muş'ta kaldığı sırada Kürt aşiret reislerinden özel bir heyet gelerek asayişin sağlanması için hizmete hazır olduklarını ifade etmişlerse de Zeki Paşa böyle bir hizmete gerek olmadığını söyleyerek yanlarındaki adamlarını dağıtmalarını rica etmiştir. Dolayısıyla Hamidiye Süvari Alayları'ndan hiçbiri Zeki Paşa'nın yapmış olduğu bu harekâta katılmadığından Mösyö Ximenes'in söylediğine göre söz konusu alaylar tarafından yapıldığı söylenen zulüm ve haksızlıkların hiçbirinin aslı esası yoktur. Zeki Paşa'nın ilk uygulamalarından birisi de, Muş'a varır varmaz, tutuklu Ermenileri, "haklarında suçlamaya yetecek kadar inandırıcı delil bu-

lunmadığı" gerekçesiyle serbest bıraktırmasıdır. Kendisi bu hususta tamamen barışsever bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Mösyö Ximenes'in ifadesine göre, Zeki Paşa'nın insanî davranışları Erzurum'daki Avrupalılar arasında o kadar meşhurdur ki, değil Ermenilerin katledilmesini emretmek, kendisinin varlığı dahi hiçbir zulüm ve haksızlık yapılmayacağına en sağlam garanti olarak kabul edilmektedir. Hatta onun Kürtler arasında bile olağanüstü bir şöhreti vardır ki, Kürtlerin yaptıkları işleri kontrol altında bulunduracak tek bir kişi varsa o da, güçlü ve dirayetli kişiliğinden dolayı Zeki Paşa'dır.

Tamamen uydurma ve yalan dolandan ibaret olan "mezâlim"

Sason'da bulunduğum sırada Osmanlı askerleri ile Ermeni isyancılar arasında meydana gelen çatışmanın ardından Anduk Dağı'nı ziyaret ettim. Bu arazi kesimi gayet dağlık ve çorak olup Talori vadisi girişi de çok kayalıktır. İşte bu bölgedeki bütün köyleri ziyaret ettiğimde herhangi bir kargaşa izine rastlamadım. Her yerde tam bir güvenlik hâlinin hâkim olduğunu gözlemledim. Ancak burada herhangi bir yanlış anlamaya meydan vermemek için şu hususu hatırlatmak gerekir ki, Ermeni köyü denilince sadece birkaç kulübeden ibaret bir takım ufak bina kümeleri anlaşılmalıdır. Birçok köyün yakıldığı haberlerine bakılırsa, yanan bu köyler isyan sırasında kaybolan hayvanları bulmak için Ermeniler tarafından yakılan birkaç Kürt kulübesinden ibaret olmalıdır. Zeki Paşa kulübelere ibaret olan bu köylerden beşini ziyaret etmiştir.

Bir büyük hile

Mösyö Ximenes'in sadece işin içyüzünü açıklamaktan ibaret olan ifadelerini duyanların tamamı, İngiltere'nin ve bir dereceye kadar da bütün Avrupa'nın büyük bir aldatma tuzağına düşmüş olduğunu kabul etmekte zorlanmayacaklardır. Ancak üzülererek belirtmek gerekir ki, kurnazca planlanmış olan bu oyunun siyasî sonuçları, belki bu memleketi de tehlikeli bir biçimde etkileyecektir. Panislavist kışkırtıcılar ile Rusya Hükümeti Osmanlı ülkesine saldırı için bahane aramakta ve Rus savaş gemilerinin boğazlardan geçişine izin alarak mümkün olursa Anadolu'yu ve İstanbul'u ele geçirmek için hazırlıklar yapmaktadırlar. Osmanlı Padişahı ise bu konunun tarafsız bir şekilde

incelenmesini sağlamak için çaba sarf etmektedir. Çünkü yapıldığı söylenen bu zulümler onun kulağına gittiğinde, gerçeklerin ortaya çıkarılması için kurmuş olduğu tahkikat heyetine birer memur da kendilerinin katmasını büyük devletlere bizzat kendisi teklif etmiştir. Oysa şimdi Padişah hazretleri, sırf Osmanlı Hükümeti ve askerlerini suçlayabilmek için uydurulmuş olan bu meseleden dolayı gerçekten gücenmiş bulunmaktadır. Mösyö Gladstone'un 31 Aralık tarihinde Osmanlı ülkesi aleyhinde yapmış olduğu lekeleyici tarz-daki eleştirisi, bu tavrı daha da artırmıştır. Şu anda hem Osmanlı Hükümeti hem de Türkler öteden beri müttefikleri olan İngiltere'ye, gerçekten kendilerinin can düşmanymış gibi bakmaktadırlar.

Mösyö Gladstone'un hatası

Mösyö Gladstone sanki hayatının 85. yıldönümünü Osmanlı Hükümeti aleyhinde şiddetli ve saldırgan bir dil kullanarak ilân etmek istemiştir. Ancak İngiltere'yi Rusya üzerine sevk ederek ülkesinin 100 milyon lira ve 30.000 can kaybetmesine yol açan Kırım Savaşı'nın baş sorumlusunun kendisi olduğunu unutmaktadır. Doğrusu kendisinin sözünü ettiği zulümler, bundan 18 yıl önce meydana gelmiş; pek çok fedakârlıklar yapılmasına ve insanlık ailesinin bir kısım fertlerinin sonsuz acı ve ıstıraba düşmesine sebep olmuştur. Fakat cüretkârlıklarının yanı sıra hilekâr da olan Ermeni fesatçıları, bizzat Mösyö Gladstone'un eseri olan iki antlaşmadan yararlanma yolunu seçmişler ve bu amaçla Hawarden Kilisesi'ne bağışta bulunarak Mösyö Gladstone'u kandırmışlardır. Zaten kendisi de, 29 Aralık'ta yapmış olduğu konuşmada 1876 yılında meydana gelen Bulgar zulmünden bahsetmiştir. Yüzbinlerce erkek, kadın ve çocuğa yapılmış olan bu zulümleri Mösyö Gladstone'un görememiş olması gerçekten üzüntü vericidir. Bulgaristan ve Doğu Rumeli'deki bütün Müslüman ahali evleri ve yurtlarını terk etmeğe mecbur kalarak eşi görülmemiş bir takım zulüm ve cinayetler altında perişan ve yok olmuşlardır. İstanbul'daki camiler vb. umumî binalar, felâkete uğramış birçok çocuk, ihtiyar, kadın ve erkekle dolmuştur. Bunların neredeyse tamamı içine düştükleri bu hor ve hakir durumun dokunaklı etkisi altında can vermişlerdir. Eğer Mösyö Gladstone birkaç köy ahalisini değil de bir ulusun fertlerinin tamamını kuşatan bu tarifi imkânsız müthiş acı ve belâlara uğramış binlerce çaresizi görebilseydi,

hükümü ve gücü bulunan ifadelerinin Rusya'nın yeniden Osmanlı ülkesine saldırmasına sebep olmaması için elinden geleni yaptı. Rusya Savaşı'ndan önce Balkan yarımadasında bilgili ve dürüst, yaklaşık 1.500.000 civarında Müslüman ahali yaşamakta idi. Peki, ya bunlar şimdi nerededirler?! İşte bu çaresiz insanların yarısından fazlasının kemikleri şu anda yüzlerce fersah genişliğindeki Balkan yollarının çevresinde, köy ve evlerinin harabelerinde gömülüdür. Kalanı ise bu yıkıcı belâ ve sıkıntıların ardından Anadolu vilayetlerine yerleştirilmişler ise de şimdi bir başka Rus istilâsının tehdidi altında bulunmaktadır.

İngiltere'nin menfaatlerinin karşı karşıya bulunduğu büyük tehlike

Avrupa'da, Osmanlı ülkesinde nüfuz ve ticarî menfaatler elde etmeyi çok isteyen başka hükümetler vardır. Almanya ve Avusturya Hükümetleri, değil Osmanlı ülkesine karşı yapılacak bir saldırıya, Osmanlı Hükümeti üzerinde yapılan baskılara bile katılmaktan çok dikkatle kaçınmaktadırlar. Anadolu vilayetleri, Avrupa'nın gelişmesi ve sermayesi için geniş bir alan sunmaktadır. Almanlar gerek bir takım kandırılmış bozguncular ile Mösyö Gladstone tarafından ve gerekse bir ölçüde İngiltere Hükümeti tarafından kendilerine sunulmuş olan bu kadar güzel bir fırsatı gözden uzak tutmayacaklardır. İngiltere'nin Osmanlı ülkesi ile olan ticarî ilişkileri Rusya ile olan ticarî ilişkilerinden kat kat fazladır. Rusya Hükümeti ağır gümrük tarifeleri koymak suretiyle kendi liman ve sınırlarını İngiltere'nin tarım ve sanayi ürünlerine kapattığı halde Osmanlı Devleti aksine ülkesinin tamamını İngiltere ürünlerine açık hâle getirmiştir.

Osmanlı Devleti: Önemli bir müttefik

Doğuda sahip olduğumuz -ve Hindistan sömürgelerimiz için Akdeniz'deki deniz kuvvetlerimiz ve ticaretimizin başlıca dayanak noktası durumunda olan- çok önemli bir müttefikten ayrılmak gibi politik olarak ortaya konulan cinnet bir tarafa, eğer Osmanlı Devleti İngiltere'den ayrılacak olursa İngiltere ticaretinin bundan çok büyük zarar göreceği değerlendirilmektedir. Bir

takım uydurma ayrıntıların ve iğrenç zulümlerin yayılması hususundaki bu şiddetli arzu şu anki İngiltere medeniyetinin en kötü özelliklerindendir.

İngiliz basınının sorumluluğu

Ermeniler tarafından uydurulup aktarılan ve çoğu belirsiz ve gerçeğe tamamen aykırı olduğu ortaya çıkan yayınlarından dolayı başlıca İngiliz gazetelerinin sahipleri ile yazarları çok ağır bir sorumluluk altına girmişlerdir. *Times* gazetesi Ermeni bozguncular tarafından ileri sürülen zulüm ve haksızlıkların meydana geldiği yere üç gün uzaklıktaki Van şehrinde bulunan genç ve tecrübesiz İngiltere konsolos vekilinin de inandırıldığı bazı asılsız söylentileri tamamen gerçekmiş gibi 5 Aralık 1894 tarihinde yayınlamak suretiyle kötü niyetli bir hareket tarzını benimsemiştir. Sadece 25 yaşında ve bulunduğu ülkenin tamamen yabancı olan bu genç adam Ermeni oyunlarının kurbanı olmuştur. Şimdi iş, *Times* gazetesine gönderilen raporun kamuoyunu yanıltmak ve memlekete zarar vermek için bakanlardan biri tarafından mı gönderildiği sorusunun cevabını bulmaya kalmıştır. O zamandan beri bu gazete hatasını görmüş ve takip ettiği yolu değiştirmiştir. *Daily Telegraph* gazetesi 7 Ocak tarihine kadar tutmuş olduğu bu yolda gitmekte ısrar ederek hiç araştırmadan ve sanki Ermeni ihtilâl örgütünün yayın organıymış gibi bazı zulümler yapıldığına dair bir takım yalan yanlış ve uydurma haberler yayınlamıştır. 9 Ocak tarihinde İngiliz gazeteleri aynı kötü düşüncelerle Viyana'dan ve Reuter Şirketi'nin bir muhabirinden aldıklarını belirtmek suretiyle Atina'ya göç eden bazı Ermenilerin yaydığı lanetlenesi bir takım söylentileri yazıp yayınlamışlardır.

Radikal Parti'nin fanatik üyeleri

Mösyö Channing, Mösyö Schwann ve Mösyö Stevenson gibi Radikal Parti'ye mensup politikacılardan kendi memleketleri yararına bile bir hizmet beklenemeyeceğinden, onlara başvurmaya gerek yoktur. Bundan dolayı da bütün bu aşâğılık kışkırtma ve fesatçılıklara bir son vermek için İngiltere Parlamentosu'nun sağ ve sol parti üyelerinin çoğunluğuna ve İngiliz basını ile sağduyulu İngilizlere başvurulmuştur. Eğer bu gibi lanetlenesi iftiraların de-

vam edip ilerlemesine izin verilecek olursa, bundan bir takım zararlı sonuçlar ortaya çıkacak ve belki de İngiltere'nin doğudaki menfaatleri tamamen yok olacaktır.

Rusya tarafından girilecek

bir istilâ hareketinin ortaya çıkaracağı korkunç durumlar

Ortaya konulan şu iddialara kulak asmayanlar, sadece bazı insanî sebeplerden dolayı olsun, 1877 yılında Rusya tarafından yapılan saldırı ve istilâ sırasında yüz binlerce Müslüman kadın ve çocuğun uğradığı benzeri görülmemiş, dehşet verici zulümleri ve bunların içine düştüğü büyük sefaleti hatırlamalıdır. Gerçekte işte o zaman Hristiyanlık iddiasında bulunan kişiler tarafından birkaç yüz değil, belki yüz binlerce masum ve günahsız Müslümana karşı katliam ve çirkin işlere girilmiş olduğu gibi yine o zaman yaklaşık 1.500.000 civarında ahali evleri ve yurtlarından çıkarılıp ya kılıç darbesi, açlık ve soğuktan can vermişler ya da ebediyyen başka bölgelere sürülmüşlerdir. Görünüşte Hristiyanlığı savunmak için, ama gerçekte Rusya'nın emellerini gerçekleştirmek üzere yapılmış olan bu gibi fenalıkların bıraktığı hatıra, Osmanlı ülkesinde yeni bir din ve mezhep kavgası çıkarma isteğinde olanları, bu kararlarından vazgeçirmelidir.

BOA, Y. EE, 163/23

75

Şhremâneti

Ermeni bozgunculara yardım etmekte olan İngiliz büyükelçisi, İngiltere Parlamentosu'nda yapılan görüşmelere atıfta bulunarak şöyle demiştir:

"Sason olayları hakkında gazetelerin yayınladıklarından daha fazla Ermeni'nin zulüm ve haksızlığa uğradığı yapılmakta olan tahkikattan anlaşılmaktadır. Ayrıca komisyonun dinlediği şahitlerin ifadeleri, abartılı yayınların terisini doğrulamaktadır".

Defalarca Padişah'a arz edilen güvenilir haber kaynaklarının İngiliz Büyükelçiliği'nden aldığı doğru bilgilere dayanan haberlerine göre; komisyonun tahkikatı ne sonuç verirse versin Van ve Bitlis vilayetlerinde bir özel

teşkilât kurulması teklifini öne sürecekleri ve bu konuda İngiltere Hükümeti'nin ısrarcı olacağı anlaşılmış ve hatta Ermeniler'den de bazı memurları tayin ettirmekte ısrar edecekleri haber alınmıştır. Bozgunculuğu meydanda olan Ermeni Patriği'nin de şimdiye kadar Anadolu'da Kürtler tarafından katledilmiş ne kadar Ermeni varsa isimlerinin yazılı olduğu bir defteri İngiliz büyükelçisine verdiği haber alınmıştır.

Teşkilât kurulması hakkında yapılması kararlaştırılan tekliften önce bu vilayetlere otorite sahibi ve adaletli bir vali ile adlî ve askerî memurlar tayin edilirse bu niyetin devletçe daha evvel dikkate alındığı ve bu memurların tayin edildiklerine dair verilecek cevabın yukarıdaki teklifi geri bırakacağı düşünülmektedir.

Bağlılığım gereği durumu arz etmek cüretinde bulunuyorum.

26 Şubat 1895

Kulları

Rıdvan

BOA, Y. EE, 164/2

76

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümayûn
3462

Sason olaylarına dair *Daily Telegraph* gazetesine Kars'tan telgraf çektiği iddia edilen muhabir gerçekten o taraflara gitmiş ise nasıl olup da gidebildiğinin araştırılarak bildirilmesinin Erzurum Vilayeti'nden istenildiği arz olunmuştu. Erzurum Vilayeti'nden cevaben gelen ek telgrafta Erzurum'dan geçerek Muş'a giden gazete muhabiri olmadığı, fakat biri Trabzon'dan diğeri Kars'tan Erzurum'a gelen ve pasaportları alınmış olan iki İngilterelinin her zaman İngiliz konsoloslu, diğer konsoloslar ve Ermenilerle görüşmekte oldukları, bu gazeteye yazılan haberi bunların Ermenilerden veyahut İngiliz konsolosundan aldıklarında şüphe olmadığı bildirilmiştir. Padişah'a arz edilmesi istenmektedir.

4 Mart 1895

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

Bu gibi sakıncalı konuların önünün alınması ve yabancıların tecavüzlerine meydan verilmemesi hakkında cevap yazılmıştır.

14 Mart 1895

BOA, Y. A. HUS, 321/51

77

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Hususî

Önceki gece mâbeyncilerden Arif Bey ve dün gece de Münir Bey vasıtasıyla aldığım Padişah emri gereğince Fransa, İngiltere ve Rusya baştercümanlarını çağırarak tahkik komisyonunda görevli delegelerin emrinde bulunmak üzere Erzurum'dan bölgeye gönderilmek istenen tercümanın; orada dil bilen memur ve adam bulmanın kolay oluşu ve tahkik heyetinin de Padişah sayesinde yakında görevini tamamlamak üzere olduğunun gidişattan anlaşılmasından dolayı gönderilmesine gerek olmadığını kendilerine etkili ve sağlam delillerle etraflıca ifade ederek büyükelçilerin bu konuda ısrardan vazgeçecekleri ümidinde bulunduğumu söyledim.

Bunun ardından önce Fransa Baştercümanı Mösyö Rue yanıma gelerek açıklamalarımın tamamını amirine gönderdiğini ve Mösyö Cambon'un ve hükümetinin Padişah hakkında bilinen iyi duyguları ve sevgisi uyarınca her konuda elden gelen yardımı yapmaktan kaçınmadığını ve kaçınmayacağını âşikâr olduğunu, bu konuda yani Sason Komisyonu nezdindeki delegelere Katolik milletinden Mösyö Karabet'in hiçbir sıfat ve resmî görev taşımamak, görüşmelere karışmamak, soru sormaya hatta kendi kendine ağız açmaya bile yetkisi bulunmamak ve sadece her yerde geçerli olduğu üzere özel şekilde görevlendirilmek şartıyla gönderilmesine izin verilmesinin istenmesini İngi-

liz Büyükelçisi Mösyö Currie'nin gerekli gördüğünü söylemiştir. Aslında Bitlisli bir Ermeni olan ve hatta kardeşi veya akrabalarından biri Sason olayında elebaşı olarak tutuklanıp hapsedilen, İngiliz Büyükelçiliği'ne mensup bir şahsı geniş bir yetki ve güçle oraya göndermeye kalkışmasının, Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine ve işin ruhuna aykırı görüldüğünü belirtmiştir. Bu sebeple Mösyö Currie'yi bu düşünceden gerek bizzat ve gerek Rusya Büyükelçisi Mösyö Danilof ile birlikte çalışarak vazgeçirdiklerini ifade etmiştir. İngilizler tarafından tekrar komisyona öyle münasebetsiz ve sakıncalı adamlar karıştırılmasına mahal ve meydan verilmemesi için Ermenilere öteden beri muhalefeti ve Osmanlı Devleti'ne bağlılık ve iyi niyeti büyükelçilikçe tecrübe ile sabit olan ve Ermeni milletinden olmayan Mösyö Karabet'in gönderilmesini onayladığını, bu şahsın gönderilmesinin her bakımdan sağlam ve güvenilir olup bozgunculardan olmadığını söylemiştir. Sonuç olarak aslında komisyon nezdine böyle bir kişinin gönderilmesinin kendileri açısından hiç gerekli olmadığını ve yapılan teklifin sadece İngiliz büyükelçisinin, vaktiyle orada bulunması sakınca doğurabilecek durum ve şöhreti şüphe uyandıracak bir kişi gönderilmesi hakkındaki düşüncesini gerçekleştirmesini engellemek için ileri sürüldüğünü, bu yüzden İngiltere büyükelçisi önceki sakıncalı teklifinden tamamen vazgeçecek olursa kendileri adam göndermeye zaten istekli olmadıklarından bu konuda hiçbir şey demeyeceklerini büyükelçisi Mösyö Cambon adına söylemiştir.

Onun arkasından Rusya Büyükelçiliği'nden Mösyö Maksimof aracılığıyla gelen cevap da Fransa büyükelçisinin ifadelerini kuvvetlendirmektedir. İngiltere Büyükelçiliği'nden Mösyö Block'un dün getirdiği cevaba gelince; o bu komisyonda görevli delegelerin emrine gönderilmesi onaylanan ve yol esnasında gidişine yardımcı olunması için kendisine polis eşlik etmesi istenen tercümanın hiçbir sıfat ve resmî görevi olmamak, işe müdahale etmemek, soru sormamak, söze karışmamak ve sadece orada bulunan memurların tercümanı gibi özel bir şekilde görevlendirilmek üzere gönderileceğini, bunun orada bulunmasında asla bir sakınca ve mahzur ihtimali olmadığını, kendisinin Ermeni mezhebinde olmayıp Katolik olduğunu söyleyerek bu isteğin yerine getirilmemesi için bir sebep görülmediğini, onun öncelikli şekilde gönderil-

mesine izin verilmeyecek olursa Erzurum'da bulunan İngiliz konsolosunun tercüman ve yasağcısını yanına alarak bizzat Muş'a gitmek üzere hareket edeceğini büyükelçisi adına ifade etmiştir.

Bunun üzerine tekrar üç büyükelçiye karşı ileri sürülen deliller yinele-nerek işi bu derece zorlaştırmanın değeri olmadığı etraflıca açıklanıp bu dü-şünceden vazgeçilmesi hususunu büyükelçiye bir daha ifade etmesi Mösyö Block'a söylenmiştir. Bu son açıklama üzerine getireceği cevap da makamı-nıza arz edilecektir.

15 Mart 1895

Hariciye Nâzırı
Said

BOA, Y. EE, 164/6

78

Sefâret-i Devlet-i İngiltere
Nezd-i Devlet-i Aliyye

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Kimberley'nin

16 Mart 1895 tarihindeki yazısından alınan bazı bölümlerin tercümesi

Politik veya başka ithamlar dolayısıyla maznunen hapsedilip sorgulan-madan süresiz hapislerde kalan ve suçsuzluklarını ispatlamaya güçleri yetme-yerek uzun süredir tutuklu bulunan Ermenilerin büyük çoğunluğu son zaman-larda defalarca gerek parlamento ve gerek İngiliz basınının dikkatlerini çek-miştir. Bunların bir kısmı serbest bırakılmışsa da yeterli delil bulunamadığın-dan âniden birçok Ermeni'nin tutuklandığı, kendilerine isnat olunan suçlar-dan dolayı gerekli soruşturma yapılmadan uzun müddet hapiste kaldıkları ve çoğu zaman yeterli sayılamayacak delil ve şahitlerle ağır cezalara çarptırıldık-ları konsoloslardan alınan bilgilerden anlaşılmıştır.

Gerçi vilayetlerde verilen hükümler İstanbul'da temyiz esnasında düzel-tilmekte ve mahkumların bazen Padişah'ın affına mazhar oldukları bilinmek-te ise de mahkumlara, gerek o esnada gerekse hapiste bulundukları sürede yapılan işlemlerle ilgili gelen raporlar üzüntü vericidir.

Aslında hapishanelerin durumu o kadar kötüdür ki içeride bulunmak adeta işkence gibidir ve bir ceza sayılmalıdır. Belirtilen durumların Padişah hazretlerinin hem irâde ve insan sevgisine hem de Osmanlı Hükümeti'nin amaçlarına aykırılığı ve Ermenilerin olumsuz tepkilerine sebep olacak konulardan olduğu hususunda şüphe yoktur. Bu sebeple mahallî yönetimlerin suçlu veya suçsuz toplu halde bir takım insanları tutuklamamaları, şu anda hapiste bulunanlar aleyhine yapılan suçlamalar hakkında âcil ve tarafsız tahkikat yapmaları ve bunlardan aleyhinde yeterli ve inandırıcı delil bulunmayanların bir an önce serbest bırakılmaları için kesin emirler gönderilmesi İngiltere Hükümeti açısından önemli ve gerekli konulardır.

BOA, Y. PRK. EŞA, 21/31

79

Yıldız Saray-ı Hümayûnu

Erzurum Vilayeti'nden Şifre

Cevap. 28 Mart 1895. Topçu binbaşı ile bir terzi arasında çıkan tartışmadan dolayı terzinin dövülerek yaralandığını ilk önce tarafıma Rusya konsolosu bir görüşmede gayr-ı resmî surette açıkladığından derhal durumun araştırılmasını Polis İdaresi ve Askerî Fırka Kumandanlığı'na ihtar ettim. Bunun üzerine dövülen şahıs Polis İdaresi'ne ve topçu binbaşı Askerî İdare'ye çağrılarak sorgulandılar. Terzi kendisine sipariş edilen bir kalpak tartışmasından dolayı dövülerek başından yaralandığını söyledi. Binbaşı ise dövme ve yaralama olayını tamamen ve kesinlikle inkâr etti. Terzi bu olaydan dolayı bizzat dava açmadığı ve hükümet, polis ve savcılığa müracaat etmediği halde yine hükümetçe soruşturma ve işlem yapıldığı bir sırada İngiliz ve Fransız konsolosları büyük bir dikkatle tercümanlarını yanıma gönderdiler. Osmanlı askerlerinin memleket dahilinde pek çok kötülük yaptıklarını, bu anlamda bir Ermeninin dövülüp yaralandığını belirtip işe politik bir şekil ve renk vererek olayları büyütme ve Osmanlı askerlerini suçlamak istemişlerdir.

Osmanlı askerleri hakkındaki duyumlarının yalandan ibaret olduğu, ayrıca binbaşı da kendisine isnat edilen adam dövme olayını kabul etmediğinden,

davacı şahıs bizzat dava açtığı takdirde usulü üzere yargılanmasına bakılacağı, böyle şahsî bir tartışmanın büyütülerek Osmanlı askerlerinin suçlanması yolunda konsolosların birleşerek işe karışmalarının duruma uygun olamayacağı, muhtemelen bu konunun bu şekil ve kalıba sokulmasının Ermeni kışkırtmaları cümlesinden olduğu cevabı tercümanlara verilmiştir. Bu konuda gerek mülkî idare ve gerekse askerî idareye ait her türlü soruşturma yapılmasından geri durulmadığı halde konsolosların böyle memleketin basit ve küçük işlerine karışmaları ve özellikle "hepsini keseceğiz" gibi söz asla söylenmemiş ve duyulmamış iken şimdi bu sözün Osmanlı askerlerine dayandırılması işe çok fazla önem verip politika haline getirmek düşüncesinden kaynaklandığı açıktır. İşin aslı arz edilen ayrıntılardan ibarettir. Tartışmanın ardından hükümete bir kere bile danışılmadan küçük bir maddeyi sonradan başka bir renk ve kalıba sokarak Osmanlı askerlerine "keseceğiz, biçeceğiz" gibi haller yakıştırılmasının, İngiliz Konsolosluğu'nun tercümanı aracılığıyla Ermeni ifade ve yalanlarına aldanmasından ileri geldiği ortadadır. Padişah sayesinde memlekette güvenliği bozacak bir hareket bulunmayıp bu iş için iki tarafın usulen yargılanması durumun gereğidir. Bunun için Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn Müşiriyeti'ne gerekli emirlerin verilmesi ve ayrıca böyle basit maddeleri bir sorun haline getirerek Osmanlı askerlerine "keseceğiz" gibi gerçek dışı sözler yakıştırılmasıyla doğru olmayan beyân ve şikâyetlerde bulunan İngiltere konsolosuna büyükelçilik tarafından gerekli uyarıların yapılması emrini ze bağlıdır.

29 Mart 1895

Erzurum Valisi

Hakkı

BOA, Y. PRK. ASK, 103/88

80

**Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası**

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
30 Mart 1895 tarih ve 252 numaralı yazının tercümesi*

Birkaç haftadan beri Fransa'nın güney bölgesinde bulunan Mösyö Gladstone son günlerde İngiltere'ye geri dönmüştür. Aldığım bilgilere göre kendisi döner dönmez Ermeni bozgunculuğuna önderlik eden bazı vekillerle Osmanlı Devleti'ne düşman gazeteciler etrafını sararak İngiltere'de kamuoyunu Ermeniler lehine daha fazla yönlendirmek üzere parlamentoda veya bir toplantıda konuşma yapmasını ısrarla istemişlerdir. Lord Kimberley ile yaptığım görüşmede bu konuyu dile getirerek şu durumda Mösyö Gladstone tarafından yeni bir gösteri yapılmasının her açıdan uygunsuz ve üzüntü verici olacağını hatırlattım. Lord Kimberley cevap olarak: "Mösyö Gladstone'un herkesin önünde açıktan konuşma yapma niyetinde olmadığını zannediyorum. Onu Londra'ya dönüşünden sonra bir yemekte görüp kendisine bazı konulardan ve özellikle Ermeni Meselesi'nden bahsettim. Kendisini çok sakın ve orta yollu buldum. Konuşmalarından bir gösteriye yardım etmek ya da katılmak istediğini asla anlayamadım." dedi. Mösyö Gladstone idarî işleri bıraktığından beri daimî ikametgâhı olan Hawarden'deki çiftliğine gitmek üzere zaten Londra'dan ayrılmıştır. Lord Kimberley bana, Mösyö Gladstone'un sağlığının yerinde olduğunu ve ilerlemiş yaşına rağmen ortaya konulan bütün siyasî ve edebî meseleleri karşısındakileri hayrete düşürecek derecede hızlı ve keskin zekâsıyla kavradığını söyledi.

Arz olunur.

BOA, Y. A. HUS, 324/24

81

**Trabzon Vilayeti
Mektubî Kalemî**

Mâbeyncilerden Arif Beyefendi'ye

Trabzon İngiliz konsolosunun uydurma haberler yayarak zihinleri bulandırmakta olduğuna dair ayrıntıları içeren Sadâret'e yazılan yazının bir sureti görüşlerinize sunulmak üzere ekte takdim edilmiştir.

Arz olunur.
2 Nisan 1895

Trabzon Valisi
Seyyid Mehmed Kadri

**

Trabzon Vilayeti
Mektubî Kalemi

Sadâret'e yazılan 1 Nisan 1895 tarihli yazının sureti

Burada İngiliz konsolosluu olarak bulunan Mösyö Longworth'un Ermeni milletinden Doktor Sehrab ailesinin üyelerinden olduğu daha önce de uygun şekilde arz edilmişti. Bu kişi akıllı gibi görünen deli ve deli gibi görünen akıllı tabirlerinin her ikisine de uygun bir haldedir. Görünürde Osmanlı Saltanatı'na gayet dost biri olarak geçinir. Bu anlamda Ermeni meselelerinden dolayı resmî ve gayr-ı resmî söz açtığı zaman gayet ılımlı ve insafllı görünerek edepsizlik edenleri "şöyle böyle etmelidir" diye yapılan işlemleri beğenir durur. Fikrî değerlendirmesini bu renkte gösterir. Bundan iki ay kadar evvel bir gün hükümete gelerek "memleketin çeşitli milletlerden oluşmuş en kalabalık yeri olan Şark Meydanı'nda bulunan İskender Paşa Camii'ne güya zaptiye kıyafetinde birkaç kişinin üç gün evvel akşam ezanı vaktinde iki hayvan yükü tüfek ve cephaneye getirip bıraktıklarını bazı Hıristiyan ileri gelenlerinin gördüğünü, bu silahların camiye konulmasının mutlaka hükümet tarafından verilmiş bir emre dayandığını, bunun da Ermenilerin azgınlık yapacakları duyumlarına karşı böyle bir hâdise çıktığında Müslüman halkın hemen silahlandırılması amacına yönelik olduğunu, bu durumun da Hıristiyanlar arasında epeyce dedikodu yapılmasına sebebiyet verdiğini" söyleyerek işin aslının bildirilmesi talebiyle sözünü bitirmiştir.

Cevap olarak kendisine: "Ermeni vatandaşların isyan edeceklerine dair hükümetçe hiçbir bilgi ve duyum bulunmamaktadır. Olacağı düşünülse bile Ermeniler böyle bir şeye cüret ederlerse şehir içinde yeterli zaptiye ve polis dışında bir tabur topçu ve bir tabur da nizamiye askeri mevcuttur. Delilerin bile uygun görmeyeceği şekilde böyle bir yerde silah toplanıp saklanmasına asla gerek yoktur. Size yapılan ihbar birkaç akılsızın iftiralardan ibaret ol-

duğu için böyle şeylere meydan verilmemesi lâzımdır. Eğer söylentiye güveniliyorsa o söylentiği çıkaranları bana da haber verin de ne zaman silah taşınmış, nasıl görmüşlerse kendilerinden açıklama isteyeyim." deyince sözü kapatıp: "Evet, güvenilecek bir şey değildir. Söyleyenleri haber vermek de uygun olmaz." diyerek başka bir konuya geçmiştir.

Büyük bir kısmı Müslüman olmak üzere 50.000 kadar nüfusu olan Trabzon şehrinde erkek ve kadın 2.000'i geçemeyen Ermeniler tarafından hiçbir şey yapılmasına imkân olmadığı gibi Padişah sayesinde vilayette güvenliğin sağlanmasına gece gündüz dikkat edilmekte olduğundan emniyet tam olarak sağlanmış durumdadır. Hal böyle iken bayramın üçüncü günü tebrik vesilesi ile Rusya konsolosu gelip Longworth hakkında şikâyet ederek: "Bu kişi sadece Ermenileri değil, Trabzon şehri halkının tamamını heyecana düşürecek yalan yayınlarını gittikçe artırmaktadır. Meselâ güya: "Rusya Devleti Erzurum ile Trabzon'u istila amacıyla Kars tarafına büyük bir ordu gönderip askerî manevralar yaparak askerlere eğitim yaptırıyormuş!." diyerek insanların zihinlerine korku ve dehşet salan haberler yaydığından Müslüman halk heyecana kapılmıştır. Ermeniler hakkında zaten bazı sözler dolaşmaktadır. Bu heyecanın amacı ihtimaldir ki zorla bir karışıklık çıkmasına sebep olup sonunda devletin başına bir problem açılmasıdır. Çünkü Ermenilerin isyana fırsat bulmaları Rusya Devleti'nin hesabına gelmeyeceğinden ve Kafkasya'da çok miktarda Ermeni yerleşik olduğundan dolayı Rusya Hükümeti de ihtilâli durdurmak için bir takım tekliflerde bulunmaya tabii olarak zorunluluk hissetmiştir. Buna bir çare bulunsun, Müslümanların heyecanı sakinleştirilsin, ben şimdi İstanbul Büyükelçiliği'ne geniş bilgi vereceğim." diye söylenip durmuştur.

Benim: "Longworth'un böyle yayınlarda bulunduğundan haberim olmadığı gibi Müslüman halkın heyecan içerisinde olduğu da kesinlikle asılsızdır. Eğer öyle bir şey olsa mutlaka hükümete müracaat ederler ve aslı esası olmadığı ortaya çıkartılarak herkesin endişesi giderilirdi. Halbuki vilayetin bu gibi şeylerden zerre kadar bilgisi ve Müslümanların fikrinde böyle kuruntular bulunmamaktadır. Sizin büyükelçiliğe müracaatınız hususunda bir şey demeye hakkım yoksa da boşuna nefes tüketmiş olursunuz." dememe karşılık: "Tah-

kikâtim tamamen doğrudur. Bu yayınların kaynağı da şudur: Çin ile Japonya arasında devam eden savaş büyük devletleri ikiye ayırmıştır. Bugün Rusya ve Japon devletleriyle Amerika ve Fransa Hükümetleri birleşmişlerdir. Bu ittifak İngiltere'nin hesabına gelmediğinden, Rusya ve Osmanlı Devleti sınırlarında bir problem çıkarmak için özel sebepler hazırlayarak Rusya'nın askerî gücünün bir kısmını oralarda tutup kuvvetini bölmek amacına dayanmaktadır. Bundan böyle buralarda bir olay çıkmasına meydan verilmemesi için hükümetin dikkatini çekerim. Bu işin konsoloslukça olan önemini şununla da anlayınız ki tercümanımız Ermeni olduğundan güvenip birlikte bulunduramadım." diye gayet aceleyle birçok şeyler söyleyip gitti.

Onun gidişinden bir saat sonra Mösyö Longworth gelerek: "Tiflis'te yayınlanan gazeteler Rusya Devleti'nin gayet büyük bir ordusunun bu sene Kafkasya bölgesinde bulundurulacağını, bundaki gizli amacın bir karışıklık çıktığında onu giderme bahanesiyle hudutları geçerek Erzurum ve Trabzon'u ele geçirmek olduğunu açıktan açığa ilân ediyorlar. Bu yayın da Trabzon halkının ve özellikle Müslümanların heyecana düşmelerine sebebiyet vermektedir. Hatta bayram gezmesinde bir takım Hristiyanlar dolaştığı sırada bazı saldırgan Müslümanların: "Birkaç güne kadar sizi şöyle böyle edeceğiz." dedikleri ve bir ihtiyar Müslümanın, bir frengin şapkasına filan ettiğim tarzında bazı yolsuz şeyler dediğinin güvenilir kaynaklardan haber alındığına dikkatinizi çekerim. Bir de birçok vilayette Ermenilerle Müslümanların arası olmadığından Paskalya ve benzeri özel günlerin gecelerinde kiliselerin açılmaması ve Ermenilerin sokaklarda gezmemesi için Patrikhane'den ruhanî liderlere emirler verildiğini haber aldım. Bu da pek isabetli oldu. İhtimal ki gece yarısı bir olay meydana gelir." diyerek aslı olmayan bir takım saçma sapan sözler söyleyip çıkıp gitmiştir.

Bunun üzerine Ermeni murahhasasıyla ileri gelenlerinden birkaç kişiyi çağırıp: "Ortada böyle bir söz dolaştığını haber aldım. Patrikhane'den emir alındığının aslı var mıdır?" sorusuna "yoktur" cevabını aldıktan sonra Padişah sayesinde vilayetin her tarafında güvenliğin mükemmel olduğunu, gerek gece gerek gündüz âyin yapmak ve kiliselere gitmek hususunda tereddüt ve korkuya sebep olacak hiçbir şey olmadığını anlattım. Yukarıda arz ettiğim gibi vilayet dahilinde özellikle Trabzon şehrinde Allah'ın izniyle "şudur" di-

yecek bir olaya yönelik ve hudutlarda dahi "şu edilmiş, bu olacakmış" diye işitilmiş şeyler olmadığı halde Rusya konsolosunun pek ciddi bir şekilde telâşlı davranması, diğerinin birbirine uymayan ifadelerde bulunması ve hatta Trabzon tüccarlarından Rus vatandaşı Kostaki Efendi'nin çocuklarına öğretmenlik eden İngiltereli bir kadına, memlekette karışıklık çıkabileceğinden tek başına sokağa çıkmaması için özellikle haber göndermesi endişe ve hayrete sebep olmuştur. Çünkü İngiliz konsolosunun bu yoldaki yayınlarının kendi fikri olmaktan çok, aldığı emirlerden kaynaklandığı kuvvetle muhtemel görülmüştür. Arz edilen ayrıntılara göre Longworth'un yalan yayınlarının devamına son verilmesi gereği Bâbîâli'nin takdirine bağlıdır.

BOA, Y. PRK. UM, 31/91

82

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası
Aded

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
14 Nisan 1895 tarih ve 301 numaralı telgrafın tercümesi*

Dün akşam yapılan bir mitingde Lord Kimberley'nin yaptığı siyasî konuşma aşağıda yazılan konuları içermektedir:

"Osmanlı ülkesindeki Ermeni Meselesi hakkında sadece bir söz söyleyeceğim. Hükümetin politikasını, düşünce ve niyetlerini zaten başka bir yerde uzun uzadıya anlatarak açıkladığım için şimdilik toplantı münasebetiyle zulüm ve baskıya uğramış olanlara şahsen büyük bir yakınlık ve sempati duyduğumu ifade etmekle yetiniyorum. Arkadaşlarımdan tamamı da bu dostça duygulara katılmaktadırlar. Ben söz konusu meselede gerçekten Ermenilerin karşılaştıkları zorluklara çare olacak bazı tedbirler alınıp uygulanmasını yürekten arzu ediyorum. Bunu görüşmek için arkadaşlarıma inanıp güvenmelerini halktan isteyebilirim".

BOA, Y. A. HUS, 324/81

83

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu
Başkitâbet Dairesi
9924

Ermeni cemaatinden Doktor Sehrab'ın ailesinden olup tepki doğuracak bir takım yalan yayınlarda bulunduğu vilayetten bildirilen Trabzon İngiltere konsolosunun değiştirilmesine çalışılacağına büyükelçilik tarafından söz verildiğinin Hariciye Nezâreti'nden cevaben bildirildiğine dair 17 Nisan 1895 tarihiyle gelen özel yazı Padişah'a arz edilmiştir. İngiltere Büyükelçiliği'ne bu konuda memnuniyeti belirtir cevap verilerek bu gibi ahlâksız kişilerin İngiltere Hükümetince değiştirilmesi durumunda her şeyin düzeltilebileceğinin de ayrıca belirtilmesi Padişah irâdesi gereğidir.

Arz olunur.

25 Nisan 1895

Mâbeyn Başkâtibi
Tahsin

BOA, HUSUSÎ, 1312/90

84

Suret

Sözde Ermenistan'ın prenslik merkezinin bu bölgede olması için bazı gösterilerde bulunulması gerektiği Halep İngiltere konsolos vekilinin özel ihtarı üzerine Maraş Ermeni Katolik ve Protestan reisleri tarafından Zeytun'daki Ermenilere bildirildiği gizlice haber alınmıştır. Etraflıca tahkikat yapılması Zeytun Kaymakamlığı'na bildirilmiştir. Burada da araştırmaya devam edilerek sonucun ayrıca bildirileceği arz olunur.

4 Mayıs 1895 tarihiyle Halep Vilayeti'nden
Dahiliye Nezâreti'ne gönderilen telgrafın sureti

Maraş Mutasarrıflığı'ndan şimdi alınan telgrafın sureti yukarıya yazılmıştır. Bu konuda alınacak bilgiler de ayrıca arz edileceği gibi Halep Nizamiye Fırkası kumandanıyla görüşülerek her zamankinden daha dikkatli hareket edilmesi gereği kumandanlıktan Maraş kumandanına ve tarafımdan da Maraş Mutasarrıflığı'na tekrar yazılmıştır.

Arz olunur.

BOA, Y. A. HUS, 327/10

85

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

Londra Büyükelçiliği'nden

Hariciye Nezâreti'ne gelen 4 Mayıs 1895 tarihli özel yazının tercümesi

Bu ayın yedinci günü Ermeniler tarafından yapılacak mitingden bir-iki gün sonra bu mitingin kamuoyunda yapabileceği tesiri olabildiğince gidermek amacıyla "Encümen-i İslâm" üyelerini başka bir miting yapmaya sevk etmek için burada görüştüm. Osmanlı Devleti'nin iyiliğini isteyen ve Encümen-i İslâm üyelerini kendileri aracılığıyla tanımış olduğum İngiliz siyaset adamlarından bazı kişiler de bu gösteriden başarı elde edilmesini sağlamak için onlara yardım edeceklerdir. Bu konuyla ilgili olarak bir takım kişilerle yaptığım görüşmelerde bu mitingin amacının Osmanlı Devleti'ni savunmak ve bazı gazete sütunlarında Osmanlı Hükümeti'nin sürekli hedef olduğu iftiraları reddedip çürütmekten ibaret olduğu için konuşmacıları *Daily Telegraph* gazetesinde yazılı rivayetlerin doğruluğuna itiraza yönlendirmek gerektiğini, bu konuda en önemli delilin de söz konusu gazete muhabirinin her ne kadar mektuplarını Muş merkezinden gönderiyormuş gibi gösteriyorsa da bu şehre asla ayak basmadığını ispatlamak olduğunu açıkça söyledim. Herkesin kanaatine göre bu noktanın açığa çıkması fazlasıyla olumlu etki oluşturacak ise de konuşmacıların bundan dolayı *Daily Telegraph* gazetesinin saldırılarına hedef olmaları muhtemel olduğundan, ellerinde dayanak olacak kesin bir bilgi

bulunmasını arzu etmektedirler. Bu amaçla Encümen-i İslâm Başkanı N. O. Hüseyin ile sekreteri S. R. Ahmed *Daily Telegraph* gazetesi muhabirinin hiçbir zaman Muş'a gidip gitmediğini bilgi kabilinden sormak üzere Sadâret'e bir dilekçe vereceklerdir. Bu sebeple Sadâret tarafından durum Muş mutasarrıfı ile mahallî memurlara sorulmuştur. Alınan cevaba göre bu muhabirin asla Muş'ta bulunmadığı anlamında aşağıda yazılı adrese telgrafla cevap verildiği takdirde Encümen-i İslâm üyeleri memnun olacaklardır. Eğer cevapta bu tekzibi güçlendirmeye yarayacak diğer bazı deliller ileri sürülecek olursa daha iyi olur. Bu bilgilerin Encümen-i İslâm üyelerine Osmanlı Büyükelçiliği tarafından verilmesinin hangi sebepten dolayı uygun olamayacağı tarafınızdan kolaylıkla anlaşılacaktır. Öncelikle bu bilgi doğrudan doğruya İstanbul'dan gelirse daha etkili ve güçlü olacaktır. Bir de özellikle Osmanlı Büyükelçiliği'nin bu mitinglerin organizasyonuna karşı tamamen kayıtsız kalması gereklidir. Encümen-i İslâm üyeleri İngiltere vatandaşı olduklarından Osmanlı Büyükelçiliği ile ilişkide bulundukları anlaşılacak olur ise onlar tarafından ileri sürülecek itirazların hüküm ve etkisi tabîî olarak sona ereceği gibi Osmanlı Büyükelçiliği bizzat İngiltere'de siyasî meselelere ve İngiltere vatandaşlarının işlerine karışmasından dolayı suçlanabilecektir. Bu durum ise İngiltere Hükümeti ile bir takım problemlere yol açabilecektir. İngiltere vatandaşlarından bazı kişiler tarafından doğrudan doğruya Sadâret'ten istenen ve Sadâret tarafından da bir nezaket göstergesi olmak üzere verilen bilgide bu sakınca bulunmayacaktır. Gerek sözü edilen sebeplerden dolayı, gerekse yapılacak girişimden başarı sağlanması için Osmanlı Büyükelçiliği'nin işe karışıyor gibi görünmemesi gereklidir. Posta ile cevap gönderilmesini beklemeye vakit olmadığından, telgrafla cevap verilmesi gereklidir.

Hüseyin ve Ahmed'in adresi:

Charing Cross, Northumberland Caddesi, No: 1

Ortakları vekilleri Mösyö Hüseyin ve Ahmed

Arz olunur.

BOA, Y. A. HUS, 327/62

Bâb-ı Âfî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
800

Sadâret'e

Arz

Boğazkesen olayından dolayı cinayetden suçlanarak Van Tutukevi'nde bulunan Ermenilerden olup yirmi günden beri tutukevi hastanesinde tedavi edilmekte iken eceliyle zatürre hastalığından ölen Bogos'un defnedilmek üzere usulünce kiliseye kaldırıldığına, İngiltere konsolos vekili ve Amerika misyonerlerinden Reynolds'un birlikte gizli bir şekilde kiliseye giderek Bogos'un cesedini muayene ettiklerine, bunun Bogos'un erkeklik bezleri burularak kasden öldürüldüğü yolunda bir iftira düzenlemek amacına yönelik olduğuna dair Van Vilayeti'nden alınan telgrafın suretinin gönderildiğini ifade eden ve 28 Nisan 1895 tarih ve 243 numarayla elime ulaşan Sadâret yazısı tarafımdan incelenmiştir.

Bu konuda İngiltere Büyükelçiliği baştercümanı tarafından özellikle bazı ifadelerde bulunulmasından dolayı durum uygun bir şekilde kendisine anlatılarak konsolos vekilinin belirtilen hareketleri ve buna benzer eski davranışları sebebiyle değiştirilmesi gereği etraflıca anlatılmıştır. Bunun üzerine büyükelçiye müracaat eden baştercüman, konsolos vekilinin değiştirilmesinin gerekli görülmediğini, ancak işlerin istenen şekilde yürümesi için vilayet valisiyle uyumlu bir şekilde hareket etmesi konusunda kendisine tavsiyelerde bulunulduğunu ifade etmiştir.

Arz olunur.

6 Mayıs 1895

Hariciye Nâzırı
Said

BOA, Y. A. HUS, 327/49

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn
4409

Lord Kimberley'nin, kısmen Ermenilerin yerleşik olduğu Osmanlı vilayetlerine dair üç devlet tarafından Osmanlı Devleti'ne verilecek olan lâyiha'yı, İngiliz Ermeni Cemiyeti'ne dahil parlamento üyelerine gizlice iletmiş gelişmelerden anlaşılmaktadır. *Daily News* gazetesinin yayınladığı bir mektuba göre lâyiha'nın içerdiği maddeler İngiliz Ermeni Cemiyeti tarafından yeterli görül-meyerek ciddi bir şekilde eleştirilmektedir. Konuyla ilgili olarak Londra Büyükelçiliği'nden alınan telgrafın tercümesi görüşlerinize sunulmak üzere Hariciye Nezâreti'nin yazısıyla birlikte takdim edilmiştir.

7 Mayıs 1895

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
801

Sadâret'e

Arz

Lord Kimberley'nin, kısmen Ermenilerin yerleşik olduğu Osmanlı vilayetlerine ilişkin üç devlet tarafından Osmanlı Hükümeti'ne verilecek ıslâhat lâyihasını İngiliz Ermeni Cemiyeti'ne dahil parlamento üyelerine gizlice iletmiş gelişmelerden anlaşılmaktadır.

Mösyö Schwann tarafından *Daily News* gazetesinin 6 Mayıs tarihli sayısında yayınlanan bir mektuba göre arz edilen ıslâhat lâyihasının içerdiği maddeler şu hususlardan ibarettir:

- Kürdistan'ın her biri ayrı vali tarafından yönetilmek üzere birkaç vilayete bölüneceği,

- Her valinin valilik görevlerini hakkıyla yapmaya yetkili olacağı ve emrindeki idarî memurların 1/3'ünün Hristiyan bulunacağı,

- Valiler üzerinde gözetim ve denetim göreviyle sorumlu bir büyük komiser tayin edileceği; ayrıca Osmanlı vilayetlerinin iş ve muamelelerini teftiş ve idare hususunda Dahiliye Nezâreti'ne yardım etmek için İstanbul'da muhtemelen bir komisyon oluşturulacağı, bu komisyonun dört Müslüman ve dört Hristiyan üyeden oluşacağı,

- Hapishaneleri denetlemek ve hiçbir tutuklunun kurallara aykırı olarak hapsedilmediğini anlamak üzere daimî bir komisyon meydana getirileceği.

- Adlî konularda ıslâhat yapılacağı,

- Sason halkına tazminat ödeneceği.

İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin bu lâihayı tamamen yetersiz görerek yoğun bir şekilde eleştirdiğine ve bu konuda bazı ifadelerle dair Londra Büyükelçiliği'nden gelen 6 Mayıs 1895 tarih ve 356 numaralı telgrafın tercümesi ekte sunulmuştur.

Arz olunur.

7 Mayıs 1895

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
6 Mayıs 1896 tarih ve 356 numaralı telgrafın tercümesi*

Durumdan anlaşıldığına göre Lord Kimberley, üç devlet tarafından kısmen Ermenilerin yerleşik olduğu Osmanlı vilayetlerine ilişkin Osmanlı Hükümeti'ne verilecek olan ıslâhat lâihasını İngiliz Ermeni Cemiyeti'ne da-

hil parlamento üyelerine gizlice iletmiştir. Mösyö Schwann tarafından bugün *Daily News* gazetesiyle yayınlanan bir mektuba göre sözü edilen ıslâhat lâyihası aşığıdaki yazılı maddelerden meydana gelmektedir:

- Kürdistan, her biri ayrı vali tarafından yönetilmek üzere birkaç vilayete bölünecektir.

- Her vali, valilik görevlerini hakkıyla yapmaya yetkili olacak ve emrindeki idarî memurların 1/3'ü Hristiyan olacaktır.

- Valiler üzerinde gözetim ve denetim göreviyle sorumlu bir büyük komiser tayin edilecek, ayrıca Osmanlı vilayetlerinin iş ve muamelelerini teftiş ve idare hususunda Dahiliye Nezâreti'ne yardım etmek için İstanbul'da muhtemelen bir komisyon da oluşturulacaktır. Bu komisyon dört Müslüman ve dört Hristiyan üyeden meydana gelecektir.

- Hapishaneleri denetlemek ve hiçbir tutuklunun kurallara aykırı olarak hapsedilmediğini anlamak üzere daimî bir komisyon kurulacaktır.

- Adlî konularda ıslâhat yapılacaktır.

- Sason halkına tazminat ödenecektir.

İngiliz Ermeni Cemiyeti bu lâyihayı tamamıyla yetersiz kabul ederek ciddi bir şekilde eleştirmektedir. Mösyö Schwann'ın mektubuna göre İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin iddiaları bu vilayetlerin Osmanlı Devleti'nden tamamen ayrılmasına eş imiş.

BOA, Y. A. HUS, 327/25

88

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
8 Mayıs 1895 tarih ve 362 numaralı telgrafın tercümesi

Ermeni Meselesi konusundaki miting dün akşam St. John Hall'de yapılmış ve yaklaşık 2000 kişi toplanmıştır. Mösyö Gladstone'un daha önce açık-

ladığı fikir ve düşüncelerin tekrarından ibaret olan bir mektubu okunmuştur. Osmanlı Devleti aleyhine özellikle Protestan papazlar tarafından düşmanca bir takım konuşmalar yapılmıştır. Söz konusu konuşmalar bu sabahki gazetelerin tamamında yer almaktadır. Bu mitinge ben de iki ajan gönderdim. Bunların verdikleri rapor posta ile gönderilecektir. *Daily News*, *Daily Telegraph* ve *Daily Chronicle* gibi Liberal Parti'ye bağlı gazeteler bu mitingi öven, *Morning Post* gazetesi ise aksine kesin bir surette kötüleyen bir takım özel makaleler yayınlamışlardır. *Standard*, *Daily Graphic* ve *Times* gibi Muhafazakâr Parti'ye bağlı diğer gazeteler ise meselenin gerçekleşme noktasından bakıldığı zaman bir adım bile ilerlemesine faydasının olmayacağını, aksine İngiltere Hükümeti'nin politikasına sıkıntılar verebilecek bu toplantıdan dolayı üzüntülerini bildirmişlerdir. Bugün iktidarda bulunan siyaset adamlarından veya muhalefet partisi ileri gelenlerinden hiçbirisi bu mitinge katılmamıştır. Miting eski siyaset adamlarından olup şu anda emekli bulunan bazı kişiler ile ruhban heyeti üyelerinin himaye ve idaresinde gerçekleşmiştir.

BOA, Y. A. HUS, 327/71

89

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

Münih'te yayınlanan Allgemeine Zeitung gazetesinin Londra'daki muhabirinden alıp 11 Mayıs 1895 tarihli sayısında yer verdiği mektubun tercümesi

Londra'da Saint James Hall adlı yerde Ermenilerle ilgili olarak yapılan mitingin büyük bir etkisi olmamıştır. Sadece Mösyö Gladstone taraftarı olan bazı gazeteler buna dair birçok yayın yapıyorlarsa da diğer gazeteler bundan 17 yıl önce İngilizlerin Bulgarlar lehindeki girişimlerinden hiçbir sonuç alamadıklarını hatırlatarak çekinceli bir dil kullanmaktadırlar. Örneğin *Saint James*, *Times* ve *Standard* gazeteleri İngiliz Ermeni Komitesi'nin Osmanlı Hükümeti'ne karşı takip ettiği politikayı az çok eleştirmektedirler.

BOA, Y. A. HUS, 329/19

90

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası
Aded

Gazette de Cologne'in Londra'dan alıp

14 Mayıs 1895 tarih ve 425 numaralı sayısında yer verdiği mektubun tercümesi

Her protesto, karşılık olarak başka bir protestonun doğmasına sebep olduğundan Londra'da ikamet eden Müslümanlar, Ermeni bozguncuların kamuoyunu Müslümanlarla Osmanlı Hükümeti aleyhine çevirmekten ibaret olan maksatlarını etkisiz bırakmak için Ermeni mitingine karşı Müslümanların katılacağı bir miting yapmayı kararlaştırmışlardır.

BOA, Y. A. HUS, 328/123

91

Sadâret
Mektubî Kalemi
Numara: 215
16 Mayıs 1895

Hariciye Nezâreti'ne

Mösyö Gladstone'a isnat edilerek bazı İngiliz gazetelerinde yayınlanan Ermenilerle ilgili yazıların, misyoner Greene'in *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Buhranı* başlığıyla yayınlandığı kitap dolayısıyla Gladstone'un kendisine yazdığı özel bir mektuptan alındığı, bu konuda Lord Kimberley nezdinde girişimlerde bulunulacağı Londra Büyükelçiliği'nden bildirilmiştir.

Devletçe etkili tedbirlerin alınmakta olduğu bir sırada bu gibi durumların ortaya çıkışının Osmanlı Devleti'nin eski dostu olan İngiltere Devleti'nin dostluğuna aykırı olacağı ve bu şekilde hareketlerin devam ve tekrar etmesi İstanbul büyükelçilerinden bilgi alınmadığını gösterdiğinden, bunların Lord Kimberley nezdinde yapılacağı bildirilen girişimler sırasında uygun bir şekilde dile getirilmesi ve konunun takip edilerek sonucunun bildirilmesi hususunda Rüstem Paşa'ya emir verilmesinin Padişah emri gereği olduğu Mâbeyn-i

Hümâyûn Başkitâbeti'nden özel bir yazıyla bildirilmiştir. Gereken tebliğin yapılarak sonucun bildirilmesi rica olunur.

BOA, A. MKT. MHM, 716/9

92

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn
4569

Daily News gazetesi Bitlis Hapishanesi'nde mahkumlara yapılan kötü muamele ve işkenceden söz ederek bu hapishaneden gönderilmiş gibi gösterilen bir mektubu 14 Mayıs tarihli sayısında yazmıştır. Bu mektupta mahkumlar, suçlanan hapishane gardiyanları ve zaptiyelerin isimleri yazılıdır. Bu haberi kapsamlı olarak çürütmek ve tekzip etmek üzere mektubun tercümesi posta ile gönderilecektir. *Times* gazetesi de aynı tarihli sayısında Rahip Mac Coll'ün kötü niyetli bir mektubuna yer vermiştir. Mac Coll şimdi de "Ermenilerin Yerleşik Olduğu Osmanlı Vilayetlerine Karşı İngiltere'nin Sorumluluğu" başlıklı gayet düşmanca bir makale yayınlamıştır. Londra Büyükelçiliği'nden bu makalenin iki nüshasının posta ile yollandığını bildiren telgrafın tercümesi ekte gönderilmiştir. *Daily News* gazetesinin Osmanlı ülkesine girişi zaten yasak olduğu için *Times* gazetesinin belirtilen tarihli sayısı ile adı geçen makalenin girişinin engellenmesi için gereğinin yerine getirilmesi ve benzerlerinde olduğu gibi gerekli tekzip işlemlerinin yapılması da Dahiliye Nezâreti'ne bildirilmiştir. Buna dair Hariciye Nezâreti'nden gelen yazı ekleriyle birlikte arz edilmiştir.

16 Mayıs 1895

Sadrazam ve Yâver-i Ekrem
Cevad

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Hariciye

Mektubî Kalemi
946

Sadâret'e

Arz

Daily News gazetesi Bitlis Hapishanesi'nde mahkumlara yapılan kötü muamele ve işkenceye dair bu hapishaneden gönderilmiş gibi gösterilen bir mektubu 14 Mayıs tarihli sayısında yazmıştır. Bu mektupta mahkumlar, suçlanan hapishane gardiyanları ve zaptiyelerin isimleri dahi yazılıdır. Bu haberin kapsamlı olarak çürütülüp tekzip edilmesi için mektubun tercümesi posta ile gönderilecektir. *Times* gazetesi de aynı tarihli sayısında Rahip Mac Coll'ün kötü niyetle kaleme aldığı bir mektubuna yer vermiştir. Mac Coll şimdi de "Ermenilerin Yerleşik Olduğu Osmanlı Vilayetlerine Karşı İngiltere'nin Sorumluluğu" başlığıyla gayet düşmanca bir makale yayınlamıştır. Londra Büyükelçiliği'nden bu makalenin iki nüshasının posta ile yollandığını bildiren 14 Mayıs 1895 tarih ve 371 numaralı telgrafın tercümesi ekte gönderilmiştir. *Daily News* gazetesinin Osmanlı ülkesine girişi zaten yasak olduğu için *Times* gazetesinin aynı tarihli sayısıyla Mac Coll'ün makalesinin Osmanlı ülkesine sokulmasının yasaklanması konusunda yabancı büyükelçiliklere bildiride bulunulması ve örneklerinde olduğu gibi gerekli tekzip işlemlerinin yapılması da Dahiliye Nezâreti'ne haber verilmiştir.

Arz olunur.

15 Mayıs 1895

Hariciye Nâzırı
Said

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
14 Mayıs 1895 tarih ve 371 numaralı telgrafın tercümesi

Daily News gazetesi Bitlis Hapishanesi'nde mahkumlara yapılan kötü muamele ve işkenceyi anlatan ve bu hapishaneden gönderilmiş gibi gösterilen bir mektubu bugünkü sayısında yayınlamıştır. Bu mektupta mahkumlar, suçlanan hapishane gardiyanları ve zaptiyelerin isimleri dahi yazılıdır. Bu haberi kapsamlı olarak çürütmek ve tekzip etmek üzere mektubun tercümesi posta ile gönderilecektir. *Times* gazetesi de aynı tarihli sayısına Rahip Mac Coll'ün kötü niyetle kaleme alınmış bir mektubunu yazmıştır. Mac Coll şimdi de "Ermenilerin Yerleşik Olduğu Osmanlı Vilayetlerine Karşı İngiltere'nin Sorumluluğu" başlığıyla gayet düşmanca bir makale yayınlamıştır. Bu makalenin iki nüshası posta ile gönderilmiştir.

BOA, Y. A. HUS, 328/21

93

**Yıldız Saray-ı Hümayûnu
Başkitâbet Dairesi
10910**

İngiltere'deki Ermeni komitelerinin Kafkasya'da bazı Ermenileri elde ederek Erzurum Vilayeti dahilinde Eleşkird, Zarih ve Ahirohan adlı yerlerde bozgunculuk ve karışıklık çıkarmaya çalıştıkları Rusya Hükümeti tarafından haber alınarak Kafkasya'da gereken tedbirler alınmıştır. Bu sebeple Osmanlı Hükümeti tarafından istenmeyen durumların ortaya çıkmaması ve herhangi bir uygunsuzluğa meydan verilmemesi için gerekli dikkatin gösterilmesi, olayın gerçekleşmeden önce haber alınması sebebiyle sonradan bir olumsuzluk çıkması sorumluluk doğuracağından lâzım gelenlere gerekli emirlerin verilmesi Padişah'ın irâdesi gereğidir.

Arz olunur.

21 Mayıs 1895

Mâbeyn Başkâtibi
Tahsin

94

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
21 Mayıs 1895 tarih ve 391 numaralı yazının tercümesi*

Londra İngiliz Ermeni Cemiyeti, Ermeni Meselesi'nin gelişim sürecini izlemek için Westminister Dükü'nün başkanlığında ara sıra toplanmak üzere çalışan üyelerden meydana gelen ikinci bir komite oluşturulmasına karar vermiştir. Bu komite Westminister Dükü'nün Grosvenor House'da bulunan evinde toplanacağından bu mekâna Ermeni işleri için Grosvenor House Komitesi adı verilmiştir. Bu sebeple belirtmek isterim ki Westminister Dükü Londra'nın en büyük mal ve varlık sahiplerinden biri ise de siyasî açıdan tesiri yoktur. Kişi olarak pek haysiyet ve itibarı olmayıp nüfuzu da gayet sınırlıdır.

Arz olunur.

BOA, Y. A. HUS, 329/80

95

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 317

*Konu: İngiliz Ermeni Cemiyeti tarafından gönderilen
bir heyetin Lord Rosebery tarafından kabul edildiği*

Londra Büyükelçiliği'nden
Hariciye Nezâreti'ne gelen 24 Mayıs 1895 tarih ve 413 numaralı telgraf

Lord Rosebery, İngiliz Ermeni Cemiyeti tarafından gönderilen bir heyeti dün kabul etmiştir. Bu heyet 7 Mayıs günü Ermeni toplantısında alınan kararların bir suretini Rosebery'ye vermiştir. Başbakanın isteği üzerine görüşme özel olarak yapılarak hiçbir gazeteci kabul edilmemiştir. Ancak sızan haberlere göre Lord Rosebery bunlara verdiği cevapta İngiltere, Rusya ve Fransa'nın İstanbul büyükelçileri tarafından verilen lâyiha'nın metni görülmedikçe eleştiride bulunmanın uygun olmadığını söylemiştir. Ayrıca o meseleyle ilgilenen devletler arasındaki birlikteliğin korunup devam ettirilmesinin gereği ve önemi üzerinde de ısrarla durmuştur.

BOA, HR. SYS, 2835/74

96

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
24 Mayıs 1895 tarih ve 415 numaralı telgrafın tercümesi

Lord Salisbury dün siyasî bir konuşma yaparak Ermeni işlerini dile getirmiştir. Bir takım işkence ve düşmanlıkların yapılma ihtimalini kabul etmekle birlikte Osmanlı Hükümeti'nin bu hareketlerden sorumlu tutulmasının şüpheli olduğunu ve özellikle Padişah'ın insanî duygular taşıdığını söylemiştir. Lord Salisbury meydana gelen üzücü olayları, memleketin durumuna ve ırk ve din itibarıyla birbirinden farklı iki milletin bağnazlık duygularına dayandırılmaktadır. İngiltere'nin politikasına gelince; Lord Salisbury: "Eğer hükümet işin sonuna kadar gitmek ve gerekince zorlayıcı tedbirlere baş vurmak niyetinde ise bu davranışı anlarım, fakat hükümetin böyle bir fikir ve niyeti yoksa tehditkâr bir tavır, Osmanlı memurlarını kızdırmaktan ve mevcut durumu kötüleştirmekten başka bir sonuç vermez." demiştir. Konuşmanın aynen Fransızca tercümesi posta ile takdim edilmiştir.

97

Sadâret makamından

Hariciye Nezâreti'ne gelen 29 Mayıs 1895 tarihli yazının sureti

Efendim,

Muş'a gitmek üzere Bitlis'ten hareket eden bir Ermeni'nin şüphe üzerine kasaba dışında üzeri arandığında, elbisesinin gizli bir yerinde bulunan ve Bitlis'teki Protestan Mektebi Müdürü Amerikalı "G. B. Knapp" imzasıyla Muş'taki İngiliz memuruna hitaben yazılmış ve bez üzerine basılmış vilayetten gönderilen iki ayrı İngilizce mektup tarafınıza takdim edilmiştir. Söz konusu mektupların muhtevalarında Osmanlı Devleti'nin memurları hakkında olumsuz ifadeler ve soruşturma komisyonunda Ermeniler aleyhinde yapılacak şehadetlere güvenilmemesi tavsiyesi gibi bazı kötü niyetli düşünceler yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nde bulunan misyonerler ve diğer gayr-ı müslimler Padişah'ın hoşgörüsü sayesinde her yerden daha ziyade güvenli, eğitim ve öğrenimlerini rahatça yapmakta ve dinî görevlerini tam bir serbestlik içerisinde yerine getirmektedirler. Ancak Washington Büyükelçiliği'nden de defalarca bildirildiği üzere Ermeni işlerinden dolayı Osmanlı Devleti hakkında yabancı ülkelerde yapılan yayınlar ve kötü niyetli girişimlerin sebeplerinden biri ve belki de birincisinin yukarıda adı geçen şahıs gibi misyonerlik ve öğretmenlik göreviyle yabancı ülkelere ve çoğunluğu Amerika'dan gelen kişilerin iftiraya varan telkinlerinin olduğu bu mektupla da ispat edilmiştir. Buna benzer misyoner ve öğretmenlerin Osmanlı Devleti'nde gördükleri misafirperverlik ve iyiliğe karşı böyle kadir kıymet bilmez bir şekilde doğruluk ve gerçeklikten uzak sözlerle dost ve düşmanların zihinlerini karıştırmalarının insanlık açısından bakıldığında, ne kadar çirkin bir davranış olduğunu izah etmeye gerek yoktur. Bu sebeple gerektiği zaman buna göre müdafaada bulunulmak üzere mektubun bir suretinin Londra ve Washington Büyükelçiliklerine gönderilmesi, artık böyle durumlara son verilmesi gerektiğinin Amerika Hükümeti'ne tebliği konusunun Washington Büyükelçiliği'ne tavsiyesi

ve İstanbul Amerika Büyükelçiliği'ne de bu yolda tebligat yapılması konularında gereğinin yapılmasına dair bu yazı kaleme alınmıştır.

BOA, HR. SYS, 2809/2_142

98

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
5 Haziran 1895 tarih ve 476 numaralı yazının tercümesi*

Parlamento üyesi ve İngiliz Ermeni Cemiyeti eski başkanı olan Ticaret Bakanı Mösyö Bryce tarafından geçen gece İskoçya'da Aberdeen adlı yerde yapılan konuşmanın bizimle ilgili kısmı Fransızca tercümesiyle birlikte ekte sunulmuştur.

Arz olunur.

*Ermeni Meselesi'ne ilişkin Mösyö Bryce
tarafından yapılan ve Daily Chronicle gazetesinin
5 Haziran 1895 tarihli sayısında yayınlanan konuşmanın tercümesi*

Mösyö Bryce dün akşam Aberdeen'de yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: "İngiltere'nin bütün yabancı devletler ile olan ilişkileri dostâne surette gerçekleşmektedir. Dışişleriyle ilgili bir dış mesele hakkında bir-iki söz söylemek gerekir. Herkes Ermenilerin yerleşik olduğu Osmanlı vilayetlerinde işlenen cinayet söylentilerinden korkuya kapılmıştır. Her ne kadar gerek bu işe ve gerekse söz konusu cinayetlere dair tahkikat yapmakla görevlendirildiği farz edilen komisyon henüz raporunu yayınlamamış ise de raporu beklenen bu tahkikatı Türklerin ne şekilde yaptıklarına dair birkaç söz söylenebilir. Kendi halinde olan bir takım kişiler hakkında en müthiş işkenceler yapılmış olduğuna ve işkence ile düşmanlıklarda Osmanlı nizamiye askerleriyle subaylarının Kürt kabilelerinden daha çok katkısı bulunduğu bugün hiç kimse şüphe edemez. Avrupa devletlerinin müdahalesini gerektirecek bundan daha açık bir sorun düşünülemez. İngiltere'nin bu işte çok fazla çıkarı yoktur.

Namus ve insaniyet gereği olarak bir anlaşmadan doğan resmî sözlerini yerine getirmekten ve 1876 senesinde Bulgaristan'da sahneye çıktığı zaman milletin fikir ve vicdanında heyecana yol açan müthiş durumdan daha kötü bir takım yakışıksız hareketlere son vermeye çalışmaktan ibaret bulunan menfaatlardan başka bir çıkarı yoktur. Rusya ve Fransa Hükümetleriyle birleşilerek Padişah'a bir ıslâhat lâyihası takdim edilmiştir. Bu lâyiha çok, hatta aşırı derecede ılımlıdır. Hükümet bundan çok daha şiddetli bir lâyiha takdim etmiş olsaydı daha iyi olurdu. Bu meselede özellikle ilgili üç devletin el ele vererek birlikte hareket etmeleri ve Türklerin şiddetli direncine daha şiddetli bir baskı uygulamak gerektiğini göstermeleri daha münasip idi. Padişah lâyihayı kabul ettiği zaman böyle bir baskı uygulama gereği ortadan kalkmayacaktır. Eğer kâğıt üzerindeki ıslâhat Osmanlı Devleti'nin sıkıntılarına çare olsaydı, Osmanlı Devleti çoktan şifa bulmuş olurdu. Asıl lâzım olan şey, bu lâyihanın hükümlerinin yerine getirilmesini sürekli ve etkili bir şekilde takip etmektir. 17 seneden beri uyguladıkları politikaya artık göz yumulamayacağını Türklere anlatmak gereklidir. Bu politika Hristiyanları İslâm Dini'ni kabule veya memleketi terk etmeye mecbur ettiği için az çok Hristiyanlığın aleyhinde olup bilerek doğu Hristiyanlarını ve onların okullarını oradan kaldırmak amacına yönelik idi. Bu politikanın takibinin diğer bir sebebi de artan zulüm ve işkencelere rağmen hiç değilse ellerinde kalan malları Hristiyanlardan alarak onları hırsızlık ve yağmaya alışmış kabilelere karşı silahsız ve savunmasız bir halde bırakmaktır. Sason çarpışmaları uzun yıllardan beri Osmanlı ülkesi dahilinde yapılan zulüm ve düşmanlıkların daha geniş bir ölçüdeki örneğinden başka bir şey değildir. Eğer Avrupa işe karışmasaydı bu zulüm ve düşmanlıklar, on beş asırdan beri Hristiyanlığa sağlam bir şekilde bağlı kalan ve şu son seneler zarfında gerek manevî gelişmeye ve gerek sosyal ıslâhata tamamen uyum ve anlayış göstermiş olan eski bir kavmin bütünüyle yok olması sonucunu doğururdu. Osmanlı Hükümeti'nin şu son seneler zarfında ne yazık ki Hristiyanlara karşı düşmanca bir politika uygulayarak İslâm bağnazlığına başvurması şimdi hem millete hem Hristiyanlara hem de Osmanlı ülkesinin her yerinde bulunan Avrupalılara karşı tehlike ve zararlar dolu vahşice bir fikir doğurmuştur. Bu politikadan doğan tehlikeleri önleyecek ve korkunç Sason olaylarının tekrarını engelleyecek tedbirlerin alınması hususunda üzeri-

mize düşen görev konusunda çok şükür İngiltere'de herhangi bir fikir ayrılığı ortaya çıkmamıştır. Şimdiye kadar korunan, üç devletin birlikte hareketinin devam edeceği, Rusya'nın da zulüm ve işkencelere hedef olan çaresizlerin istek ve şikâyetlerini 1876 yılında olduğu gibi dikkate alacağı umulmaktadır".

BOA, Y. A. HUS, 330/76

99

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 440

Konu: Rahip Mac Coll'ün "Ermenilerin Yerleşik Olduğu Vilayetlere Karşı Sorumluluklarımız" başlıklı makalesini eleştirmek üzere Amiral E. Commerell tarafından yazılıp Morning Post gazetesinde yayınlanan mektubun gönderildiği

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
10 Haziran 1895 tarih ve 499 numaralı yazının tercümesidir*

Rahip Mac Coll'ün "Ermenilerin iskân Yerleşik Olduğu Vilayetlere Karşı Sorumluluklarımız" adlı makaleyi eleştirmek amacıyla Amiral Sir Edmund Commerell tarafından yazılıp *Morning Post* gazetesinin 7 Haziran 1895 tarihli nüshasında yayınlanan bir adet mektup ekte sunulmuştur.

Ek mektubun özet tercümesi

Westminister Dükü, Rahip Mac Coll tarafından "Ermenilerin Yerleşik Olduğu Vilayetlere Karşı Sorumluluklarımız" başlığıyla yayınlanan ve bu vilayetlerdeki konsolos ve konsolos vekillerinin raporlarına dayandığı iddia edilen makaleyi inceleyip de içerdiği raporları asıllarıyla karşılaştırmış olsaydı, bu kitabı takdir etmezdi. Çünkü kendisi söz konusu raporlardan gelen bazı bölümleri seçip geri kalanları görmezlikten gelmiştir. Bu cümleden olarak o; Albay Chermside'ın Erzurum'dan göndermiş olduğu 29 Mayıs 1889 tarihli mektubun bir paragrafını belirtirken, geri kalan paragrafları almamıştır.

Sekiz-on sene öncesine göre memleketin huzur ve asayışı ile yolların emniyeti bence hayret edilecek durumdadır. Her yerde ve ziyaret edilen nahiyelerin hemen hepsinde silahsız küçük kervanlara ve birkaç kişiden ibaret

yolculara rastlanmaktadır. Musa Bey tarafından son zamanlarda Muş yakınlarında işlenen suçlar istisna edildiği takdirde, Kürdistan'da cinayet olayları birkaç sene öncekilere nazaran nadirdir. Ermeni mezâlimine dair Avrupa basını tarafından çıkarılan heyecan Musa Bey'in saldırılarından çok eskidir. Bu heyecan dışarıdan yapılan kışkırtmaların sonucudur. Ermenilerin öldürülerek ortadan kaldırılmaları ve Ermeni kızlarının zorla haremlere kapatılmalarına alıkonulmaları ile ilgili yayınlar ise gülünç derecede abartılıdır. Kürtlerin Hristiyanlara saldırıları, aşiretler arasında düşmanlık ve bozgunculuk, yollarda hırsızlık ve hayvan gasbı gibi olaylar var ise de bunlar öncekine nazaran azalmıştır.

Osmanlı Devleti'nde gördükleri yardımları takdir edebilen ve şehirlerde oturan terbiyeli Ermenilerin dil, din ve diğer konularda devletten mazhar oldukları nimetlerden memnun oldukları, sadece emniyet ve asayiş ile mülkî haklarının adaletli bir şekilde tanınmasından başka bir şey istemedikleri gayet iyi bilinmektedir. Eğitim seviyesi yükseldikçe Batı medeniyetini örnek alan Ermenilerin Doğu medeniyetine karşı hoşnutsuzlukları artmaktadır. Ermenilerin Kürtlerle Müslümanlara karşı besledikleri etnik ve dine dayalı kin ve nefret hâlâ devam ettiği için, hangi Hristiyan devleti Türkler aleyhinde bulunursa Ermeniler o devlete yönelip ona sevgi duymaktadırlar. Ermeni ileri gelenleri, aralarındaki haset, rekabet ve entrikalardan dolayı geçmişte olduğu gibi birlikte hareket etmeyi becerememektedirler. Fakirler sınıfı ise silahsız oldukları gibi kendilerine hasım olan, nüfuz ve iktidara sahip Müslüman bir çoğunluk tarafından kuşatılmış gibi olduklarından, güç ve iktidar sahibi değillerdir. Ermenilerin hoşnutsuzluk gösterdiklerini düşünmeye Türklerin hakkı vardır. Çünkü Erzurum ve civarında oluşturulan gizli komiteler, diğer yörelerde silah tedariki için yapılan girişimler ve Van havalisinde meydana gelen olaylar hep düşmanlığa delâlet etmektedir. Avrupalılar tarafından siyasî mahkumların sayısının fazla gösterildiği kanaatindeyim. Geçen Haziran ayında Diyarbakır ve Erzurum'da hiç Ermeni mahkum yoktu. Harput ile Diyarbakır'da sadece iki veya üç, Van'da da on bir mahkum vardı. Bitlis, Muş, Erzincan, Eğin ile Arapkir'de hiç mahkum yoktu".

Albay Chermside'in

Yarbay Everett'in raporundan belirtip açıkladığı bölümler

"Eski raporlardan bazılarını tetkik ettikten sonra şu sonuca ulaştım. Her ne kadar bu vilayetler henüz tam bir refah ve huzur içinde bulunmuyor ise de yine bazı derecelerde gelişme kaydedilmiştir. Bundan az bir zaman öncesine kadar Kürdistan'ın ne kadar ilkel ve medeniyetsiz bir durumda olduğu dikkate alınırsa, mevcut durum memnuniyet vericidir".

Albay Chermside'a Konsolos Vekili Mösyö Devey

tarafından gönderilen 29 Ağustos 1889 tarihli mektuptan alınan bölüm

"Van kazası düşündüğümünden daha huzurlu ve sakin. İyi bir idare altında bulunduğu gibi asker tarafından yaptırılan teftişin de olumlu etkileri gözle görülmektedir".

Albay Chermside'a Mösyö Boyacıyan tarafından

yazılan 10 Ağustos 1889 tarihli mektuptan alınan bölüm

"Şimdiki idarecilerin iyi idareleri sayesinde yolsuzluk olayları azalmış ve yapılan saldırıların çoğunluğunun Müslüman Kürtler tarafından tertip edildiği anlaşılmıştır. Gazetelerin Diyarbakır ve Harput Vilayetlerinde özellikle Ermenilerin öldürüldüğüne dair olan haberleri abartılıdır".

Albay Chermside'ın Erzurum'dan

İstanbul İngiltere Büyükelçiliği'ne gönderdiği 14 Eylül 1889 tarihli mektup

"Hristiyan olmam sebebiyle Türkleri düşman yerine koyacağım düşüncesinde bulunan Ermeniler çekinceli hareketimden dolayı şaşırıp kaldılar. Bundan dolayı dostlarına şikâyet mektupları yazdılar. Son seyahatime dair raporumdan da anlaşılacağı üzere karışıklıklara sebep olan durum henüz tamamiyle ortada olmakla beraber ülkede huzur ve asayiş mükemmeldir. Kanaatimce bu durum devam edecektir. Mösyö Devey'in son seyahatine dair ekte özeti gönderilen mektubu da fikir ve kanaatlerimi güçlendirmektedir. Mösyö Boyacıyan bir Ermeni olduğu halde mektubunda benim bu fikir ve kanaatime katılmaktadır. Mösyö Bryce'ın Kürtler tarafından Bledar'da işlenen zulme dair parlamentoda yaptığı açıklama gerçeğe uygun değildir. Her ne kadar *Haiasdan* ve benzeri gazeteler Hristiyanlara yapılan zulümlerden her

fırsattan istifadeyle bahsediyorlarsa da Müslümanlara da sık sık yapılan zulümleri görmezlikten gelmektedirler. "Hani" meselesi buna örnek gösterilebilir. Bir gün Van'dan 50 mil uzaklıkta Mösyö Devey ile karşılaşarak dostlarımızdan bir Ermeni ile görüştük. Bu Ermeni üzerinde 800 liradan fazla para olduğu halde 10 gün içinde nahiyenin bir ucundan öbür ucuna üç defa serbestçe gelip gittiğini söyledi".

İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi

Sir William White tarafından Marquis de Salisbury'ye gönderilen yazı

"Muş ahalisi lehinde bir dilekçe vermek için Sadrazamlık makamına çıkmış olan bir Ermeni heyeti üyelerinden bazılarının sadrazamın emriyle tutuklanmış olmalarını şikâyet için Mösyö Agopyan'ın yazdığı bir mektup, 1 Temmuz tarihli yazınıza ek olarak gönderilmişti. Bu konuda Mösyö Marinic vasıtasıyla yaptırdığım araştırmaya göre Agopyan'ın iddiası tamamen asılsız olduğundan, durumu 17 Temmuz tarihli yazımla size bildirmiştim. Bununla birlikte Mösyö Agopyan, *Times* gazetesiyile yayınlattırdığı mektubunda önceki iddiasında ısrar ettiğinden, Mösyö Marinic vasıtasıyla yeniden araştırma yaptırmıştım. Agopyan'ın söylediği sözlerin tamamının aslı ve esası olmadığını ispat için Mösyö Marinic tarafından verilen raporu ekte takdim ediyorum".

Yukarıda belirttiğim mektuplardan çıkardığım bölümler:

Rahip Mac Coll tarafından değinilmeyen şeylerin bir kısmı bunlardır. Bunların tamamını tek bir mektupta sayıp açıklamak mümkün değildir. Ancak adı geçen şahsın 13-14 yıllık olaylardan ne kadarına değinmeden geçtiğini gösterip ispat etmek için bir dergi yayınlamak niyetindeyim. O zaman adı geçen şahsın dergisine ne derece güvenilmesi gerekeceği halk tarafından anlaşılacaktır. Hükümet Anadolu'dan askerî konsoloslarını geri çekerek büyük bir hata yapmıştır. Bunlar çok terbiyeli ve yüksek rütbeli askerler olup askerî ve mülkî memurlarla nasıl muamelede bulunulacağını bilmekteydiler. İlk defa Anadolu'ya gelen genç tercümanların yaşlı askerler kadar bilgi sahibi olup, saygı ve itibar görmeleri düşünülemez. Konsolosların raporlarına

bakılırsa Ermenilerin açıktan görüldüğü gibi tamamen kendi halinde kişiler olmadıklarına kesin bir kanaat oluşmuştur. Bazı konsolosların bu konuda fikir değiştirmeleri bugün oynanan küçük oyuna uygun düşmediğinden devletçe takdir edilmemiştir. Bunların en aktiflerinden birinin oradan uzaklaştırılması üzerine her şey açığa çıkmıştır.

BOA, HR. SYS, 2849/34_1-10

100

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 449

***Konu:** Ermenilerle ilgili uygulanması mümkün olmayan ıslâhatı kabul ettirmek için Osmanlı Hükümeti'ne baskı yaptığı takdirde İngiltere Kabinesi'nin büyük bir yanlış işlemiş olacağına dair Sir Ashmead Bartlett'in Globe gazetesinde yayınlattığı makale*

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
18 Haziran 1893 tarih ve 533 numaralı yazının tercümesi*

Uygulanması mümkün olmayan bazı ıslâhatları kabul ettirmek için Osmanlı Hükümeti'ne baskı yaptıysa İngiltere Kabinesi'nin büyük ve adeta onarılamaz bir hata işlemiş olacağına dair Sir Ashmead Bartlett'in *Globe* gazetesinde yayınlattığı mektubu içeren gazete kupürü tercümesiyle birlikte ekte sunulmuştur. Söz konusu mektubun son kısmında geçen 15 sene içerisinde Osmanlı Devleti'nde ortaya konulan ıslâhata dikkat çekilmekte ve son günlerde yapılan tenkitleri Osmanlı Hükümeti'nin hiçbir bakımdan hak etmediği anlatılmaktadır.

Arz olunur.

Ek Mektubun Tercümesi

İngiltere Kabinesi, ağır ve belki de onarılamaz bir hatada bulunmak üzeredir. Osmanlıların yüce hükümdarı, bütün Müslümanların halifesi, İngilte-

re'nin eski dost ve daimî müttefiki olan Padişah, yabancılar tarafından düzenlenip hükümetinin önemli bir bölümünde hükümlerlik haklarının kaldırılmasına sebep olacak ayrıntılı ve uygulanamaz bir lâiyhayı kabul etmediği takdirde kendisine zorla kabul ettirileceği söylenmektedir. Osmanlı Hükümeti aleyhine yapılması düşünülen bu zorlama ve baskı, biri İngiltere'nin çıkar ve haklarına karşı çıkmakla birlikte aynı zamanda güçlü rakibi olan, diğeri de eskiden beri düşmanı olan iki devletin katılımıyla İngiltere tarafından yapılacaktı. Şimdiki politikanın gidişatını değerlendiren birazcık bilgi ve düşünceye sahip herkesin göreceği şudur: Fransa; Mısır, Sisam, Madagaskar, Nijer havası ve Yukarı Nil havzasında İngiltere'nin çıkarlarına aykırı olarak büyük bir istekle gayret göstermiş ve şu anda da göstermektedir. Rusya Hükümeti de Çin'in kuzeyi, Habeşistan ve, Hindistan'ın kuzey batısı ile kuzeyine yakın Hint topraklarında İngiliz çıkarlarına karşı aynı şekilde çalışmıştır. Bütün bunlar tek bir kişinin bile inkâr edemeyeceği gerçeklerdir. İngiltere, Rusya ve Fransa arasındaki sözlü ittifakın dayanağı gibi görünen tek nokta Osmanlı Hükümeti'ne karşı yapılan zorlama ve baskıdır. Yıllardan beri Rus siyasetçilerinin başlıca amacı İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında eskiden beri var olan ittifakı bozmaya yönelik olmuştur. Bu ittifak Rusya'nın zaptedilmesi imkânsız olan İstanbul'u ele geçirememesini ve Hindistan topraklarında zafer kazanamamasını sağlayan engellerin başında gelmekteydi. İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki samimi ilişkilerin kesintiye uğraması Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın mutlak koruması altına girmesine veya daha doğrusu Osmanlı topraklarının istenmeyen bir şekilde parçalanmasına sebep olur. Osmanlı Hükümeti ile İngiltere arasındaki ilişkilerin kopması İngiltere'ye karşı Mısır, Yukarı Nil ve Akdeniz'deki politikası sebebiyle Fransa'nın çok hoşuna gider. Bu ilişkiler kesilir kesilmez söz konusu iki devlet, ya İngiltere'ye tamamen sorumluluk yükleyerek onu yetersiz baskı ve problemlerle başbaşa bırakacak ya da Osmanlı topraklarının en güzel ve önemli bölümünü İngiltere sayesinde elde edebilmek için İngiltere'nin emellerinin gerçekleşmesine yardımcı olacaktır. Bu çılgın müdahalenin doğal sonucu olarak Rus savaş gemileri Boğazlardan geçiş serbestliği elde edecekler ve Ruslar İstanbul'u hâkimiyetleri altına alacaklardır. İşte o zaman 10-11 gemiden oluşan Akdeniz'deki küçük donanmamız bugün olduğu gibi sadece 17 parça bulunan Fransız savaş gemisiyle değil, fakat birinci

sınıf 6 parça Rus zırhlısıyla da karşı karşıya gelecektir. Böyle bir ittifaka karşı Akdeniz'deki mükemmel ticaretimiz ile Mısır ve Süveyş Kanalı'ndaki nüfuzumuz ne olacaktır? Doğal müttefiklerimiz olan Almanya, İtalya ve Avusturya Devletleri bu çılgın politikanın tamamen dışında ve tarafsız kaldıkları halde, İngiltere'nin İngiliz Ermeni Cemiyeti adıyla anılan bir takım kişilerin delice hayallerini desteklemek suretiyle hareket etmesi düşündürücüdür. Söz konusu cemiyet, çoğu cahil kesimler ve insanlar arasında en alt tabakada bulunan kimselerden oluşmaktadır. Uydurma haberlerle kendilerine çıkar sağlamak için geçen Ağustos ve Eylül aylarındaki Ermeni isyan hareketinin yatıştırılması sırasında sözde yapılmış bir takım mezâlimi abartılı bir şekilde raporlarla yayınlamışlardır. İşlendiği söylenen ağır suçlar gerçekten işlenmişse yapılanların cezalandırılmaları diğerlerine ibret olması açısından işin gereği görülerek Padişah durumdan haberdar olur olmaz söz konusu olayları soruşturmak için bir komisyon atamış ve bu komisyona birer memur göndermeleri için de büyük devletlere çağrıda bulunmuştur. Padişah'ın seçkin tabiat ve vasıfları gereği söz konusu ağır suçlara karışan subayları cezalandıracağını kuvvetle ümit etmekteyim. Ermeni mezâlimi ile ilgili korkunç söylentileri doğru kabul etsek bile bu mezâlim 1881 senesinde Skobelof'un komutası altındaki Rus ordusuna bağlı topçu süvarisiyle süvari askerleri tarafından kendilerini savunamayan 12.000 Türkmen'in savaşmaksızın bir günde kılıçtan geçirilmek suretiyle öldürülmelerine kıyasla hiç kalır. 1877 senesinde Rus ve Bulgarlar tarafından Balkan Yarımadası'ndaki zavallı Müslüman köylülere bundan yüz kat daha fazla korkunç bir takım mezâlim ve haksızlıklar yapılmıştır. İşte o zaman yarım milyona yakın Müslüman kadın ve çocuk, bir Hristiyan düşmanın yıkıcı ve zalim istilasının korkunç neticesi olarak yok olmuştur. 1878 senesi başlarında Rumeli yollarının, kaçmak üzere iken Haçlıların vahşetine kurban giden Müslüman cesetleriyle kaplandığını, İstanbul'daki camiler ile birçok evin babalarıyla kocalarının gözleri önünde boğazlandığına büyük bir acı ve hüznle şahit olan ve içlerinden büyük bir kısmı da aynı zulüm ve saldırıya uğrayan birçok zavallı ve talihsiz kadın ve çocuklarla dopdolu olduğunu görmüştüm. Bundan 17 sene önce kadın ve çocuklarına reva görülen bu korkunç hâdiselerin hatıraları zihinlerine kazınmış olan Müslüman halk, Rusya'nın işlediği büyük suçlar hakkında tek bir söz bile söyle-

meksizin İngiltere'nin zalim Ruslarla ittifak yaparak Osmanlı Devleti'ni bas-kıyla tehdit ettiğini görünce ne hissedecektir? Çar'ın idaresi altında bulunan milyonlarca Musevî'nin durumunun Osmanlı Padişahı'nın tâbiyeti altındaki Ermenilerin durumundan daha kötü olduğunu ve Rusya'daki Ermenilerin Os-manlı Devleti'nde bulunan Ermenilerden daha az özgürlüğe sahip ve son de-rece ümitsiz olduklarını düşünen sıradan bir Türk dahi acaba namus, adalet ve haysiyetimize dair nasıl bir değerlendirmede bulunacaktır? Benim âcizâ-ne duygu ve düşüncelerim bunlardan ibarettir.

Osmanlı Devleti'nin şu anki durumu ile ilgili olarak çoğu zaman endi-şe ediyorsam da Osmanlı Hükümeti ile bütün tebaa ve Padişah'ın maiyyetin-de bulunanların durum ve mevkii son 15 sene içinde son derece iyileşmiştir. İnsanlığa aykırı hareket ve davranışlarda bulunmak Türklerden uzaktır. Bir takım muhabirlerin bildirdiği gibi bağınaz olmayan Türkler çok yetenekli ve anlayışlı bir toplumdur. Osmanlı Devleti'nde yerleşik çeşitli Hristiyan toplu-luklar, yani Bulgarlar, Rumlar, Arnavutlar, Ermeniler, Katolik Ermenileri, Ra-fizîler Osmanlı Hükümeti'nin idaresi altında olmasalardı birbirlerini yerlerdi. Osmanlı Hükümeti'nin şu anki yönetimi sayesinde Osmanlı ülkesinde Rus-ya'nın hiçbir yerinde olmayan eğitim ve din özgürlüğü tamamıyla hâkimdir.

Sözlerime son vermeden önce hâlâ biraz basiret sahibi bulunan ve bu acık-lı olaylar sırasında hak ve adalet duygularıyla dolu olanlara şunu da ifade et-mek isterim: Osmanlı Hükümeti'ne yapılanlar Müslümanlara karşı şimdi bir Haçlılık ruhuna dönüşmekte ve İngiltere Kraliçesi'nin yönetimi altında ise 90 milyona yakın Müslüman bulunmaktadır.

BOA, HR. SYS, 2849/51

101

**Yıldız Saray-ı Hümayûnu
Başkitâbet Dairesi**

Erzurum Vilayeti'nden Şifre

İngiliz gazete muhabirlerinden olup daha önce Erzurum'a gelen ve Muş bölgesine gitmek arzusunda bulunmuş iken dahilen girişine izin verilmeyen

ve davranışlarının gözetim altında bulundurulduğu çeşitli tarihlerde ve en son 15 Nisan 1895 tarihinde Bâbîâlî'ye bildirilen Mösyö Dillonaz bir süre önce Tiflis'e geri dönmüş, Vasco de Moore ise hâlâ Erzurum'da kalmaktadır. Erzurum Ermeni Murahhasasıyla daima görüştüğü ve Avrupa gazetelerine yalan yanlış abartılı haberler yazmakta olduğu gazetelerin yaptıkları yayınlardan anlaşılmaktadır. Ermeni Murahhasası tarafından daha önce Dillon[az]'a Fransızca "Ermenistan'ı kurtarıcı", Vasco de Moore'a da "Yadigâr" kelimeleri yazılı birer altın kalem hediye edildiği ortaya çıkmıştır.

Arz olunur.

20 Haziran 1895

Hakkı

BOA, Y. PRK. UM, 32/54

102

Şifre

Rüstem Paşa'ya

İngiltere Devleti'nin İstanbul büyükelçisi Sir Philip Currie, Ermenileri destekleyip gündemde tutmak tarzında özel bir politika takip ettiğinden, Ermeni Patriği de bu davranıştan yüz bulmaktadır. Kraliçe'nin özel gününde teamül-lere aykırı olarak Ermeni Patriği, büyükelçi tarafından davet edilerek şımar-tılmıştır. İngiliz büyükelçisi himaye politikasını açıkça ortaya koymaktadır. Padişah'ın cülûsundan önce, yani Sultan Abdülaziz Han zamanında Rusya Büyükelçisi İgnatief'in sırmalı elbise giyinmiş, silahlı, başında Bulgar kal-pağı olan ve üç asker öldürdüğü söylenen bir katil Bulgar'ı beraberinde gez-dirdiği ve bu durumu herkesin gördüğü gibi İngiliz büyükelçisi de elçilikten çıktığında yanında kimliği belirsiz bir Ermeni'yi götürüp gezdirmek şeklinde benzer bir davranışta bulunmayı tercih etmektedir. Sonuç olarak elçinin tercih ettiği tavırların çok olumsuz etkileri olmaktadır. Osmanlı Devleti'nin eski dostu bulunan İngiltere Devleti tarafından elçinin bu davranışına bir şey denilememesi doğaldır. Ancak Bâbîâlice nezaket gereği kendisine uyarıda bulunulmamaktadır. Fakat olumsuz etkilerine ve diğer devletlerden çok

Osmanlı Devleti'nin eski dostu olan İngiltere Devleti'nin elçiliğini yapan kişinin bu davranışlarına bakarak Padişah, diğer elçiler gibi el verdiğinde kendisine nasıl el uzatacağını doğal olarak düşünmektedir. Bu konuda oradaki ilgililerin uygun şekilde dikkatlerinin çekilmesi sizin bilinen diplomatik bilgi ve becerinizden beklenmektedir.

[23 Haziran 1895]

BOA, Y. EE, 167/7

103

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
4 Temmuz 1895 tarih ve 586 numaralı telgrafın tercümesi*

Lord Salisbury bugün ilk defa büyükelçiler heyetini kabul ettiğinden kendisiyle uzun uzadıya sohbet etme imkânı bulduk. Bu arada Ermeni işleri de gündeme geldi. Ben geçen yılki olaylardan dolayı Osmanlı Hükümeti aleyhine oluşan suçlamaların son derece iftiraya yönelik ve insafsızca yapıldığını, hükümetin dışarıdan gelen bir kısım bozguncuların kışkırtmaları sonucu olan bir ihtilâl hareketini başından atıp uzaklaştırmak gibi sahip olduğu en tabii bir hakkını kullanmaktan başka bir iş yapmadığını ve İngiltere basını tarafından yayınlanan zulüm ve yolsuzluk söylentilerinin tamamının iftira ve lanetlenecek şeyler olduğunu Lord Salisbury'e söyleyip açıkladım. Daha sonra da Hınçakist Fırkası'nın fikir ve teorilerini ilân eden Hamlin'in mektubunu dile getirdim. Protestan misyonerlerinin kötü niyetlerine bir örnek olmak üzere de Mösyö Greene tarafından yazılan *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Buhranı* isimli kitapta İslâmî ibadetler hakkında çarpık yaklaşımlarda bulunulduğunu ortaya koydum. Ayrıca önceki İngiltere Bakanlar Kurulu'nun bu işlere yeterli derecede ve gerekli önemi verdiğini, hedefinin ise hem Mösyö Gladstone ile partisinin Osmanlı Devleti aleyhindeki amaç ve eski düşmanlığını fiilen göstermek hem de bizim zararımıza olarak İngiltere'de kamuoyunun sempa-

tisini kazanmaktan ibaret olduğunu söyledim. Lord Salisbury bu söz ve açıklamalarımı dikkatle dinledikten sonra bu işlere değerinden fazla önem vererek kamuoyunu kışkırtıp doğruluk ve ileri görüşlülük esasına aykırı hareket edildiğini düşündüğünü söyledi. Fakat ne yazık ki işlerin aldığı şekil ve tarza bakarak Padişah hazretlerinin tam bir olgunluk ve ileri görüşlülükle hareket etmeleri gerekeceğini benden gizlemedi. Lord Salisbury'nin inancına göre söz konusu bölgede kamuoyunu yatıştırarak yavaş yavaş meseleden uzaklaştırmak ve doğru bazı düzenlemeleri yapmak gerekmektedir.

Ben de cevap olarak, Padişah hazretlerinin istisnasız bütün tebaanın ve idaresi altında bulunanların durumlarının düzeltilmesi konusunda devamlı gösterdikleri gayret ve iyi niyete dayanarak faydalı görülecek ıslâhatı, hükümlanlık haklarına ve otoritesine, Osmanlı Hükümeti'nin yetki ve idaresine aykırı olmamak şartıyla incelemeye şüphesiz taraftar olacaklarını söyledim.

Lord Salisbury ise, Padişah'ın hükümlanlık hakları ve otoritesine herhangi bir zarar getirecek veya Osmanlı Hükümeti'ni zayıf düşürecek tedbirler alınmasını Padişah hazretlerine tavsiye etmeyi asla düşünmediğini cevap olarak belirtti. Kendisine birkaç kez tekrar ettirdiğim bu teminat üzerine yanından ayrıldım.

Fransa büyükelçisini, Lord Salisbury ile yaptığı görüşmeden sonra gördüğümde büyükelçi, Lord Salisbury'nin kendisine karşı aynı manada sözler söylediğini ve anladığına göre Lord Salisbury'nin önceki Bakanlar Kurulu'nun Ermeni işlerinden dolayı alınmasını istediği baskı tedbirlerine başvurmaya taraftar olmadığını ve kendi hükümetine bu yolda bir telgraf göndermeye çalışacağını söyledi.

BOA, Y. PRK. HR, 20/69

104

**Bâb-ı Âfî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemî
1391**

Sadâret'e

Arz

Kötü emel ve düşünceleri bilinen Van İngiliz Konsolos Vekili Mösyö Hallward'un, Amerika misyonerlerinden Allen adlı kişiyi yanına alarak Şatak taraflarında dolaşmak için İstanbul İngiltere Büyükelçiliği'nden izin verilmesini istediği ortaya çıkmıştır. Bunların şu sırada Şatak gibi Ermenisi çok olan yerlerde dolaşmalarının uygun olmadığından gitmeleri halinde kendilerine ne gibi bir işlem yapılacağı sorulduğuna dair Van Vilayeti'nden Sadâret'e çekilip havale buyurulan ve ekte takdim ve iade edilen telgrafi değerlendirdim. Konsolos vekilinin belirtilen kötü düşüncelerinden dolayı değiştirilip hiç olmazsa düşündüğü seyahatten vazgeçirilmesi hususunda İngiltere Dışişleri Bakanlığı nezdinde uygun ve nazik bir şekilde girişimlerde bulunularak sonuç alınmaya uğraşılması yönünde Londra Büyükelçiliği'ne emir verilmesi yahut vilayetçe uygun bir şekilde bunların seyahatlerinin geciktirilmesi, İngiltere Büyükelçiliği'nden nezârete bir müracaat olduğunda da savunulması şıklarından birinin tercihi yüksek görüşlerinize bırakılmıştır.

Arz olunur.

20 Haziran 1895

Hariciye Nâzırı

Talat

**

Bâb-ı Âlî
Meclis-i Mahsus

20 Haziran 1895 tarihli tutanak sureti

Duygu ve düşünceleri bilinen Van İngiliz Konsolos Vekili Mösyö Hallward'un Amerika misyonerlerinden Allen isimli şahsı yanına alarak Şatak taraflarında dolaşmak için İstanbul İngiltere Büyükelçiliği'nden izin verilmesini istediği ortaya çıkmıştır. Bunların şu sıralar Şatak gibi Ermenisi çok olan yerlerde dolaşmalarının uygun olmadığından gitmeleri halinde kendilerine ne gibi bir işlem yapılacağı sorulduğuna dair Van Vilayeti'nden çekilen telgraf ile birlikte bu konuda Hariciye Nezâreti'nden gönderilen 20 Haziran 1895 tarihli yazı okunmuştur.

Bu yazıda İngiltere Van Konsolos Vekili'nin belirtilen duygu ve düşüncelerinden dolayı değiştirilmesi veya hiç olmazsa tasarladığı seyahatten vazgeçirilmesi için İngiltere Dışişleri bakanı nezdinde uygun tarzda girişimlerde bulunularak sonuç alınmaya çalışılması için Londra Büyükelçiliği'ne emir verilmesi yahut konsolos vekili ile misyonerin gidişlerinin uygun bir şekilde vilayetçe geciktirilmesinin sağlanarak büyükelçilikten başvuruda bulunulduğunda savunulması şıklarından birinin tercihi tavsiye edilmektedir. Aslında şu sıralar konsolos vekili ile misyonerin oralarda dolaşması uygun olmayacağı, bu sebeple konsolos vekilinin gidişinin geciktirmeye çalışılması konusunda özen gösterilmesinin Van Vilayeti'ne bildirilmesi, herhangi bir sakınca bulunmadığı takdirde İngiltere Dışişleri Bakanlığı ve burada da İngiltere Büyükelçiliği nezdinde gerekli girişimlerde bulunulması hususunda Hariciye Nezâreti'ne tebliğde bulunulması görüşülmüştür.

Aslına uygundur.

Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

İngiltere Büyükelçisi tarafından

Sadâret'e gönderilen 2 Temmuz 1895 tarihli özel yazının tercümesi

Ermenileri kıskırtmasından dolayı Van İngiltere konsolos vekili aleyhine yapılan ve Turhan Paşa tarafından İngiltere Büyükelçiliği tercümanına anlatılan suçlamalara dair sizinle yapmış olduğumuz görüşmeye dayanarak bu kez Mösyö Hallward'dan bir telgraf aldığımı bildiriyorum. Bu telgrafta: "Vali paşanın ifadesinden anladığıma göre kendisi benim aleyhime böyle suçlamalarda bulunmayıp sadece yanımda bir jandarma bulunmaksızın Şatak'ı ziyaret ettiğimi ve Ermeni davası uğruna canımı feda etmek istediğimi duyduğunu bildirmekle yetinmiştir." diye yazılıdır. Mösyö Hallward bu son suçlamaların tamamen asılsız olduğu konusunda teminat vermektedir.

Dünkü görüşmemizden sonra Lord Salisbury'den gelen bir telgrafta kendisi son günlerde Van'da meydana gelen ve size arz etmiş olduğum olayları öğrendikten sonra bu vilayet halkının huzur ve emniyetlerinin korunması için Bahri Paşa'nın görevinden azlinin gerekli olduğunu bildirmektedir. Ge-

çen Nisan'ın 23'ünde eski Hariciye Nâzırı Said Paşa'ya da bu anlamda ve gayr-ı resmî bir şekilde tebligatta bulunulmuştu. Bu vesile ile en derin saygılarımı sunarım.

**

Bâb-ı Âfî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
1671

Sadâret'e

Arz

Van İngiliz konsolosunun dedikodu ve yanlış hareketleri konusunda yaptığım uyarı üzerine, kendisi hakkında Londra Büyükelçiliği aracılığıyla girişimde bulunulması gerektiği ve gezileri görevi dahilinde gerçekleştiğinden kendisinin bundan alıkonulamayacağı İngiltere Büyükelçiliği baştercümanı tarafından ifade edilmiştir. Buna dair takdim edilen yazıya cevap olarak bu işin Londra Büyükelçiliği'ne yazılması konusunda Hariciye Nezâreti'nin görüşünün ne olduğu ve konsolosun görevi dahilinde seyahatinin engellene-meyeceği hakkındaki ifadenin Nezâretimiz açısından resmî bir geçerliliği olup olmadığının bildirilmesine dair aldığım 29 Haziran 1895 tarih ve 612 numaralı Sadâret yazısı tarafımdan incelenmiştir.

İngiltere Van konsolosunun önceki yazınızda da belirttiğiniz davranışlarına ve İngiltere büyükelçisinin bu konuda bir şey yapamayacağını büyükelçilik baştercümanının ifade etmesine bakılarak adı geçen konsolosunun davranışlarını düzeltmesi için gerekli girişimlerin yapılması hususunun Londra Büyükelçiliği'ne yazılı olarak tavsiye edilmesi uygundur. Görevi çerçevesinde seyahatine bir şey denilemeyeceği, ancak gezdiği yerlerde kendisine sezdirilmeden dikkatli bir şekilde tutum ve davranışlarının gözetim altında bulundurulması istenmeyen muamelelerde bulunduğu görülürse icabına bakılmak üzere bu tarafa bildirilmesi lüzumunun da gerekenlere emir verilmesi duruma uygun görünüyorsa de gereğinin yapılması Sadâret'in irâdesine bağlıdır.

Arz olunur.

4 Temmuz 1895

Hariciye Nâzırı
Talat

**

Şifre

Van Vilayeti'ne

2 Temmuz 1895 tarihli yazının cevabıdır: Doktor Reynolds'un Talori Ermenileri'ne yardım dağıtımı için Bitlis'e gitmesine dair yapılan teklif ve isteği Hariciye Nezâreti'ne bildirilmiştir. Vilayetçe bu konuda yapılacak işlemleri gelecek yazıya kadar bekletiniz.
4 Temmuz 1895

**

Hariciye Nezâreti'ne

Uzun zamandan beri Van'da ikamet eden Doktor Reynolds, Talori Ermenileri'ne dağıtılmak üzere İngiltere'den gelen 1.000 adet Sterling altınını götürmek üzere Bitlis'e gideceğinden, muhafız sıfatıyla beraberine bir polis verilmesi İngiltere konsolosu tarafından rica edilmiştir. Bu konudaki niyetin ne olduğunu dile getiren Van Vilayeti'nden gelen telgraf da ek olarak gönderilmiş ve değerlendirilerek gereğinin yapılması ifade edilmiştir. Ayrıca 2 Temmuz 1895 günü makamıma gelen İngiltere büyükelçisinin Sason ve Talori Ermenileri'ne dağıtılmak üzere İngiltere'den kendisine buraya bir takım yardımlar gönderilmekte olduğunu, kendisi bu yardımları İngiliz Ticaret Odası Başkanı Mösyö Vital'e dağıttırmış ise de belirtilen yerlerin halkının tohumluk zahireye ihtiyaçları bulunduğu için yardım istendiğini ve Bitlis'te İngiliz konsolosu bulunmadığını dile getirerek bu gibi yardımların orada bulunan Amerikalılar aracılığıyla dağıtılış tarzını hatırlatmıştır. Tarafınızca da bilindiği gibi halkın ihtiyaçlarının temininde ve tohumluk zahire verilmesinde hükümet tarafından yardım esirgenmemektedir. Ancak hayır sahiplerinin iyi niyetleriyle yaptıkları yardımlara bir şey denilemez ise de bu yardımların bölge idaresinin

görüşü alınmadan dağıtılmasının vilayet tarafından sakıncalı olduğunun söylendiği, Meclis-i Vükelâ'da da bu konuda bazı görüşmeler yapıldığı, sonuçta yine bölgeye bildirilmesi için hükümet tarafından bir komisyon oluşturularak onun aracılığıyla yardımların dağıtılmasının uygun görüldüğü büyükelçiye gereği gibi söylenmiştir. Bunun üzerine büyükelçi bazı sebepler ileri sürerek memurlardan veya tarafsız olan halktan oluşacak komisyonun bu işe aracılık etmesi düşüncesini desteklemekten kaçınmış, ancak Amerikalıların aracılığına mahal kalmadan hem yardımların usulüne uygun dağıtıldığından emin olmak hem de bölge idaresinin bundan haberdar edilmesi konusunda Osmanlı Hükümeti'nin gerek gördüğü maksada kefil olmak üzere Müslümanlardan belki uygun araçlar bulunabileceğini, bu konunun tahkik edilerek sonucun Bâbîâli'ye bildirileceğini ifade etmiştir. Bilgilerine arz olunur.

4 Temmuz 1895

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret-i Uzmâ
Mektubî Kalemi

Hariciye Nezâreti'ne

Talori Ermenileri'ne dağıtılmak üzere İngiltere'den gönderilen 1.000 lirayı getirdiği Van İngiliz konsolosu tarafından ifade edilen ve kendisine bir polisin eşlik etmesi 4 Temmuz 1895 tarihinde tarafınıza bildirilen Doktor Reynolds'un 4 Temmuz'da geldiği ve yanına muhafız sıfatıyla bir polis verildiği adı geçen vilayetten telgrafla bildirilmiştir. Gereğinin yapılması için Sadâret yazısı kaleme alınmıştır.

7 Temmuz 1895

Sadrazam

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret-i Uzmâ
Mektubî Kalemi

Suret

8 Temmuz 1895 tarihli iki ayrı telgrafınız ile 184 numaralı emrinize cevaptır: Doktor Reynods, Mister Cool ve Mister Chambers dün akşam üzeri Muş'a gelerek Protestan Okulu'na misafir olmuşlardır. Bunlar, Sasonlulara hastane yapmak istedikleri haber alınan Potinoğlu Hamamı'nı gezdikten sonra beraberlerinde Ermeni bozguncularından Baş Mahallesi keşişi Tayii ve Dere Mahalleli keşiş Avidis olduğu halde Ermeni murahhasahanesine giderek meşhur bozgunculardan Vartan ile görüşmüşlerdir. Okula döndüklerinde İngiliz memuru Mösyö Shipley ziyaretlerine gelerek oldukça uzun süren bir görüşme yapmıştır. Bunlar yarın saat 5'te yanıma gelip görüşeceklerdir. Düşünce ve hareketlerine dair kendilerinden bir şey işitilmemiş ise de yapılan tahkikata göre bunlar görünürde yardım dağıtmak amacıyla Muş ve Genç sancaklarında hasar gören köyleri bizzat dolaşarak Ermenilere bir takım sakıncalı sözler söyleyecekleri ve belki yabancı görevlilerin başaramadıkları bir takım kötü niyetli araştırma ve incelemeler yaparak Avrupa gazetelerinde devlet ve millet aleyhinde bozgunculukta bulunacakları açıktır. Bu sebeple kendilerine sezdirilmeden hareket ve girişimlerini gözetim ve denetim altında tutmak için görevlendirilen memurlar haber verdiğinde sizinle yapılacak görüşme sonuçlanıncaya kadar işlerini görecekləri şüphesizdir. Bunların dağıtarafına gitmeleri halinde çeşitli sakıncalar doğacağı görülmektedir. Görüşmeler sırasında, arz edilen sakıncalar tahkik heyeti tarafından da fazlasıyla ortaya konulmaktadır. Bundan dolayı Bâbîâli'ye bilgi verilerek bunların dağıtarafına gidişlerine engel olunmaya çalışılması, politik olarak da, zaman açısından da çok lüzumludur. Gereğinin yapılmasını istirham ediyor, âcilen cevap bekliyorum.

Bitlis Vilayeti'nden gelen şifre telgrafın çözümü

26 Haziran 1895 tarihli telgrafınızla yolunu gösterdiğiniz ve 7 Temmuz 1895 tarihli telgrafınızda da emrettiğiniz üzere Doktor Reynolds ile arkadaşlarının görünürde yardım dağıtmak amacıyla belli köylere gitmeye ilişkin amaçlarının sakınca doğuracağından engellenmelerine dair Muş Mutasarrıflığı'ndan alınan telgraf yukarıda arz edilmiştir.

Bunların belli köylerin halkı için Muş'ta bir hastahane açmalarına ait fikirleri fiilî olarak uygulamaya konulursa hükümetten resmen izin alma lüzumu ortaya çıkarak durum makamınıza arz edilecek ve alınacak irâde çerçevesinde davranılacaktır. Bunun için şimdilik bir şey söylenmemesi normal olduğu gibi, tavır ve hareketlerinin denetlenmesinin gerekliliği bir dakika bile dikkat ve gözetimden uzak tutulamaz. Ancak Ermenilere sakıncalı sözler söyleyecekleri ve yabancı görevlilerin başaramadıkları kötü niyetli araştırmalar yaparak Avrupa'ya karşı iki yüzlülüklerini ilân etmeleri konusuna gelince; bu köylerde zaten hükümet ve askerler tarafından kanun, adalet, millî haysiyet ve insaniyete aykırı hiçbir hareket ve davranışta bulunulmadığı tahkik heyeti ve yabancı memurlarca şimdiye kadar yapılan tahkikat ve incelemelerle ortaya konulmuştur. Bazı evlerin yakılıp yakılmasının ise bozgunculuğu meslek edinmiş Ermeni militanların asi halkı kendi saflarına çekmek amacıyla bu gibi serkeş hareketlerde âdet olduğu üzere kendi taraflarından yapılmış olduğu şüphesizdir. Bu gerçeğin aksini ispat edebilecek bir durum yoktur. Şayet bozgunculuk işlerine alet olunabilir bir durum olsaydı, bozgun gayretleri olan pek çok Ermeni tarafından şimdiye kadar ve özellikle de komisyonun dağ tarafında yaptığı tahkikat esnasında ortaya konulurdu.

Şu durumda mutasarrıflığın yazısı, gerçekliği kanıtlanmış beraat ve masumluğa karşı, görüş bildirmekten ve muhtemelen yersiz bir tereddütten başka bir şey değildir. Söz konusu Amerikalıların düşüncesi zaten doğru olmamakla birlikte resmî denetimi elden bırakmamak için tam bir dikkat göstererek de maksadın sağlanmasına hizmet edilebileceği ve yapılacak yeni iftiralarında asılsız olacağı, eskiden yapılan birçok iftira gibi sağlıksız ve etkisiz kalacağı şüphesizdir. Bu sebepten yardım dağıtımı, oluşturulan komisyon aracılığıyla yapılacak, Doktor Reynolds ve arkadaşlarının dağ tarafına gidişleri de yardımın dağıtım şeklini kendi gözleriyle görmeleri amacına yönelik olacaktır. Bu gidişleri engellenirse o zaman da durum ve zaman açısından istenmeyen bir takım şüphe ve eleştirilere yol açılmış olacaktır. Gerçeğin takdiri değerlendirmenize bağlı olduğundan gerekli emirlerin verilmesi arz olunur.

11 Temmuz 1895

Vali Vekili
Ömer

**

Sadâret
Mektubî Kalemi
19 Temmuz 1895

Şifre

Bitlis Vilayeti'ne

Sason ve civar yerleri halkına İngiltere'den gönderilen nakdî yardımın mahallî hükümetin kabul edeceği usul ve kurallar çerçevesinde dağıtılması için orada bulunan İngiltere Delegesi Mösyö Shipley'le konuşulması konusunda İngiltere Büyükelçiliği'yle yapılan görüşmeler üzerine geçende tarafınıza yazılmasına rağmen vilayetten bu konuda henüz kendisine kesin bir tebliğde bulunulmadığı Muş mutasarrıfı tarafından bildirilmiştir. Gerekli işlemlerin hızlandırılması büyükelçilik tarafından hatırlatılmıştır. Son zamanlarda buna dair verdiğiniz haberlerin içeriği tamamen anlaşılamamış olduğundan, yapılan yardımların hükümetin gözetim ve bilgisi dahilinde güzel bir şekilde dağıtılarak durumun bildirilmesi ihtar olunur.

BOA, A. MKT. MHM, 752/17

105

Siyasî suçlardan mahkum olan Ermenilerin affedilip salıverilmeleri için İngiltere büyükelçisi tarafından bir girişimde bulunulacağı ya da Ermeni Patriği'ne böyle bir teşebbüs yaptırılıp İngiltere büyükelçisi tarafından bu isteğin tekrar vurgulanarak gündeme getirileceği haber alınmıştır. Ancak bildiğime göre bu şekilde tutuklu olan Ermenilerin birçoğu tahminen bundan üç ay önce Padişah'ın affına mazhar olmuşlar, kalanına da gerekli işlemler yapılarak salıverilmeleri için yaklaşık bir ay kadar önce Padişah irâdesi çıkmıştır. Eğer irâdenin hükmü Bâbîâlî veya başka bir daire tarafından henüz uygulamaya

konulmamış ise İngiliz büyükelçisinin müracaatından sonra yapılması hoş görünmeyecektir. Bu durum İngiliz büyükelçisinin Ermeniler üzerindeki nüfuz ve öneminin artmasına sebep olacağından, konuya ilişkin Osmanlı Hükümeti tarafından nasıl bir karar alınacak ise zamanında davranılması durumun gereğidir.

Arz olunur.

22 Temmuz 1895

Salih Münir

BOA, Y. PRK. HR, 20/78

106

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn
290

Bugün İngiliz Büyükelçiliği Baştercümanı Mösyö Block makamıma gelip büyükelçinin kendisine verdiği talimat uyarınca aşağıdaki yazılı maddeleri bildirmiştir:

Birinci Madde: Dün İngiltere büyükelçisinin Padişah tarafından kabulü sırasında konuşulan konuların teferruatı anlatıldıktan sonra büyükelçinin düşüncesine göre Anadolu'da bulunan belli altı vilayette ıslâhat yapılmasına yakın zamanda ve yeterli bir şekilde başlanamayacağının anlaşıldığı, bu durumun yeni İngiltere Bakanlar Kurulu üyelerinin bu işe verdikleri önem ve gerekli gördükleri süratle uygun düşmeyeceği büyükelçinin şahsî düşüncesi olarak bildirilmiştir. Verilen cevapta, Osmanlı Devleti'nin şu sıralarda zaman ve dikkatinin büyük bir bölümünü söz konusu ıslâhat maddelerinin araştırılmasına yönelterek gerekli gayreti göstermekte olduğu, bu konularda tereddüt ve şüpheye yer verilmediği, yapılan uygulamaların da bunu gösterdiği ayrınıtılı olarak anlatılmıştır.

İkinci Madde: Ermenilerden tutuklu olan kişilerin Padişah tarafından affedilmeleri üzerine olumlu bir hava oluşmuştur. Sason olaylarından dolayı

tutuklu bulunan şahısların istisna tutulmaları bu olumlu havayı zayıflatabilecektir. Buna cevap olarak ise Sason'a ilişkin tahkikat ve araştırmanın daha önce bir komisyona verildiği, son günlerde bu komisyon üyelerinin soruşturmayı tamamlayarak şu anda yolda oldukları, onların gelişiyile tahkikat sonucunun ortaya çıkacağı, söz konusu şahısların vaktiyle tutuklanmalarına sebep olan durumlar belirlenmeden önce bunların salıverilmelerinin işin aslına ve kuralına uygun düşmeyeceğinden belirtilen istisnanın normal bir muamele olduğu söylenmiştir.

Üçüncü Madde: Bulgaristan sınırına sevk edilmek üzere asker toplanması emri verildiği Fransa büyükelçisinden işitilmiştir. Dün Padişah'tan çıkan irâdeye dayanarak onun Başkitabet Dairesi'nde görüp incelediği telgraflara göre saldıran ve toplanan çetelerin sayısının topu topu 1.200 kişiden ibarettir. Büyükelçinin düşüncesi de Bulgaristan Hükümeti'nin eşkıya topluluklarını dağıtmaya samimi gayret gösterdiği yolundadır. Bu ifadeye cevap olarak Hariciye nâzırı, uygun bir şekilde bugün söylenenlerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Hükümeti'nin Bulgaristan idarecilerinin verdiği garantiye güvendiğini, bu yüzden şu anda Bulgaristan sınırına asker sevkine gerek görmediğini, sadece eşkıyadan her sınıf ahaliyi korumak ve eşkıyanın Bulgaristan sınırını tecavüz etmesine meydan vermemek için Siroz, Drama, Nevrekop ve Menlik Redif Taburlarından ikişer bölüğün silah altına alınmak üzere olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine tercüman, kendilerinin aldığı haberde yanlışlık olduğunu kabul ederek yapılan işlemin Bulgaristan Hükümeti aleyhinde bir hareket olarak yorumlanamayacağını bildirmiştir.

Dördüncü madde: Çetelerin engellenmesi konusunda Sofya'ya tekrar ve etkili bir şekilde uyarıda bulunulması geçenlerde Bâbıâli'den hem İngiltere ve hem de Avusturya büyükelçilerine tekrar hatırlatılmış, İngiltere büyükelçisi bunu Lord Salisbury'ye yazmış ve cevabını bu sefer almıştır. Büyükelçinin bana okunması için baştercümana verdiği notada; Ermenilerin ikamet ettiği yerlerin ıslâhına dair olan notaya karşılık Osmanlı Hükümeti'nin ağırdan aldığı görüldüğünden Bulgaristan Hükümeti'ne yapılması istenen uyarıları lord kendi verdiği için özürlerini bildirmektedir.

Tercümanın son ifadesi ise, Bulgaristan Hükümeti'ne Londra Kabinesi tarafından gerekli uyarıların yapılması konusunda dün Padişah tarafından büyükelçiye uyarıda bulunulduğundan, elçinin bu hususta Lord Salisbury'ye tekrar başvuracağına dairdir. Bu konuya cevap olarak da söz konusu ıslâhat konusunda normal ve işin ehemmiyetine uygun olarak yapılan görüşme ve incelemelerin bilerek geciktirildiğinin düşünülmemesi gerektiği ve büyükelçiye Padişah tarafından yapılan uyarıların Osmanlı Devleti'nin iyi niyetli çabalarını ispatlamaya kâfi olduğu ifade edilmiştir.

Arz edilen konuların Padişah'a iletilmesi rica olunur.

27 Temmuz 1895

Sadrazam
Said

BOA, Y. A. HUS, 333/37

107

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
31 Temmuz 1895 tarih ve 664 numaralı telgrafın tercümesi

Westminister Dükü'nün ısrarı üzerine Mösyö Gladstone'un önümüzdeki Salı günü Chester'da Ermeniler lehinde yapılacak mitingde konuşma yapmayı kabul ettiği söylenmektedir. Lord Salisbury burada bulunmadığından bu konuda Dışişleri müsteşarıyla görüştüm. Müsteşar bana: "Eğer Osmanlı Hükümeti bir hafta içinde verileceği vaad edilen Ermeni Meselesi hakkındaki cevabı Salı gününden önce Londra'ya iletirse, bu, Mösyö Gladstone'un yapacağı konuşmada söyleyeceği sözlerin önem ve etkisini gereği gibi hafifletip giderebilir" dedi.

BOA, Y. A. HUS, 333/85

Bâb-ı Âfî
Daire-i Sadâret-i Uzmâ

Suret

İskenderun ve Mersin arasında dolaşan iki İngiliz savaş gemisinde bulunan silahlı 1.000 Ermeni'nin öncelikle Payas kazasında Çokmerzimen ve Evrezli adında Ermeni köyleri halkı aracılığıyla Zeytun ve Keban köyleri halkına sözde Leon hükümdarının başkentinin şanını yeniden yüceltmek gibi zararlı bir düşünceyle hemen gönderilmelerine girişilmiştir. Ancak bu iki köyde kolera sebebiyle halk dağılarak kaçmış olduğundan henüz zararlı girişimlerinde başarılı olamamışlardır. Fakat hâlâ gemileri dolaşmakta ve vakit kullamaktadırlar. Bu yerin Keban köyüne 36 saat mesafede olduğu ve bu tarafların sahile en yakın yerler bulunduğu ajan tarafından şimdi haber verilmiştir. Zeytun ve Andırın kaymakamlıklarına gerekli tebligat yapılmış ise de Adana Vilayeti'ne ve gerekenlere irâdesi takdirinize bağlıdır.

Diğer suret

Zeytun Kaymakamlığı'ndan şimdi alınan şifreli telgrafta İskenderun'a gelen yabancı gemilerden iki şapkalının çıktığı, bunlardan birinin Zeytun Kaymakamlığı'nda bir memur olduğu diğerinin ise Maraş'a geleceğinin Zeytunlular arasında konuşulduğu bildirilmektedir. Bu da diğer telgrafımla arz ettiğim durumların doğruluğunu desteklemektedir. Arz olunur.

Halep Vilayeti'nden gelen şifreli telgrafın sureti

Maraş Mutasarrıflığı'ndan şimdi alınan iki ayrı telgrafın sureti yukarıda yazılmıştır. İçeriğine bakılarak Payas ve Yumurtalık sahillerinin karadan ve denizden sürekli denetlenerek gözetim altında bulundurulması için gerekenlere kesin emirler verilmiştir. Burada ilgililere de gerekli tebligatın yapıldığı arz olunur.

4 Ağustos 1895

Vali

109

Dördüncü Ordu-yı Hümayûn Müşiriyeti'nden

Şifre

Vasilyev Pesandaym isminde bir Rus, yanında Müslüman bir tercüman olduğu halde Kars'tan hareket ederek Kötek, Velibaba, Ayıntab, Erciş, Van, Bitlis, Muş, Hınıs yoluyla Erzurum'a, oradan da dün buraya gelmiş ve durum anında Seraskerlik makamına bildirilmişti. İlk görüşmede kendisinin doktor olduğunu, mineral arayıp incelemek için Dersim yoluyla Harput'a ve Harput'tan Sivas, Konya, Sis ve Adana'ya gideceğini, orada büyükelçilikten verilecek emri bekleyeceğini söylemişti. Bugün görüşmek istediğini tercüman aracılığıyla ifade ettiğinden kendisiyle tekrar görüşüldü. Görüşmede bağlı olduğu devletin İstanbul büyükelçisi tarafından görevli olarak gönderildiğini, asıl görevinin İngiltere Devleti'nin isteği doğrultusunda Van, Bitlis, Erzurum, Harput, Diyarbakır Vilayetlerinin tek bir vilayet haline getirilerek bir komiser tayini ve halkın çoğunluğuna göre mutasarrıf, vali yardımcılar ve zaptiyeden bir kısmının Ermenilerden atanması gibi meselelerin bu vilayetlerde uygulanabilip uygulanamayacağını incelemekten ibaret olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca şimdiye kadar gezdiği yerlerde Kürtlerden, diğer Müslüman halktan ve askerî memurlardan son derece hürmet ve saygı gördüğünü teşekkürlerle ifade etmekle beraber Ermenilerin iddialarının tamamen gerçek dışı olduğunu, bunların İngiltere'nin kışkırtmalarına kapıldıklarının yaptığı tahkikattan anlaşıldığını söylemiştir. O, bazı muhbirler tarafından görev ve tahkikat tarzının duyulmaması için görevinin gizli tutulmasını rica etmiştir. Bağlı bulunduğu devlet ile Osmanlı Devleti arasında iyi ilişkilerden dolayı Padişah'ı saygıyla anması ve kendisinin yabancı olması sebebiyle gerçek düşüncesi bilinemeyeceğinden, hakkında şanımıza uygun saygı gösterilmekle

beraber gerekli araştırmanın yapılmasından vazgeçilmemiştir. Kendi ifadesinden bir-iki güne kadar Harput yoluyla hareket edeceği anlaşılmıştır.

Arz olunur.

18 Ağustos 1895

Mehmed Zeki

BOA, Y. PRK. ASK, 106/12

110

Bâb-ı Âlî
Hariciye Nezâreti
Sayı: 15046/262
Londra, 20 Nisan 1895

Konu: Londra Ermeni Komitesi

Turhan Paşa'dan Rüstem Paşa'ya

Viyana'ya gönderilen 15049/156 no'lu telgrafa bakınız.

Londra İhtilâlcî Ermeni Komitesi'nin Rusçuk'taki Ermeni Komitesi'ne yazılı haber göndererek kasalarında bulunan bütün nakit parayı göndermelerini istediğini, bu para ile silah satın alınıp Türkiye'ye sevk edilerek orada yeniden isyan çıkarılmasının planlandığını haber almış bulunuyoruz. Bunun doğru olup olmadığı hususunda sağlam bilgiler edinip tarafımıza iletmenizi ekselanslarından rica ediyorum.

**

Türkiye
İmparatorluk Büyükelçiliği
Sayı: 20142/773
Londra, 10 Eylül 1895

Rüstem Paşa'dan Turhan Paşa'ya

Londra Ermeni Komitesi'nin Rusçuk'taki komiteye mektup yazarak kasalarında bulunan bütün nakit parayı göndermelerini istediğine ve bu para ile Türkiye'ye sevk edilmek üzere silah satın alacaklarını bildirdiklerine dair

ekselanslarınıza ulaşan söylentinin doğru olup olmadığı hakkında sağlam bilgi talep eden 20.08.1895 tarih ve 15046/262 no'lu resmî yazınızı almış olmandan şeref duyuyorum.

Büyükelçilik tarafından kullanılan ve bu meseleyi gereği gibi araştırıp tahkik etmek üzere tarafımdan görevlendirilen dedektifler, bana böyle bir haberin doğru olup olmadığını ortaya çıkarmanın son derece zor olduğunu bildirmişlerdir. Dedektifler, İngiliz Ermeni Derneği ve Grosvenor Hause Komitesi'nce toplanan paraların silah ve mühimmat alımında kullanılma ihtimalinin son derece uzak olduğunu düşünmektedirler. Ayrıca bu kaynaklar, burada propaganda mitingleri yaptırmak suretiyle halk arasında Ermeni Meselesini tahrik etmek, kamuoyunu etkilemek veya geçen yıl olaylara sahne olan bölgelerdeki Ermenilerin zarurî ihtiyaçlarını sağlamak için kullanılmaktadır.

Hınçak Komitesi fevkalâde şüphe uyandırmakta ve güvensizlik telkin etmektedir. Zira bağlandıkları anafikir ve ideal bizzat hudutlarımızda huzursuzluk çıkarmayı amaçlamaktadır. Bununla beraber, *Hınçak*'ı yayınlayan Ermenilerin idarî yetkililerinin şimdiye kadar silah satın alımıyla meşgul olduklarına bizi inandıracak hiçbir eylemleri tespit edilememiştir. Bu şahıslar sürekli olarak gözetiminde tutulmaktadırlar. Ajanlarımız vasıtasıyla bize ulaştırılan yararlı bilgileri tarafınıza takdim etmeyi ihmal etmeyeceğimi arz ederim. En derin saygılarımın kabulü ricasıyla.

Rüstem

BOA, HR. SYS, 2757/10

111

**Bâb-ı Âfî
Daire-i Hariciye
Mektubî Kalemi
3031**

Sadâret'e

Arz

12 Eylül 1895 tarihli yazıma ektir. Ermeni Meselesi'nin sona ermesi için ne gibi tedbirler alınması gerekeceğine dair Lord Salisbury'nin yaptığı tebliğe cevaben Londra Büyükelçiliği'ne çekilen telgraf Dışişleri müsteşarı aracılığıyla tebliğ ettirilmiştir. Bunun üzerine içeriğine karşılık Lord Salisbury'nin henüz cevap vermediğinin Dışişleri Bakanlığı'ndan alınan bilgidен anlaşıldığına ve yeni bir haber alınır alınmaz hemen telgrafla bildirileceğine dair Londra Büyükelçiliği'nden alınan 17 Eylül 1895 tarih ve 792 numaralı telgrafın tercümesi ekte sunulmuştur.

Arz olunur.

18 Eylül 1895

Hariciye Nâzırı

Turhan

**

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
17 Eylül 1895 tarih ve 792 numaralı telgrafın tercümesi*

288 numaralı telgrafınızı geçen Cumartesi günü alarak içeriğini o gün Dışişleri müsteşarına ilettiğimde kendisi bunu Fransa'da bulunan Lord Salisbury'ye hemen iletceğine dair bana söz vermiştir. Bugün Dışişleri Bakanlığı'ndan aldığım bilgiye göre Lord Salisbury henüz yapılan tebligata cevap vermemiştir. Yeni bir bilgi alır almaz bunu hemen tarafınıza bildireceğim.

BOA, Y. A. HUS, 336/89

112

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 328
24 Eylül 1895

***Konu:** Ermeni Meselesi'nin gidişatı ile Rusya ve Fransa'nın
sergilediği hile ve entrikalar hakkında parlamentoda
Sir Ashmead Bartlett tarafından yapılan
açıklamaları gösteren gazete yazısı*

*İngiliz Parlamentosu'nda Sir Ashmead Bartlett tarafından yapılan
açıklamaları içeren gazete kupüründen alınan bazı bölümlerin tercümesi*

Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinde meydana geldiği söylenen, bütün medenî dünya ile özellikle İngiltere kamuoyunun tepkisini çeken zulüm ve haksızlıklarla ilgili anlatılanları doğrulayan hiçbir delil elde edemedim. Söz konusu vilayetlerde bir takım zulüm ve haksızlıklar yapıldığına dair yayılan söylentilerin tamamen yalan ve asılsız olduğunu iddia etmiyorum. Ancak şunu demek istiyorum. Eğer bu söylentiler doğru ise bu zulümleri yapanların cezalandırılacaklarında şüphe yoktur. Bu mesele ile ilgili olarak bazı fesatçılar tarafından Padişah ile Osmanlı Hükümeti'ne karşı yapılan alçakça suçlamalardan dolayı üzüntümü dile getirmek isterim. Dünyada Osmanlı Devleti gibi farklı dinlere mensup millet ve kavimlerin yaşadığı hiçbir memleket yoktur. Türklerin ara sıra adalet kuralına aykırı hareket etmeleri, din ve millet farklılığından değil, zayıf ve kötü yönetimlerinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu meseleden dolayı Müslümanlara karşı bir Haçlı Savaşı çıkarılması hiçbir şekilde doğru ve haklı değildir. Bu zulümlerle ilgili söylentiler Avrupa'da yayılır yayılmaz, Padişah derhal bir komisyon kurarak bölgeye göndermiş ve büyük devletleri de bu komisyona birer delege atamaya çağırmıştır. Söz konusu komisyon görevini tamamlamış ve gözlemlerini Padişah'a arz etmiştir. Padişah bu zulümleri yapanların cezalandırılması ve Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde tam bir idarî ıslâhat uygulanması yolunda karar vermiştir. Hatta bu kararın bir sonucu olarak Bitlis ve Van valileri görevlerinden alındıkları gibi, bütün siyasî suçlu Ermeniler de Padişah tarafından affedilmişlerdir.

Ermeniler ile Kürtler arasındaki düşmanlık yüzyıllardan beri vardır. Avrupalıların bu iki kavim arasındaki anlaşmazlığı anlamaları çok zordur. İşte Ermeni Meselesi ile ilgili bir fikri dile getirmeden önce bütün bu anlatılan konuları dikkate almak gerekir.

Bundan önceki hükümetin Bâbîâli'ye baskıda bulunması konusuna gelince; öncelikle şunu açıklamak isterim: Ben de Osmanlı Devleti'nde uygulanabilir ıslâhatın kabul edilmesini istemekteyim. Fakat İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne baskı yapmak amacıyla Rusya ve Fransa ile anlaşması çok şaşılacak bir noktadır. Rusya'da Musevîlerin uğradıkları zulüm, Ermenilerin yaşadığı Osmanlı vilayetlerinde yapılan zulümden çok daha kötüdür. Ayrıca 1877 ve 1878 senelerinde Rus ve Bulgarların Müslüman kadın ve çocuklara karşı giriştikleri katliam, Osmanlı vilayetlerinde işlendiği söylenen cinayetlerden daha korkunçtur. Fransa ve Rusya sadece kendi çıkarlarına hizmet ederek İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında var olan iyi ilişkileri bozmaya çalışmaktadırlar. Fransa ve Rusya büyükelçileri İngiltere Hükümeti ile birlikte bir taraftan Osmanlı Devleti'ne baskı yaparlarken diğer taraftan bu iki devletin gizli görevlileri Bâbîâli'yi bu baskıya karşı koymaya teşvik etmekte, Rusya ile anlaşma yapıp Boğazlar Rus gemilerine açıldığı takdirde de Osmanlı Hükümeti'ne yardım edeceklerine söz vermekte imişler. Bu söylentinin doğru olması pek de uzak bir ihtimal değildir. İngiltere Hükümeti'nin bu meseleden dolayı üzerine düşecek sorumluluğu yüklenerek yalnız başına hareket etmesi gerekirdi. Biz Osmanlı Devleti'nin eski düşmanları olan, bizim de eskiden beri dostumuz olmayan Rusya ve Fransa ile anlaşma yapmaksızın Padişah'ı ve Osmanlı Hükümeti'ni gerekli ıslâhatları tamamlamaya zorlayabilmek için yeterli güç ve nüfuza sahip idik. Bir de şunu öğrenmek istiyorum: Mevcut hükümet geçmiş hükümetin kabul ettirmek istediği tasarının kabulü konusunda ısrar etmekte midir? Söz konusu tasarı boş ve saçma oluşunun yanı sıra Padişah'ın hükümlerlik haklarını da ihlâl ettiğinden kabul edilmesi imkânsızdır. İstanbul'da Bâbîâli'den tamamen bağımsız ve yabancı büyükelçilerle serbestçe haberleşme yetkisine sahip daimî bir teftiş kurulu kurulması istenmektedir. Yabancı devletler bizi İrlanda konusunda böyle bir komisyon kurulması için zorlayacak olurlarsa büyük karışıklıklar ortaya çıkmaz mı? Padişah'ın ıslâhatların kabulünü dört gözle beklediğinden eminim. Osmanlı Devleti dışarıdan sürekli saldırılara maruz kalmasa kendi işlerini çok iyi idare edebilir. Bundan 17 yıl önce Osmanlı Devleti, Rusya'dan yardım gören Hristiyan Karadağ ve Romanya'ya tek başına karşı koymuştur. Osmanlı Devleti'ni tehlike-

li duruma düşüren zayıflığı değil, Rusya'nın entrikaları ve sürekli saldırılarıdır. Osmanlı yönetimi aşırıya kaçmama ilkesine dayanan bir yönetimdir. Ayrıca Türkler de farklı dinlere karşı oldukça hoşgörülü davranmaktadırlar.

Konuşmama son vermeden önce şurasını da gözden uzak tutmamanızı rica ederim. Osmanlı Devleti bağımsızlığının devam ve bekasına son derece önem vermektedir. Uzakdoğu'da bulunan memleketlerimiz tehlikeye maruz kaldıklarında sadece Osmanlı Devleti'ne güvenebilir, cesaret ve kuvvet açısından benzeri bulunmayan Osmanlı askerlerinin 500.000'ini ihtiyaç duyulduğunda kullanabiliriz. İşte parlamento ile Bakanlar Kurulu'nun takdirine havale etmek istediğim düşünceler bundan ibarettir.

BOA, HR. SYS, 2850/73

113

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Poti Şehbender Vekâleti'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
25 Eylül 1895 tarih ve 153 numaralı yazının tercümesi*

İslâhat lâyihasına ilişkin Ermeni Patriği tarafından İstanbul İngiltere Büyükelçiliği'ne verilen cevaba dair Tiflis'te çıkan *Novye Oyozyemye* gazetesinde yer alan makale emirlerinize uygun olarak Fransızca tercümesiyle birlikte ekte takdim edilmiştir. Bu gazetenin İstanbul muhabirinden almış olduğu haberin doğruluğunu garanti edemiyorum.

Arz olunur.

Ek makalenin tercümesi

Fransa ve Rusya büyükelçilerinin onayıyla bana bildirdiğiniz ıslâhat lâyihası ile notanın içeriğini inceledim. Büyükelçisi bulunduğunuz devletin

kararlılık ve görüşüne güvenim, size ve arkadaşlarınıza karşı saygı ve bağlılığım tam olduğundan bu ıslâhat konusunda fikir belirtmekte zor bir mevki-de bulunuyorum. Ancak şunu da belirtmeliyim ki, bence bu lâyiha insanî amaçlarla dolu olmakla birlikte ne Ermenilerin içine düştükleri kötülöklere çare olacak ne de Berlin Antlaşması'nda söz verilip kısa sürede beklenen ıslâhatın yapılmasını sağlayacak şekildedir.

Bu lâyiha üç konuya, yani ölkö içerisinde huzur, güvenlik, hak ve adaletin sağlanması; bu amaca ulaşmak için gerekli vasıtaların hazırlanması; bir denetim ve gözetime bağlanması esaslarına dayanmaktadır. Lâyiha, Avrupalı olmayan bir memurun geçici olarak büyük komiser tayini, valilerin seçiminde devletler tarafından sadece tebligatta bulunulması, büyük devletlere bilgi bile verilmeksizin Osmanlı memurlarından oluşacak İstanbul'da bir daimî komisyon kurulması ve devletlerin yardımı olmaksızın polis ve yargının düzenlenmesi hususlarını kapsamaktadır. Bu sebeple söz konusu tedbirler amacına ulaşabilecek ve her zamankinden daha çok şimdi gerekli olduğu hissedilen denetim ve gözetimin güçlü bir şekilde kurulmasını sağlayabilecek midir? Bundan başka lâyihada Müslüman halkın Ermenilerin çok olduğu eyaletlere göç etmeleri ve Sason Olayı gibi olayların tekrarını engellemek için bir askerî kuvvet oluşturulması hususunda bir açıklık mevcut olmadığından lâyiha eksiktir. 1878 senesinden beri büyük devletler tarafından âcilen müdahale yapılmasını gerektiren olayları tam olarak bildiğinizden bu lâyihanın yukarıda belirttiğim üzere iki eksiğinin olduğunu kabul edeceğiniz açıktır. Kararlaştırılan şartlar dahilinde daha müstakil bir mahiyete sahip olacak ve bu sebeple büyükelçiler tarafından doğrudan doğruya ve sürekli bir şekilde müdahale yapılmasına mahal bırakmayacak bir idare şeklinin oluşturulması şüphesiz durumun gereklerine, Ermenilerin ihtiyaçlarına ve belki de bağlı olduğunuz hükümetin emel ve isteklerine daha uygun olurdu. Aslında sürekli bir şekilde Avrupalı bir komiser yahut Avrupalı üyelerden oluşmuş daimî bir komisyon kurulacak ve Avrupalıların onayıyla jandarma heyeti ile mahkemeler oluşturulacak olursa hiç kimsenin niyet ve amaçlarına zarar verilmeksizin Ermenilerin yerleşik olduğu Osmanlı vilayetleri halkının hayat, ırz ve mallarının korunması daha fazla güven altına alınmaz mı? Karma bir komisyonun,

devletlerarası bir mahiyete sahip olan ıslâhatı faydalı hâle getirmeye katılma hak ve yetkisine sahip olması tabîidir. Doğruluğu herkesçe bilinen iyi niyetli düşünceleriniz gereği ömrünü halkın menfaatlerine adanmış bir dinî reisin, söz konusu lâihayı eleştirme hakkına sahip olduğunu, bu lâiha uygulamaya konulduğunda ortaya çıkacak eksiklikler ile uygulamada karşılaşılabilecek zorluklar hakkında görüş belirtmek vazifesi ile yükümlü olduğunu kabul edeceğinizden eminim. Ne olursa olsun Ermenilerin yerleşik olduğu Osmanlı vilayetlerinin durumu gittikçe kötüleşerek sorumluluğumu artırdığından, âcilen ve son derecede ileri görüşlü hareket etmek gereklidir.

Açıklanan bu değerlendirmelerin, Ermenilerin yerleşik olduğu Osmanlı vilayetlerinde adalet kurallarının uygulanmasını sağlamak amacıyla bağlı bulunduğunuz devlet ile büyükelçiliğiniz tarafından sürekli gösterilen gayret ve çabalardan dolayı Ermeni halkı ile dinî reislerinde oluşan şükran duygularını hiçbir şekilde azaltmayacağı ortadadır.

BOA, Y. A. HUS, 340/82

114

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
4 Ekim 1895 tarih ve 822 numaralı telgrafların tercümesi*

Bugünkü İngiliz gazetelerinde İstanbul'da ortaya çıkan karışıklıklara dair bir takım özel yazılar yayınlanmıştır. Bu gazetelerden bazıları açıkça ve bazıları da daha az hoşgörüyle bu karışıklıkların sorumlularının Ermeni bozguncuları olduğunu, huzur ve asayiş korumanın hükümetin en öncelikli işi ve görevi bulunduğunu kabul etmektedirler. Kalabalıkları dağıtma görevinin sadece polis ve jandarmaya verilip bu konuda Osmanlı askerinin görevlendirilmemiş olması İngiltere'de çok olumlu bir etki yapmıştır. Gazetelerin çoğu İstanbul olaylarının, devletlerin Ermeni Meselesi konusundaki yaklaşımlarını

zorlaştırdığı düşüncesindedirler. Bununla beraber *Times* gazetesi yayınladığı özel bir makalede; yapılmaya başlanan görüşmelerin, diplomasi yoluyla yapılan baskılardan daha ileri gidilmesine gerek duyulmuş olsa bile bir sonuca ulaşması gerektiğini belirtmiş ve üç büyük devletin Akdeniz'de hareket konusunda aralarında anlaşamazlarsa Kızıldeniz veya Basra Körfezi'nde İngiltere'nin devletler arasında bir ihtilâf çıkmadan hareket etmesine uygun bazı noktalar bulunduğu işaret etmiş, ancak memnuniyet verici bir çözüme ulaşmak için Padişah'ın herkesçe bilinen sağlam hükmüyle sadrazamın otoritesinden ümitli olduğunu ilâve etmiştir.

BOA, Y. A. HUS, 337/62

115

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyûn

Bugün evime gelen İngiltere büyükelçisinin bir aylık süre için Londra'ya gideceğini belirtmesi üzerine, böyle vakitsiz gidişinin hayra delalet etmesini ümit ettiğimizi söylediğimde, bir müddetten beri üzerinde tartışılan mesele sonuca ulaştığından bu rahat durumdan yararlanarak kendisini ve ailesini ilgilendiren bir iş için Londra'ya gidip bir ay bulunmayacağını, geçen zaman içerisinde epeyce baş ağrıttıysa da esasen Osmanlı Devleti'ni sevdiği için Londra'dan yine dost olarak döneceğini söylemiştir. Gidişinin Padişah tarafından da şüpheyle karşılanması sebebiyle Zeki Paşa'nın büyükelçiliğe gönderildiğini, ancak kendisinin söylediklerinden bir neticeye varamadığını ilâve ettikten sonra ıslâhat kararlarına ait evrakı çıkararak dört maddede görülen düzeltmelerin Hariciye nâzırı paşa ile kararlaştırılan biçime aykırı olduğunu belirterek o konuda bazı itirazlarda bulunmuş ise de, önceden yanıma aldığım Grosser telgrafının sureti gösterilmiştir. Bu telgrafın içeriğinde belirtildiği gibi ıslâhat teklifinin Padişah tarafından kabul edilmesinden dolayı Lord Rosebery'nin Lord Salisbury'yi kutlamış olduğu durumda, artık bunun burada tartışma götürür bir tarafı olmadığı belirtilip itirazı geri çevrilmiştir.

Büyükelçi daha sonra sözü ıslâhat kararlarının ilân edilmesine getirerek, söz konusu kararlar genel olarak ilân edilmiş ise de aynen yayınlanmasının gerekliliği konusunda diğer büyükelçilerin düşüncelerine iştirak ettiğini söylemiştir. Bunun üzerine ıslâhat kararlarının ilgili vilayetlere gönderildiği, ayrıntıları da oralarda duyurulacağı için bu tarzın yeterli olduğu, ancak ortalık yatışınca uygun görülürse burada da aynen ilân edilebileceği cevabı verilmiştir.

Bunun gibi bugün Bâbîâli'ye gelen Rusya büyükelçisi de ıslâhat kararlarının ilânı hakkında benzer sözler söyleyince ona da aynı cevap verilmiştir. Sonra Sir Philip Currie, Dicle nehrinde Linch Kumpanyası'nın işletmekte olduğu vapurların tüccar mallarını nakle yeterli olmadığını dile getirerek bu vapurlara ilâve olarak daha önce olduğu gibi iki mavna bağlanmasına izin verilmesini ve Fenerler Müteahhidi Kolas ile Osmanlı Hükümeti arasında imzalanan sözleşmenin bir suretinin de bağlı bulunduğu devlet tarafından istendiğinden ötürü verilmesini rica etmiştir. Bunların da icabına bakılacağı cevabı verildikten sonra, büyükelçi sözü Makedonya Meselesi'ne getirmiştir. Gelecek ilkbaharda Rumeli'de asayiş bozacak durumlar meydana gelebileceğinden Bulgarlara imtiyaz mı verilmesi gerekir, yoksa başka bir tedbir mi alınır, her ne şekilde ise bunların iskân edilmesi gerektiğini, Bulgaristan'da ise idarecilerin reisi olan İstanbulof (Stambulof)'un aslında sağlam bir dost olmadığını, bununla beraber son zamanlarda Rusya taraftarı bir tavır ve hareket içerisinde bulunduğu için Bulgaristan'da bulunan iki taraf arasındaki mevkii değer kaybetmekte olduğundan oranın durumunun da dikkatlerden uzak tutulmayacak bir hâl aldığını belirtmiştir. Bunun üzerine her iki tarafın durumlarının araştırılıp düşünülerek barışın sağlanması için Osmanlı Hükümeti tarafından bir yol bulunmasının gerekli olduğu söylendiğinde, büyükelçi Ermenilerin olumsuz hareketlerini dile getirerek Ermeni Patriği'ni sözde iyi bir kişi gibi anmış ve bulunduğu makamın zorluklarına göre yaptığı işlerden dolayı haksızlığa uğradığını belirtmiştir. Ermenilerin şu an yaptıkları davranışlarla en fazla kazandıkları şeyin genel bir nefret olduğu ve patriğin de bozgun komitesinin reisi gibi görüldüğü için halka karşı bu işle ilgisinin olmadığını ispat etmesinin zor olacağı cevabı verilmiştir. Büyükelçi daimî komisyonun oluşturulmasına dair bir müddet daha konuştuktan sonra ayrılırken İstanbul

halkının bütün büyükelçilikler tarafından bilinen durum ve işleriyle ilgili birkaç söz söylemiş, buna da gerekli cevap verilmiştir. Büyükelçi de veda edip ayrılmıştır.

Padişah'ın yüce huzuruna arz olunur.

21 Ekim 1895

Sadrazam

Kâmil

BOA, Y. A. HUS, 338/10

116

**Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası**

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
2 Kasım 1895 tarih ve 876 numaralı yazının tercümesi*

Son birkaç gün içinde İngiliz gazetelerinde yayınlanan makale ve telgrafları içeren gazete kupürleri aynen veya özet olarak tercümeleriyle birlikte ekte sunulmuştur. İncelendiğinde anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti ile ilgili haberler ve özellikle Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Ermeni bozguncular tarafından yapılan silahlı saldırılar hakkındaki bilgiler, gazeteler tarafından her gün başka bir yolda ele alınarak birbirine zıt değerlendirmeler yapılmasına sebep olmaktadır. Ermeni kışkırtmalarının İngiliz gazeteleri tarafından eskisi kadar destek görmediği açıktır. Bu sonucun ise Ermeni ihtilâl komitelerine mensup kişiler tarafından son zamanlarda çıkarılan kanlı çatışmaların etkisinden kaynaklandığı kesindir.

Arz olunur.

BOA, Y. A. HUS, 339/85

117

Tophâne-i Âmire
Müşiriyeti

Lord Salisbury'nin bu kez yaptığı konuşmada Gladstone'un Madame Novikof'un Padişah aleyhinde yazmış olduğu mektubu kınaması ve Osmanlı ülkesindeki zorlukların ancak sabretmekle çözülebileceğini anlatması, İngiltere'nin bundan böyle Padişah'a karşı ılımlı bir politika takip edeceğini göstermektedir. Bu da sadece Padişahımızın başarısının göstergesidir. Bundan dolayı haddim olmayarak kendilerini tebrik etme cüretinde bulunduğumu arz ederim.

4 Kasım 1895

Yâverân-ı Hazret-i Şehriyârî'den
Tophane-i Âmire Müşiri ve
Umum Mekâtib-i Askeriye Nâzırı
Zeki

BOA, Y. PRK. ASK, 108/39

118

"Lord Salisbury, gerek ıslâhat kararı ve gerek Padişah tarafından söz verilmiş olan irâdenin çıkmasını beklediği için çıkan ilk fermanın cevabını ertelemişti. Lord, bu konudaki suskunluğunun sebeplerini açıkladıktan sonra ıslâhat kararının yayınının gecikmeye uğramasından duyduğu üzüntüyü bildirmektedir. Padişah'ın İngiltere hakkında beslemek lütfunda bulunduğu iyi niyet ve muhabbet için Lord Salisbury sonsuz hürmet ve teşekkürlerini arz etmektedir. İngiltere Hükümeti Padişah'a hâlâ yardım etmek arzusundadır. Ancak öncelikle Müslümanlar tarafından Osmanlı ülkesinin pek çok yerinde Hristiyanlar aleyhinde yapılan saldırılara son verilmesi ve tekrarının engellenmesi gereklidir. Lord Salisbury'nin aldığı bilgiye göre, vilayetlerde genel güvenliğin bozulmasına Ermeniler sebep olmamaktadır. Bu konuda Padişah kandırılmaktadır. Bir-iki yer dışında bu saldırılara girişenler Ermeni değildirler. Hatta pek çok yerde yerel hükümet görevlileri ve Osmanlı askerleri kötü davranışlara şiddetli bir şekilde katılmışlardır. İngiltere Büyükelçiliği'nin yap-

tığı şikâyetler üzerine kötü idaresi sebebiyle azledilen bir memura büyük bir nişan verilmesi, kararlaştırılan ıslâhatın ciddi şekilde uygulanması konusunda Padişah'ın niyetlerine İngiltere Hükümeti'nin güvenini artıracak bir durum değildir".

Lord Salisbury'nin cevabı yukarıda arz edildiği gibidir. Bundan başka büyükelçiliğe gelen bazı telgrafları, İngiltere Büyükelçiliği maslahatgüzârı bilgi olmak üzere arz etmek cüretinde bulunmaktadır.

Şöyle ki: Muş'tan alınan bir telgrafta göre Sason ve Talori taraflarında durum kötüleşmekte, Diyarbakır'da olaylar duyulmakta, Kürtler bazı köyleri yağmalamakta ve diğerlerini de yağma ve ortadan kaldırmakla tehdit etmekte, Sason, Talori ve Muş'ta çok endişeli bir durum ortaya çıkmakta ve bölgeye yeterli miktarda asker gönderilmesi gerekmektedir.

Sivas'tan alınan telgrafta da Malatya'da büyük bir olay olduğu ve bu sırada dört Cizvit papazının öldürüldüğü yazılıdır. Sivas'ın içinde ve etrafındaki köylerde büyük bir korku hâkimdir. Bazı köyler de yağma edilmiştir.

İngiltere Büyükelçiliği Baştercümanı Mösyö Block tarafından sözlü olarak ifade edilenler arz olunmuştur.

23 Ekim 1895

Tahsin

**

Daire-i Hariciye
Hususiye
66

Anadolu'nun bazı yerlerinde meydana gelen kargaşa ve çatışmaların devam etmesinin sözde Osmanlı memurlarının kayıtsızlık ve dikkatsizliğinden ileri geldiğine ve daha buna benzer durumlara dair İngiltere Büyükelçiliği baştercümanı tarafından yapıp aracılığınızla Padişah'a arz olunan sözlü açıklamalar üzerine söz konusu yerlerden alınan resmî ve doğru bilgilerle güvenliğin sağlanması için alınan kararın bütün ayrıntılarıyla büyük devletler büyükelçiliklerinden gerekenlere anlatılmasının Padişah emri olduğu dün akşam tarafıma bildirilmiştir. Bunun üzerine hemen İngiltere maslahatgüzâr-

rının yanına giderek güvenliğin devamlılığı için alınan kararları tek tek ifade ettim. Padişahımızın bütün vatandaşları hakkında eşit olarak beslediği karşılıksız şefkat ve merhameti gereğince olaylardan zarar görerek kimsesiz ve sefil duruma düşen Müslüman ve Hristiyan vatandaşların barınma ve beslenmelerinin Osmanlı Hükümeti tarafından sağlanılmasını emrettiğini, bu karar ve uygulamaların ardından Allah'ın izniyle Osmanlı ülkesinin her tarafında emniyet ve güvenliğin yeni baştan yerleşeceğinin şüphesiz olduğunu, büyükelçiliklere konsolosluklardan gelen haberlerin pek çoğunun abartılı bulunduğunu ve bunun da konsolosluklara sadece Ermeni tercüman ve muhabirler tarafından yalan ve uydurma bilgiler verilmesinden ileri geldiğini ilâve ettim. Ayrıca Müşir Şakir Paşa'dan, Bitlis'te güvenliğin tamamen sağlanıp her sınıf vatandaşın korkusuzca ticaretleriyle meşgul olduğuna dair gelen telgraf haberini ve bundan önce Hamidiye Süvari Alayları askerlerinin mahallî asayiş bozmaya sebep oldukları konusundaki zannın, bu kez Hamidiye Süvari Alayları askerlerinin Ermeni ve diğer Hristiyan vatandaşları Padişah'ın arzusuna uygun olarak muhtemel her türlü saldırıya karşı korumaya güçleri yettiğince gayret göstermelerinin, bu zanların boş olduğunu tamamen ispatladığını da etraflıca anlattım.

Maslahatgüzâr bu ifadelerimi büyük bir dikkatle dinledikten sonra hemen bağılı olduğu hükümete bildireceği sözü ve güvencesini verdi. Ancak, Anadolu'da bulunan İngiltere memurları ve özellikle Erzurum'da bulunan konsolosların Osmanlı Devleti'ne ve ona bağılı bulunan Müslüman halka olan sevgileriyle tanınmalarından dolayı Ermeni bozguncularının uydurma ifadelerine kesinlikle kulak vermeyip bizzat araştırarak öğrenmiş oldukları olayları doğru olarak bildirmekte olduklarını, diğer devletlerin konsoloslarının bu konudaki haberlerinin de çoğunlukla onların aldığı bilgileri doğruladığını, sonuç olarak güvenliğin sağlanması konusunda devlet tarafından ne yapılması gerekiyorsa âcilen uygulamaya konulması gerektiğini belirtti.

Buna karşılık bu konuda bütün etkili tedbirlerin alındığını, arz ettiğim bu tedbir ve kararların ne gibi şeyler olduğunu kendisine bir kez daha ayrıntılı olarak anlattım. Fransa, Avusturya ve Rusya Büyükelçiliklerine de aynı doğrultuda bilgi verdiğimde, onlar da bu tedbir ve kararları olumlu karşılayarak bağılı bulundukları devletlere bildireceklerini söylediler. İçlerinden Fran-

sa ve Rusya büyükelçileri, Ermenilerin İstanbul'da yine bozguncu bir harekete hazırlandıklarını haber aldıklarını ifade ettiler. Buna karşılık çok şükür İstanbul'da Padişah sayesinde huzur ve güvenliğin yerinde olup söz konusu haberin aslının olmadığını söyledim. Bu durumu bağlı bulundukları hükümete bildireceklerini ifade ettiler. Ben de kendilerine teşekkür ettim. Olaylardan etkilenen fakir ve düşkün halkın barınma ve geçinmeleri için çıkan Padişah fermanı konusunda saygın yabancı gazetelere de İstanbul'daki muhabirleri aracılığıyla iki günden beri telgraflar yazdırmaktayım.

Bilgilerinize arz ederim.

13 Kasım 1895

Hariciye Nâzırı
Tevfik

BOA, Y. PRK. HR, 21/34

119

**Trabzon Vilayeti
Mektubî Kalemi**

*Postaneden kontrol için gönderilen
mektuplar arasında çıkan Van'da K. V. Hallward imzasıyla
4 Kasım 1895 tarihli Trabzon İngiliz Konsolosluğu Tercümanı
Gomidas Hekimyan'a yazılmış ve zarfı üzerinde İngiliz Konsolosluğu
mührü bulunan önemli bir İngilizce mektubun tercümesi 15 Kasım 1895*

Sevgili dostum Mösyö Hekimyan

Tüfek ve sairenin bulunduğu sandığı ne zaman Erzurum'a gönderdiniz? Bundan kesinlikle bir bilğim yok. Bu sıralar yolların güvenli bir halde olduğunu sanmıyorum. Şu anda bir Laz veya bir Kürd'ün bu tüfeklerle keklik avladığını zannediyorum. Siz ne düşünüyor sunuz? Kısa zaman önce İstanbul'dan benim için başka bir paket daha gönderilmişti. Trabzon Rüşumat İdaresi'nin iki adet raporunu lütfen gönderiniz. Çünkü bazen burada bu raporlar sorulmaktadır. Ya da gönderdiğiniz eşyayı ne şekilde yazdığınızı bana bildiriniz. Gönderdiğim birinci rapor vasıtasıyla tüfek ve sair şeyleri gümrükten geçir-

diğınızı anladım. Gümrükten geçirilecek şeyin herhangi bir alet olmayıp tüfek olduğu söz konusu raporda belirtilmişti.

Geçenlerde meydana gelen acıklı olayın aslı esası nedir? Olaylar ilk olarak Ermeniler mi yoksa Türkler tarafından mı başlatılmıştır? Bu olayların çıkmasına Bahri Paşa'ya yapılan suikast mı sebep olmuştur? Bunlar ne budala adamlarmış ki silahlarını doğruca hedefe isabet ettirememişler! Hamdi Paşa ağır bir şekilde mi yaralanmıştır? Bahri ve Hamdi Paşalara suikast yapanlar yakalanmış mıdır? Bildiğiniz tüm ayrıntıları tarafıma bildirmenizi rica ederim.

Bitlis'te çıkan olaylarla ilgili haberin buraya ulaşması büyük bir korkuya yol açmıştır. Camilerde toplanan Müslümanlara Ermenilerin saldırdıkları söylenmekteyse de bunun kesinlikle asılsız olduğunu zannediyorum. Ancak orada büyük bir çatışma çıktığı ve Türkler ile Ermenilerin aşırı derecede heyecanlı bir durumda oldukları görülmektedir.

Bize gelince, şu ana kadar kasabada rahatız. Kürtler köyleri soymaktadır. Emin Paşa ve yandaşları tarafından tamamen soyulmuş olan pek çok köylü Âdilcevaz nahiyesinden kayıklarla buraya geldi. Durumlarından bu kış pek çoğunun telef olacağı anlaşılmaktadır. Islâhat ile ilgili henüz hiçbir belirti yoktur.

Şimdiki planımız nedir?

Dostunuz

K. V. Hallward

BOA, Y. PRK. UM, 33/99

120

Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası

*Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezâreti'ne gelen
21 Kasım 1895 tarih ve 929 numaralı yazının tercümesi*

Ermenilere yardım için Grosvenor House'da Westminster Dükü'nün başkanlığında oluşturulan komite ile İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin başkan ve üyeleri bana bir telgraf gönderek Rüstem Paşa'nın vefatından dolayı üzüntü-

lerini bildirip onun cenaze töreninde bir vekil bulundurmak için izin istemişlerdir. Her ne kadar Westminster Dükü ile bu komiteyi oluşturan kişilerden bazıları haysiyet ve itibar sahibi kişilerse de bunların isteklerini kesin bir şekilde reddetmeyi görev bilerek bu komite ile cemiyete suretleri ekte takdim olunan cevapları gönderdim. Rüstem Paşa'nın cenaze töreninde taraflarından birer vekil bulundurulmasının uygunsuz olacağını bildirdim. Bu komite ile cemiyetin girişimlerinin amacının halkın dikkatini çekmek olduğu açıktır. Komitelerine mensup bazı kişiler her ne kadar makam sahibi olmaları sebebiyle geçerli olan âdet ve usulleri biliyor olsalar da yaptıkları girişimin pek uygunsuz olacağını anlayamamış gibi görünüyorlar. Rüstem Paşa İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin hile ve entrikalarına karşı kin ve düşmanlığını asla gizlememiş olduğu gibi cemiyet tarafından gönderilen seçilmiş heyetleri kabulden ve cemiyete mensup şahıslar ile ilişkide bulunmaktan defalarca kaçındığından bu cemiyet ve komitenin girişimi fazlasıyla garip bulunmuştur.

Arz olunur.

Ermeni Yardım Komitesi Sekreteri

Mösyö Atkins tarafından Londra Büyükelçiliği

maslahatgüzârına çekilen 20 Kasım 1895 tarihli telgrafın tercümesi

Westminster Dükü ile Ermeni Yardım Komitesi üyeleri Rüstem Paşa'nın vefatından dolayı üzüntülerini bildirmekte ve cenaze töreninde hazır bulunmak üzere bir vekil göndermeyi arzu etmektedirler.

"İngiliz Ermeni Cemiyeti başkanıyla üyeleri Rüstem Paşa'nın kaybindan dolayı Morel Bey ile Osmanlı Büyükelçiliği çalışanlarına içten başsağlığı dilemektedirler. Rüstem Paşa'ya duyulan hürmetin göstergesi olarak cenaze töreninde hazır bulunmak üzere cemiyete vekâleten Aberdeen piskoposunun gidişine izin verilmesini Morel Bey'den rica etmektedirler".

Londra Büyükelçiliği Müsteşarı Morel Bey'den

Ermeni Yardım Komitesi sekreterine gönderilen cevabın tercümesi

Westminster Dükü ile Ermeni Yardım Komitesi üyelerinin, Rüstem Paşa'nın vefatından dolayı başsağlığı dilediklerini ve cenaze töreninde bir vekil bulundurmak arzusunda olduklarını bildiren Mösyö Atkins tarafından

gönderilen 20 Kasım 1895 tarihli telgraf alınmıştır. Morel Bey bu telgrafta dilenen başsağlığından dolayı Westminster Dükü ile arkadaşlarına teşekkür etmekle birlikte şurasını ifadeye mecburdur ki, üyelerinden bazıları İngiliz Ermeni Cemiyeti'ne de mensup olan Ermeni Yardım Komitesi tarafından ölen büyükelçinin cenaze töreninde bir vekil bulundurulması, kolaylıkla anlaşılacak bazı sebeplerden dolayı uygun görülmemektedir.

*Londra Büyükelçiliği Müsteşarı Morel Bey'den
İngiliz Ermeni Cemiyeti başkanına gönderilen cevabın tercümesi*

İngiliz Ermeni Cemiyeti başkanıyla üyeleri tarafından gönderilen mektup alınmıştır. Morel Bey, Rüstem Paşa'nın vefatından dolayı dilenen başsağlığına teşekkür etmekle birlikte şurasını belirtmeye de mecburdur ki, Rüstem Paşa'nın cenaze töreninde bu cemiyet tarafından bir vekil bulundurulması uygun görülmemektedir.

BOA, Y. A. HUS, 341/104

121

**Bâb-ı Âlî
Nezâret-i Umûr-ı Hariciye
Tercüme Odası**

*Londra Büyükelçiliği maslahatgüzârından
Hariciye Nezâreti'ne gelen 29 Kasım 1895 tarih ve 954 numaralı yazının tercümesi*

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen olaylara dair son zamanlarda İngiltere gazeteleri tarafından yayınlanan yazıların başlıcalarını içeren sayfalar ekte gönderilmiştir. Bunlar arasında bulunan iki yazıya özellikle dikkatinizi çekmek isterim:

Bunlardan birincisi *Morning Advertiser* gazetesinin 27 Kasım 1895 tarihli sayısında yer alan özel bir yazıdır. Bu yazı, Osmanlı Devleti'nin bölünmesi düşüncesine dair iki gün önce İngiliz Ermeni Cemiyeti Reisi Mösyö Francis Stevenson'un *Daily News* gazetesiyle yayınlattığı makaleye karşılık

olarak, isteğim üzerine Mösyö Miller tarafından kaleme alınmıştır. *Morning Advertiser* gazetesi yazarlarından olan Mösyö Miller, Mösyö Stevenson'un kuruntu ve hayallerden ibaret olan düşüncelerini son derece aşağılayıcı bir tarzda reddedip çürütmüş, bunların ne kadar boş şeyler olduğunu ispatlamıştır. Tercümesiyle beraber ekte gönderilen söz konusu yazının tarafınızdan da beğenileceğini umuyorum.

İkinci yazı ise; şu anda Londra'da bulunan ve *Hınçak* gazetesini yayınlamakta olan Ermeni bozguncularından Avadis Nazarbek adlı kişi ile *Daily Graphic* gazetesi muhabirlerinden biri arasında yapılan mülâkatın ayrıntılarını içermektedir. Avadis Nazarbek söz konusu yazıda Anadolu'da bir prens, çok iyi bir Ermeni şairi ve özellikle Anadolu'da çıkan isyanı düzenleyerek İstanbul'daki kanlı olayı hazırlamış olan Ermeni bozguncularıyla Hınçakist Fırkası reislerinden biri gibi gösterilmiştir. Kendisi daha sonra *Daily Graphic* gazetesine bir mektup göndererek prens olmadığını ve bu ismin kendisine gazete yazarı tarafından yanlışlıkla takıldığını, fakat eski bir bozguncu ve isyanı teşvik edici sıfatıyla hakkında yazılan övgüleri inkâr etmediğini bildirmiştir. Her ne kadar yapılan bu sohbetten bahseden yazı Osmanlı Hükümeti ile Müslüman ahali aleyhine son derece aşağılayıcı ifadelerle dolu ise de son karışıklığın çıkış noktası hakkında kamuoyunu aydınlatacak biçimde bazı ayrıntılar taşıması sebebiyle yayınlanması üzücü bir şey değildir. İşte bunun gibi Nazarbek, Anadolu'da çıkan karışıklıklara Hınçakistlerin sebep olduğunu belirtip itiraf ettikten sonra şöyle demektedir: "İsyan hareketinde bulunmak himaye ve korunmamız için gerekli idi. Devletlerin fikir alışverişinde bulundukları sırada Ermeniler katledilmekte olduğundan, bu durum Hınçak Cemiyeti'ni isyanı kışkırtmaya yöneltmiştir. Bu isyan hareketi adeta şahsî bir savunma gibi görülmelidir. Bu hareketten şimdiye kadar başarı elde edildiği gibi, durum gittikçe de yayılmaktadır. Bu sayede kan dökülmeden birçok fayda sağlanmıştır. Zeytun'da kuşatma altına alıp silahlarını zaptettiğimiz Osmanlı askerlerine son derece insanî davranılmıştır".

İngiliz gazeteleri, Ermeni bozguncular ile bunların fesat amaçlı faaliyetlerine aracılık edenlere, zulme uğramış ve suçsuz kimselermiş gibi bakmakta ve Osmanlı memurları tarafından kendilerine zulüm ve haksızlık yapılıyor

zannıyla sürekli yüksek sesle şikâyet etmekte olduklarından, Nazarbek'in bu açıklamaları bu şikâyetlere karşı güzel bir cevap olarak kabul edilebilir.

Arz olunur.

BOA, Y. A. HUS, 341/122

122

Bâb-ı Âlî
Tercüme Odası
Numara: 206

*Konu: İngiliz Ermeni Cemiyeti tarafından yayınlanan
duyuru metninin ekte gönderildiği*

Londra Büyükelçiliği maslahatgüzârından

Hariciye Nezâreti'ne gelen 5 Aralık 1895 tarih ve 966 numaralı yazının tercümesi

Önemli bölümlerini telgrafla arz ettiğim İngiliz Ermeni Cemiyeti tarafından geçenlerde yayınlanan duyurunun metni özet tercümesi ile beraber ekte sunulmuştur. Söz konusu duyuruda yer alan olumsuz düşünceler ve çirkin tabirler bana şimdiye kadar İngiliz gazetelerinde rastlayıp incelediğim makalelerden daha aşırı görüldüğünden bu konuda Dışişleri müsteşarının dikkatini çekmeyi görev saydım. Müsteşar söz konusu duyuruyu okumamış ise de bu konuda kendisine söylediklerim sanki dikkatini çekmiş gibi görünerek meseleyi öğrenmek için duyurunun bulunduğu gazeteyi getirtti ve inceledikten sonra da şöyle dedi:

"Bu duyurunun yayınlanmasını gerektiren sebep ve durumları size açıklayayım. Bundan birkaç gün önce İngiliz Ermeni Cemiyeti Sekreteri Atkins, Sason kazasındaki muhtaç kimselere yardım dağıtılması ile ilgili bazı konular hakkında görüşmek üzere yanıma geldi. Bu teşebbüslerinin sürmesi için paraya ihtiyacı olduğunu, yardım toplamak üzere ara sıra halk nezdinde bir takım faaliyetlerde bulunmak istendiğini, bu mesele ile ilgili bazı konuşmalar yapıldıktan sonra Dışişleri bakanı ile görüşülmesinin cemiyetin amacını kolaylaştıracağını şaşılacak bir şekilde dile getirdi. Eğer Lord Salisbury gönderilecek heyeti kabul etmezse cemiyetin doğrudan doğruya halka başvurmak zorunda kalacağını da sözlerine ekledi".

Sir Thomas Sanderson bu görüşme hakkında Lord Salisbury'yi bilgilendirdiğini, ancak Salisbury'nin ister büyük, ister küçük, gönderilen hiçbir heyeti kabul edemeyeceğini de söyledi. İşte Sir Thomas Sanderson, İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin söz konusu duyuruyu Lord Salisbury'nin bu çekincesi üzerine yayınladığı inancındadır.

Bu duyuruda yer alan çirkin tabir ve tehditlere gelince; Dışişleri müteşarı bunun hiç kimse tarafından dikkate alınmayacağına, böyle şiddetli ve çirkin tabirlerle münasebetsiz görüşlerin, cemiyetin İngiltere halkı nezdinde sahip olduğu üne son derece zarar vereceğine inanmaktadır. Her ne olursa olsun Lord Salisbury'nin gönderilecek heyeti kabul etmemekteki azim ve kararlılığı son derece doğru bir davranıştır. Her ne kadar başbakanın görüşmesi İngiliz Ermeni Cemiyeti'ne özel bir önem kazandırmışsa da duyurunun yayınlanması, aksine cemiyetin eleştirilmesine sebep olacak ve sağduyulu kimse-ler bu cemiyetten nefret edeceklerdir.

Arz olunur.

Not: Berlin'den gelen ve *Daily News* gazetesinin bugünkü sayısında yer alan telgraf aşağıdaki kelimelerle başlamaktadır:

"Londra'daki İngiliz Ermeni Komitesi'nin *Daily News* gazetesinin dünkü sayısında yayınlattığı duyuru, burada son derece olumsuz bir etki yaratmıştır. Ermenilerin bu gibi yollarla amaçlarına destek sağlayamayacakları söylenmektedir".

BOA, HR. SYS, 2858/30

123

Trabzon Vilayeti'ne

Trabzon'da Divan-ı Harp başkanının bir takım günahsız Ermenileri hapsederek baskı yapmakta olduğu İngiltere Büyükelçiliği'nden haber verilmektedir. İşin aslının bildirilmesi istenmektedir.

**

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret-i Uzmâ
Telgraf Odası

7 Aralık 1895 tarihli yazıya cevap:

Divan-ı Harb'in tutuklamış olduğu Ermeniler diğer mahkumlarla aynı durumdadırlar. Baskı gördükleri asılsızdır. Bunlardan mahkum olanların ise karar evrakları Dahiliye Nezâreti'ne takdim edildiğinden red ya da kabulünün ilgili makama ait olacağı arz olunur.

8 Aralık 1895

Vali
Kadri

BOA, A. MKT. MHM, 663/22

124

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadâret-i Uzmâ
Mektubî Kalemi

18 Aralık 1895 tarihiyle
Halep Vilayeti'nden gelen şifre telgrafın sureti

Maraş Ermeni bozguncu elebaşlarından Papaz Dragont sakıncalı evraklarla yakalanmıştır. Şimdiki Ermeni Patriği'nin Ermeni bozgun tertiplerine taraftar, Maraş Katolik Murahhasasının da bozgunculuğa ortak olduğunu ve İngiltere'nin söz verdiği askerî yardımdan cesaret aldıklarını belirtmiştir. Kendisinin Zeytun eşkıya lideriyle yaptığı haberleşmeye dair ele geçirilen evrakı ise kabul ve itiraf etmemiştir. Soruşturmanın sürdürüldüğü Maraş Mutasarrıflığı'ndan bildirilmiştir.

Antep'te yakalanan Toros adlı bir Ermeni'nin, eşkıyalığa katılmak için Zeytun'a gittikleri halde aç kaldıkları için diğer beş arkadaşıyla kaçtığını, arkadaşlarının başka yerlere savuştuklarını, Zeytun'da bir İngiliz kumandan ile

500 kadar İngiliz'in ve silahlı 10.000 Ermeni'nin bulunduğunu, bunların Kayseri'den ve başka yerlerden geceleri Zeytun'a girdiklerini ve kendilerinin bulundukları noktadaki Ermenilerin tamamen martini ile silahlandıklarını sorgulama esnasında ifade ettiği, Antep Kaymakamlığı'ndan bildirilmiştir

Maraş'taki tahkikatın tamamlanarak sonucunun bildirilmesi Maraş Muhtarlığı'na; Toros'un da sorgulanmak üzere Halep'e gönderilmesi Antep Kaymakamlığı'na cevaben bildirilmiştir.

Arz olunur.

BOA, HR. SYS, 2810/2

İNDEKS

İNDEKS

A

- Abdullah, Sason Tahkik Komisyonu Üyesi 76
- Abdülaziz Han, Sultan 174
- Aberdeen, İskoçya'da 163, 164
- piskoposu 205
- Adana 187,188
- Âdilceviz Nahiyesi, Van 204
- Adliye Nezâreti 24, 35
- Aganoor, Petrus, Londra Ermeni Vatanperver Komitesi Veznedarı 56
- Agopyan, Karabet, Ermeni Vatanperver Komitesi Başkanı 3, 34, 56, 109, 110, 168
- Ahirohan?, Erzurum 160
- Ahlat Kazası 35
- Ahmed bkz. Rafiuddin Ahmed
- Ahmed Cevad bkz. Cevad
- Ahmed Refik, Dahiliye Müsteşarı 28
- Ajans Havas Şirketi 71
- Akdeniz 135, 171, 197
- Albak, Hakkari 26
- Allen, Amerikalı misyoner 176, 177
- Allgemeine Zeitung* 156
- Alliance Evangelique Cemiyeti 6, 12, 14, 16
- Alman/lar 135
- gazeteleri 105
- Almanya 18, 124, 135, 171
- Amerika/lılar 34, 68, 69, 70, 76, 106, 110, 126, 163, 180, 182
- Büyükelçiliği 68, 69, 163
- Hükümeti 76, 146, 163
- Methodist Misyonerleri Okulu 132
- misyonerleri 94, 97, 127, 152

Anadolu 8, 10, 13, 15, 19, 21, 32, 33, 37, 44, 45, 47, 69, 71, 74, 82, 84, 93, 101, 116,
117, 122, 126, 133, 135, 138, 169, 184, 199, 201, 202, 207

Andırın 187

Anduk dağı 123, 130, 131, 133

Anglikan mezhebi 33, 34

Ankara 8
— Mahkemesi 6, 11, 13

Antep 210
— Kaymakamlığı 211

Arapkir 167
— piskoposu 21, 22, 24, 118

Argyll Dükü 84

Arif Bey, Mâbeynci 16, 57, 63, 139, 144

Arménia 110

Armenia, Fransız vapuru 34

Arnavutlar 124, 172

Arnold, Alliance Evangelique'in genel sekreteri 6, 7, 8, 9, 12, 13, 15

Artin Paşa, Hariciye Nezâreti Başkâtibi 17, 18

Artin, Bidayet Mahkemesi Üyesi 35

Askerî Fırka Kumandanlığı 142

Aşıkyan, Ermeni Patriği 34

Aşırı Liberal Parti, Londra'da 14

Atina 91, 92, 93, 95, 106, 110, 125, 126, 136
— Büyükelçiliği 72

Atkins, Edward, İngiliz Ermeni Cemiyeti Sekreteri 56, 109, 113, 205, 206, 208

Ausell, G., İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin toplantısına katılan 34, 56

Avadis Hacı Manuk, Bitlis Vilayeti İdare Meclisi Üyesi 35, 36

Avidis, Keşiş, Ermeni bozguncu 181

Avrupa/lılar 29, 33, 34, 39, 44, 45, 46, 54, 56, 59, 60, 76, 77, 89, 93, 96, 106, 111, 112,
119, 121, 125, 126, 128, 132, 133, 135, 164, 165, 167, 182, 192, 193, 195

— basını 166
— gazeteleri 173, 181
— kamuoyu 19, 60, 117
— lı gezgin 122
Avusturya 18, 171, 186, 202
— Hükümeti 135
Ayıntab 188
Azaryan Efendi, Ermeni Katolik Patriği 32, 33, 43

B

Bâbüâli 3, 18, 19, 23, 31, 32, 34, 46, 48, 53, 56, 57, 58, 59, 64, 66, 68, 78, 79, 81, 82, 84, 85, 87, 88, 89, 112, 116, 148, 173, 174, 180, 181, 184, 186, 193, 198
Bahri, Ferik, Van Valisi 27, 178, 204
Bakkalyan Serkis, Tüccar 35, 36
Balkan yarımadası 122, 134, 171
Baring, Evelyn, Lord Cromer adı ile bilinen İngiliz diplomat 122
Bartlett, Sir Ellis Ashmead, İngiliz parlamenter ve yazar 99, 100, 118, 169, 192
Basmacıyan Hacı Manuk, Tüccar, Ermeniler lehine faaliyette bulunan 35, 36
Basra Körfezi 197
Beet, Agar, Din Bilgisi Öğretmeni, İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin toplantısına katılan 56, 109
Bekir Bey, Mâbeynci 44, 63
Bekranlı Kürtleri 42, 90
Beniard, Hınçakist Cemiyeti Üyesi 73, 109, 110, 126
Berlin 209
— Antlaşması 33, 34, 42, 43, 58, 66, 77, 78, 84, 88, 104, 195
Beyoğlu 18
Biliotti, Girit İngiltere Konsolosu 92, 95
— Madam 95
Birecik 83

Bitlis 28, 35, 36, 37, 56, 89, 90, 122, 123, 129, 130, 137, 139, 162, 167, 179, 180, 188, 192, 202, 204

- Hapishanesi 157, 158, 159
- İstinaf Müddeî-i Umumîliği 35
- konsolos vekili 36
- olayları 89
- valisi 59, 88, 90
- Vilayeti 28, 30, 35, 37, 47, 49, 50, 62, 65, 125, 182, 183

Bledar, Bitlis Vilayeti'nde köy 168

Block, İstanbul İngiltere Büyükelçilik Tercümanı 22, 38, 140, 141, 184, 201

Bogos, Van Tutukevi'nde bulunan Ermeni 152

Boğazkesen olayı 151

Boğazlar 193

Bohazyan (Boyacıyan), diğer adı Murat, Ermeni fesatçı 51, 123, 130, 131, 132

Borctwick, Algernon, İngiliz parlamenter 98

Boscawen, A. Griffich, İngiliz Ermeni Cemiyeti Üyesi 109

Bosna-Hersek 121

Boston 125, 127

Boşnaklar 93, 124

Boyacıyan, İngiliz Konsolos Muavini 167, 168

Broussali, *Haiasdan* Gazetesi Müdür ve Yayıncısı, Ermeni Komite Üyesi 109

Bryce, İngiliz parlamenter ve İngiliz Ermeni Cemiyeti eski Başkanı 3, 4, 33, 163, 164, 168

Bulgar/lar 122, 124, 156, 171, 172, 174, 193, 198

- Mezâlimi 121, 124
- zulmü 134

Bulgaristan 25, 93, 101, 121, 124, 126, 134, 164, 185, 198

- Hükümeti 185, 186

C

Calantarientz, Dr. J. A., İngiliz Ermeni Cemiyeti Üyesi 56, 109
Calvinist Methodistler, Gal ülkesindeki 34
Cambon, İstanbul Fransa Büyükelçisi 18, 139, 140
Canterbury piskoposu 84
Cebel-i Lübnan 113
Cevad, Sadrazam 72, 73, 77, 86, 138, 153, 158
Chambers, Amerikalı misyoner 181
Channing, F. A., İngiliz Ermeni Cemiyeti Üyesi 85, 96, 102, 109, 112, 136
Charing Cross, Londra'da 99, 151
Chermside, Albay, İstanbul İngiltere Büyükelçilik Askerî Ataşesi 37, 39, 40, 41, 58, 65, 166, 167, 168
Chester, İngiltere'de 111, 186
Cizvit papazı 201
Clayden, P. W., İngiliz Ermeni Cemiyeti Üyesi 109
Coll bkz. Mac Coll, Canon
Commerell, Sir Edmund, İngiliz Amiral 91, 98, 165, 166
Congregationalist Cemiyeti, Boston'da 125
Cooke, G. B. M., İngiliz Ermeni Cemiyeti Üyesi 109
Currie, Sir Philip, İstanbul İngiltere Büyükelçisi 80, 81, 88, 89, 139, 140, 173, 198

Ç

Çanlı Manastırı 29
Çin 82, 146, 170
Çokmerzimen, Payas 187

D

Dahiliye Nezâreti 26, 83, 149, 153, 154, 158, 159, 210
Daily Chronicle 155, 164
Daily Graphic 99, 100, 155, 207
Daily News 3, 5, 23, 42, 71, 103, 123, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 207, 209
Daily Telegraph 83, 111, 136, 138, 150, 155

Danilof, Rusya Büyükelçisi 140
Darby, Evans, Ermeni Hristiyanları'nı Savunma Komitesi Sekreteri 56
Davies, Guynero, Barmouthlu muhabir 35
Derebey köyü 48, 49
Dersim 188
Derviş, Yâver-i Ekrem-i Şehriyârî 31
Devey, İngiltere Konsolos Vekili 167, 168
Dicle nehri 198
Dikhas köyü 70
Dillon, İngiliz muhabir 173
Dirik ? Manastırı 49
Divan-ı Harp 70, 88, 209, 210
Diyarbakır 36, 40, 90, 167, 188, 201
Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn
— müşiri 25, 38
— Müşiriyeti 54, 55, 70, 143, 188
— Süvari Fırkası Kumandanlığı 26
Dragont Papaz, Maraş Ermeni bozguncu elebaşısı 22, 210
Drama 185
Düvel-i Selâse konsolosları 69

E

Eçmiyazin katogikosu 82
Edinburg, İngiltere'de 8, 35
Edmondson, İngiliz Ermeni Derneği'nin toplantısına katılan 85
Eğin 167
Eight Club, Londra'da 74
Ekrek köyü 70
Eleşkird, Erzurum 160

El-Kamame Kilisesi 124

Emin Paşa 204

Encümen-i İslâm, Londra'da Hintli Müslümanlarca kurulan dernek 99, 100, 150, 151

Erciş 188

Erçek 48, 50

Ermeni/ler 3, 8, 9, 26, 30, 35, 36, 37, 47, 51, 52, 57, 59, 67, 70, 72, 79, 88, 92, 95, 98, 99, 101, 112, 118, 121, 122, 123, 124, 127, 131, 132, 139, 141, 142, 145, 146, 152, 153, 154, 158, 159, 165, 166, 169, 171, 172, 176, 177, 178, 185, 186, 188, 195, 200, 203, 204, 209, 211

— ailesi 126

— bozguncular 5, 7, 10, 12, 15, 49, 50, 55, 62, 78, 91, 94, 111, 114, 129, 136, 137, 144, 156, 196, 199, 202, 207

— cemaati 7, 148

— Cemiyeti 71, 102, 104, 113, 114

— eşkıyası 25, 41, 64, 65

— fesat komiteleri 5, 93, 96, 121, 128, 131

— fesatçılar 13, 14, 24, 27, 28, 119, 123, 125, 129, 134

— göçmenler 34

— haydutlar 53, 63

— heyeti 43, 71, 74, 168

— ifade ve yalanları 143

— ihtilâl hareketi 13

— ihtilâl komiteleri 125, 128, 136, 199

— ileri gelenleri 128, 167

— isyanı 130, 131, 133, 171

— işleri 42, 161, 162, 163

— kadınları 41, 48, 50, 129, 13

— Katolik milleti 29

— kervanı 49

— kışkırtmaları 14, 120, 125, 143, 199

- kızları 166
- kilisesi 22
- komiteleri 4, 6, 14, 19, 53, 71, 74, 76, 82, 96, 97, 103, 105, 106, 108, 160, 189
- köyleri 42, 48, 90, 91, 94, 129, 133, 187
- köylüleri 49, 130, 131
- mahkumlar 6, 11, 18, 167
- Manastırı 21, 22, 24
- Meselesi 17, 18, 27, 31, 32, 33, 40, 44, 45, 58, 74, 96, 116, 118, 144, 148, 155, 160, 164, 187, 190, 191, 192, 193, 197
- mezhebi 140
- militanlar 182
- Millet Meclisi 32, 34
- mitingi 150, 157
- murahhasahanesi 181
- murahhasası 147, 173
- papazlar 20, 21, 118
- patriği 138, 173, 174, 184, 194, 198, 210
- Patrikhanesi 24
- piskoposları 20, 21, 23
- rahipler 23, 43
- toplantısı 161
- tüccarlar 48, 50
- Vatanperver Cemiyeti 109, 110
- Yardım Komitesi 205, 206
- Ermenice matbaa harfleri takımı 73
- Ermenistan 84, 103, 149
- Erzincan 24, 54, 75, 90, 167
 - Bidayet Mahkemesi 24
- Erzurum 40, 41, 68, 69, 77, 78, 79, 116, 122, 130, 132, 138, 139, 140, 146, 147, 166, 167, 168, 173, 188, 202, 203

- Ermeni murahhasası 173
- Fransa konsolosu 80
- İngiltere konsolosu 42, 79, 81
- Rusya konsolosu 80
- Vilayeti 54, 70, 138, 142, 160, 173
- 'daki konsoloslar 60, 123, 129
- Tiflis arası 128

Everett, Yarbay 167

Evrezli, Payas 187

Eznik, Arapkir Piskoposu 22, 24

F

Filibe 121

Fitzgerald, İngiliz gazeteci 4, 5

Fountain Street sokağı, Amerika'da 126

Fransa 19, 77, 124, 143, 170, 171, 191, 192, 193, 195, 202, 203

- baştercümanı 139
- Büyükelçiliği 80
- büyükelçisi 44, 45, 77, 80, 140, 161, 175, 185
- halkı 113
- Hükümeti 32, 34, 77, 146, 164
- konsolosu 77, 78, 79, 85, 142
- Parlamentosu 3

Fransız 32

- savaş gemisi 171

Free Rusia (La Rusia Liber), Rus gazetesi 73

G

Gani, Mösyö, Encümen-i İslâm'dan 101

Gazette de Cologne 156

Gelibolu 93
Gelikoza 29, 30
Genç 181
Giravi aşireti 49
Girit 92, 95
Gladstone 83, 103, 104, 105, 106, 107, 110, 111, 112, 113, 124, 134, 135, 143, 144, 155,
156, 157, 175, 186, 187, 200
Globe 83, 169
Gore, Rahip 85
Gower, G. Leveson, İngiliz Ermeni Cemiyeti Üyesi 109
Graves, Erzurum İngiliz Konsolosu 79
Greene, Amerikalı misyoner 157, 175
Greko 129
Grey, Sir Edward, İngiltere Dışişleri Müsteşarı 112
Grosser Telgraf Şirketi 197
Grosvenor House Komitesi 161, 190, 204
Gümrük tarifeleri 135

H

Habeşistan 170
Haiasdan 168
Hakkari 26, 48, 49
Hakkı, Erzurum Valisi 143, 173
Halep 21, 211
— Hapishanesi 23
— İngiltere konsolos vekili 149
— İstinaf Mahkemesi 21, 23, 24
— Nizamiye Fırkası kumandanı 149
— Vilayeti 22, 23, 72, 83, 149, 188, 210

Hallward, Van İngiliz Konsolos Vekili 29, 37, 176, 177, 178, 203, 204

Hamdi Paşa 204

Hamidiye, Hakkari 26

Hamidiye Süvari Alayları 24, 26, 27, 29, 132, 202

Hamlin, Cyrus, Dr., Rahip, Amerikalı misyoner, İstanbul'daki Robert College'in kurucusu 92, 94, 125, 127, 175

Hamparsum bkz. Bohazyan (Boyacıyan)

Hancock, Charles, İngiliz Ermeni Cemiyeti Üyesi 109

Hani 168

Hapishaneler 141, 154, 155

Hariciye

— nâzırı 63, 64, 68, 69, 70, 79, 185, 197

— Nezâreti 4, 6, 9, 13, 15, 20, 22, 23, 29, 30, 31, 36, 37, 42, 45, 46, 47, 55, 57, 61, 66, 71, 72, 73, 74, 79, 80, 81, 86, 87, 91, 96, 98, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 111, 115, 116, 118, 143, 148, 149, 150, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 169, 174, 177, 178, 179, 180, 186, 191, 194, 196, 199, 204, 206, 208

Harput 167, 188, 189

Hasan Tahsin Paşa, Bitlis Valisi 28, 31, 36, 90, 130, 188

Hawarden 111, 144

— Kilisesi 134

Haydaranlı aşireti 25

Hekimyan, Gomidas, Trabzon İngiliz Konsolosluğu Tercümanı 203

Herricks, Dr., Merzifon Mektebi Müdürü 6, 12

Hınceyan Setrak, İstinaf Mahkemesi Üyesi 35, 36

Hınçak 72, 73, 207

Hınçak 190

— çeteleri 126

— Komitesi 190

Hınçakist/ler 109, 110, 122, 125, 127, 130, 175, 207

Hınıs 188

Hıristiyan/lar 7, 10, 11, 16, 84, 91, 93, 94, 100, 101, 112, 117, 123, 124, 125, 145, 147,
125, 153, 154, 155, 164, 165, 166, 168, 172, 200, 202

— ahali 121, 125

— Karadağ 194

Hıristiyanlık 100, 111, 137, 164, 165

Hindistan 170

— sömürgeleri 135

Hüseyin Kâzım 60

Hüseyin Paşa, Haydaranlı aşiretinden 25

Hüseyin, N. O., Encümen-i İslâm Başkanı 101, 150, 151

I

International Democratic Club 3

İgnatief, İstanbul Rusya Büyükelçisi 121, 174

İ

İngiliz/ler 18, 19, 31, 32, 44, 45, 51, 52, 56, 62, 69, 70, 76, 85, 92, 108, 118, 120, 136, 140,
156, 170, 210, 211

— Barosu 86, 87

— basını 128, 136, 141

— Büyükelçiliği 54, 137, 139

— büyükelçisi 24, 37, 41, 68, 137, 138, 140, 174, 184

— deniz subayı 91, 92

— dinî çevreleri 7, 12, 16

— Ermeni Cemiyeti/Komitesi 20, 21, 23, 32, 42, 47, 55, 56, 81, 82, 83, 86, 87, 96,
97, 98, 102, 103, 104, 108, 109, 112, 113, 115, 152, 153, 154, 155, 156, 161, 163,
171, 204, 205, 206, 208, 209

— Ermeni Cemiyeti üyeleri 32, 34, 154

— Ermeni gazeteleri 105

— Ermeni ihtilâl komitesi 7

— gazete muhabirleri 173

- gazeteleri 51, 62, 82, 83, 91, 99, 103, 105, 121, 136, 157, 196, 199, 207, 208
- halkı 87, 97
- hukuk fakülteleri 98
- *İncil* Cemiyeti 8, 9, 10, 11, 13, 127
- konsolos memuru 65
- konsolosları 4, 39, 66, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 85, 95, 129, 138, 140, 142, 145, 148, 180
- Konsoloslugu 143, 203
- matbaası 73
- memuru 69, 76
- misyonerleri 97
- Parlamentosu 192
- Presbiteryen Kiliseleri 7
- Protestan rahipleri 98
- Rahipler Cemiyeti 8
- savaş gemisi 187
- siyaset adamları 150
- yayınları 51

İngilizce mektup 162

- İngiltere 3, 5, 6, 8, 12, 17, 18, 19, 22, 27, 34, 39, 45, 46, 51, 52, 53, 54, 57, 59, 60, 63, 67, 68, 71, 73, 84, 85, 88, 89, 92, 96, 97, 99, 100, 101, 108, 112, 113, 114, 119, 124, 133, 134, 135, 136, 138, 143, 146, 147, 151, 158, 159, 160, 162, 164, 165, 168, 170, 171, 172, 175, 179, 180, 183, 186, 189, 193, 197, 200, 210
- Avam Kamarası 76
 - Bakanlar Kurulu 17, 61, 69, 175, 185
 - basını 175
 - Büyükelçiliği askerî ataşesi 36, 71
 - Büyükelçiliği baştercümanı 72, 139, 152, 177, 178, 201
 - Büyükelçiliği maslahatgüzârı 201, 202

- Büyükelçiliği 16, 23, 27, 36, 38, 45, 49, 50, 54, 77, 79, 83, 87, 140, 149, 176, 177, 183, 201, 209
 - büyükelçisi 18, 19, 24, 27, 38, 42, 45, 57, 64, 69, 77, 80, 81, 84, 87, 89, 90, 140, 177, 179, 180, 184, 186, 197
 - Devleti 31, 45, 51, 53, 56, 63, 72, 80, 84, 114, 157, 173, 174, 188
 - Dışişleri bakanı 177
 - Dışişleri Bakanlığı 4, 5, 6, 16, 20, 21, 23, 32, 33, 54, 56, 61, 64, 66, 71, 73, 77, 78, 82, 84, 96, 97, 101, 102, 103, 110, 111, 112, 176, 177
 - Dışişleri müsteşarı 15, 23, 47, 70, 71, 96, 102, 107, 110, 111, 118
 - Erzurum konsolosu 71
 - gazeteleri 76, 206
 - halkı 8, 92, 100, 119, 120, 209
 - Hükümeti 10, 13, 14, 15, 21, 32, 34, 43, 47, 56, 57, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 75, 76, 77, 80, 81, 86, 87, 94, 96, 106, 107, 108, 112, 114, 117, 132, 135, 137, 142, 149, 151, 156, 193, 200, 201
 - İzmir konsolosu 5
 - kabinesi 5, 20, 169, 170
 - kamuoyu 11, 17, 88, 144, 192
 - kilisesi 34
 - konsolos vekili 136, 152
 - konsolosları 5, 47, 65, 78, 82, 89, 143, 179
 - Kraliçesi 173
 - memurları 31, 202
 - Parlamentosu 6, 18, 23, 116, 118, 119, 136, 137
 - polisi 3
 - ticareti 135
 - Trabzon konsolosu 5
 - Van konsolos vekili 26, 28, 35, 177
 - Van konsolosu 51, 78, 179
- İradetullah Efendi, Avukat, Encümen-i İslâm'ın reisi 99

İran 49, 78
İrlanda 129, 193
İskender Paşa Camii 145
İskender, Mösyö 56
İskenderun 187
İskoçya 73, 122, 163
İslâm Dini 50, 98, 99, 101, 124, 164, 165
İsmail Bey, Miralay, Osmanlı subayı 91, 130
İstanbul 6, 9, 11, 19, 20, 27, 32, 33, 34, 47, 48, 49, 50, 53, 56, 61, 71, 80, 93, 94, 106, 115, 122, 124, 125, 133, 134, 141, 151, 153, 154, 168, 170, 171, 172, 193, 194, 195, 196, 199, 203, 207
— Amerika Büyükelçiliği 163
— gazeteleri 57, 65, 76
— İngiltere büyükelçileri 64, 157, 161
— İngiltere Büyükelçiliği 23, 70, 78, 96, 112, 168, 176, 177, 194
— muhabirleri 105
— olayları 197
— 'daki İngiliz gazeteleri 65
İstanbulof (Stambulof), Bulgar Başbakanı 198
İtalya 18, 171
İzmir 5
İzzet 27

J

Japonya 146
Joshua Coit, Congregationalist Cemiyeti Sekreteri 127

K

Kadir, Encümen-i İslâm Üyesi 101
Kadri bkz. Mehmed Kadri
Kafkasya 123, 146, 147, 160
— gazeteleri 128

Kagosyan Avadis, Ermeniler lehine faaliyette bulunan 35
Kâmil, Sadrazam 199
Kapitülasyonlar 114
Karabet Efendi, Zeytun Murahhasası 21, 22, 23, 24
Karabet, Katolik milletinden 139, 140
Karabetyan, Nişan, Hınçakist örgütünün kurucusu 109, 110, 126
Karadağ 121
Kars 138, 146, 188
Katogikos 121
Katolik 140
— Ermeniler 172
— murahhasası 210
Kavak 34
Kayayan, Ankara'da yargılanan Merzifon Protestan Mektebi Öğretmeni 6, 10, 13
Kayseri 211
Kazak askerleri 27
Keban köyü 187
Kendiryan Artin, Ermeniler lehine faaliyette bulunan 35
Kıbrıs Sözleşmesi 38, 39, 84, 88, 103
Kırım Savaşı 134
Kızıldeniz 197
Kimberley, Lord, İngiltere Dışişleri Bakanı 15, 19, 33, 42, 43, 46, 47, 53, 54, 55, 57, 61, 63, 66, 67, 71, 74, 81, 96, 97, 102, 103, 106, 107, 108, 112, 141, 144, 148, 152, 153, 154, 157
Kirkoryan Cercis, Tüccar, Ermeniler lehine faaliyette bulunan 35, 36
Knapp, G. P., Bitlis'teki Amerikan Mektebi Müdürü 162
Kolas(?), Fenerler Müteahhidi 198
Konya 36, 188
Kostaki Efendi, Trabzon tüccarlarından, Rus vatandaşı 147
Kötek 188

Krakediyan, Garo, İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin toplantısına katılan 32, 34, 56
Kudüs 21, 22, 24
— Ermeni Manastırı 22
Kumkapı 22, 24
— olayları 132
Kuzey İskoçya 129
Kürdistan 153, 154, 166, 167
Kürt/ler 26, 41, 48, 49, 65, 90, 91, 93, 122, 123, 124, 125, 126, 130, 131, 133, 138, 166,
167, 168, 188, 193, 201, 203, 204
— aşiret reisleri 132
— aşiretleri 29
— atlısı 48
— çetesi 65
— kabileleri 90, 164
— köyleri 129, 130, 131

L

Laz 93, 203
Leh Nihilistler 109
Levi, J. H., İngiliz Ermeni Cemiyeti Üyesi 109
Linch Kumpanyası 198
Lloyd, Clifford, Erzurum İngiliz Konsolosu 33
Londra 6, 17, 30, 31, 39, 40, 42, 43, 47, 55, 56, 71, 72, 73, 80, 81, 83, 86, 91, 93, 96, 98,
99, 102, 103, 104, 106, 113, 144, 156, 161, 187, 197, 207, 209
— Büyükelçiliği 4, 5, 6, 9, 13, 15, 20, 23, 31, 42, 45, 46, 47, 50, 53, 55, 61, 66, 69,
70, 72, 73, 74, 77, 78, 80, 81, 83, 87, 91, 96, 98, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 111,
115, 116, 118, 143, 148, 150, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163,
165, 169, 174, 176, 177, 178, 179, 186, 191, 196, 199, 204
— Büyükelçiliği maslahatgüzârı 205, 206, 208
— büyükelçisi 63, 64, 86, 104, 110
— Ermeni [Komitesi] bozguncuları 3

- Ermenileri 3
 - gazeteleri 85
 - Hükümeti 27
 - İngiliz Ermeni Cemiyeti / Komitesi 70, 97, 160, 189, 190
 - Kabinesi 186
 - piskoposu 84
 - 'da ikamet eden Müslümanlar 156
- Longworth, Trabzon İngiliz Konsolosu 145, 146, 147, 148
- Lord Cromer, diğer adı Mösyö Evelyn Baring 122
- Los kabilesi, Sason aşiretinden 68
- Lozer, H. F., Rahip, İngiliz Ermeni Cemiyeti Üyesi 109

M

- Mâbeyn 72
- -i Hümâyûn Başkitâbeti 19, 23, 157
- Mac Coll, Canon, Rahip 56, 84, 98, 100, 124, 158, 159, 165, 166, 169, 181
- Madagaskar 170
- Mahmud Ağa, Hamidiye Süvari Alayı yüzbaşlarından 48, 49
- Mahmudi Kazası, Hakkari 26
- Makedonya 198
- Maksimof, İstanbul Rus Sefâreti Baştercümanı 140
- Malatya 201
- Manchester Guardian* 3
- Maraş 187, 211
- Ermeni Katolik ve Protestan reisleri 149
 - kumandanı 149
 - Mutasarrıflığı 149, 188, 210, 211
 - piskoposu 118
 - ve Zeytun başpiskoposu 21
- Marinic, İngiltere Büyükelçiliği Tercümanı 168
- Massachusetta Home Missionary Society 127

Matthews, İngiliz Presbiteryen Kiliseleri temsilcisi 7, 8, 12, 13
Mavi Kitap 13
Mecid, Sason Tahkik Komisyonu Üyesi 76
Meclis-i Vükelâ 180
Mehmed Kadri, Seyyid, Trabzon Valisi 144, 210
Mehmed Said bkz. Said, Hariciye Nâzırı
Mehmed Zeki, Dördüncü Ordu Müşiri 51, 52, 62, 90, 123, 130, 132, 133, 189, 197
Mehmed, Kürt şeyhi 90
Mehmed, Sason Tahkik Komisyonu Üyesi 76
Menlik 185
Mersin 187
Merzenc, Hakkari'den gelirken yaralanan Ermeni 48
Merzifon 5, 12
— olayları 127
Mezâhib Nezâreti 113
Mısır 170, 171
Miller, *Morning Advertiser* Gazetesi Yazarı 207
Mirza, Şataklı Ermeni 49
Misyoner/ler 8, 125, 127, 163
— Metodist Heyetleri 82
Montague Mansions, Great Russell sokağı, İngiltere'de 99
Moore, Vasco de, muhabir 173
More, Jasper, İngiliz Ermeni Cemiyeti Üyesi 109
Morel Bey, Londra Büyükelçiliği Müsteşarı 104, 205, 206
Morning Advertiser 206, 207
Morning Chronicle 83
Morning Post 155, 165, 166
Mundella, A. J., İngiliz parlamenter ve Ermeni Cemiyeti Üyesi 109
Murat bkz. Bohazyan

Musa, Kürt beyi 166

Musevî/ler 124, 172, 193

Musul 36

Muş 25, 26, 28, 29, 30, 35, 37, 41, 53, 76, 89, 90, 114, 125, 129, 132, 138, 140, 150, 162, 166, 167, 173, 181, 182, 188, 201

— ahalisi 168

— kumandanı 30

— mutasarrıfı 57, 59, 62, 150, 183

— Mutasarrıflığı 28, 29, 182

— müfettişi 53

— müftüsü 62

— piskoposu 118

—'taki İngiliz memuru 162

Münih 156

Münir bkz. Salih Münir

Müslüman/lar 17, 25, 41, 50, 52, 62, 70, 97, 99, 100, 101, 114, 119, 121, 125, 126, 134, 135, 137, 145, 146, 147, 153, 156, 157, 166, 167, 168, 171, 172, 173, 180, 189, 192, 193, 195, 200, 202, 204, 207

— Hintliler 98

N

Naoropi, Dr., İngiliz Ermeni Cemiyeti Üyesi 109

Nasturî/ler 26, 27, 124

Nazarbekyan, Avadis, Hınçakist Komitesi kurucusu ve *Hınçak* gazetesini yayınlayan 56, 73, 109, 110, 207, 208

Nersesyan, Mösyö, İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin toplantısına katılan 56

Nevrekop 185

Newman Hall, İngiliz Ermeni Cemiyeti'nden 85

Nicholson, Sir Arthur, İngiliz Dışişleri Bakanlığı Daimî Müsteşarı 4

Nihilistler 3
Nijer 170
Norchbourne, Lord, İngiliz Ermeni Cemiyeti Üyesi 109
Norküh köyü, Van 48, 50
Novikof, Rusya Sefiri
— Madam 200
Novye Oyozyemye 194
Nubar Paşa 113
Nurşit köyü, Sason'da 68

O

Observer 20, 21, 23
Olimpia, Mora yarımadasında 93
Osmanlı 4, 7, 8, 10, 11, 21, 23, 31, 32, 34, 37, 44, 45, 71, 82, 83, 87, 88, 91, 92, 93, 94, 97, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 133, 134, 135, 148, 158, 159, 165, 170, 171, 172, 200, 202
— askeri 26, 50, 52, 64, 66, 91, 93, 94, 95, 116, 117, 120, 123, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 142, 143, 194, 197, 201, 207
— Büyükelçiliği 12, 23, 91, 150, 151, 205
— Devleti 6, 7, 8, 9, 16, 17, 19, 25, 27, 31, 34, 38, 39, 43, 44, 45, 51, 53, 54, 56, 63, 64, 71, 72, 77, 84, 85, 94, 99, 100, 101, 107, 112, 113, 114, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 135, 140, 144, 146, 150, 152, 155, 157, 162, 163, 164, 166, 170, 172, 174, 175, 185, 186, 189, 192, 193, 194, 197, 199, 202, 206
— Hükümeti 3, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 31, 37, 41, 44, 45, 46, 54, 56, 57, 58, 60, 62, 65, 67, 81, 82, 86, 87, 89, 91, 92, 93, 94, 97, 98, 100, 103, 104, 105, 110, 111, 112, 113, 114, 120, 121, 124, 134, 135, 141, 145, 150, 153, 154, 156, 160, 162, 165, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 180, 184, 185, 186, 187, 192, 193, 198, 202, 207
— memurları 7, 8, 32, 34, 65, 92, 93, 94, 162, 195, 201, 207
— müfettişleri 8
— nizamiye askerleri 164
— ordusu 25, 26, 93

- Padişahı 29, 44, 120, 133, 172
- subayı 116, 117, 130, 131
- tahkik komisyonu 112
- vilayetleri 10, 11, 20, 51, 52, 71, 88, 91, 92, 95, 99, 116, 125, 129, 152, 153, 154, 164, 192, 193, 196

Ömer, Bitlis Vali Vekili 183

P

Pall Mall Gazette 83

Paluç 48, 49

Pani köyü 48, 49

Panislavist/ler 121

- kıskırtıcılar 133

- propaganda 121

Paris 104, 112, 113

Paskalya 147

Patrikhane 24, 147

Paul, M. J., İngiliz Ermeni Cemiyeti Veznedarı 33, 35, 56, 104, 109, 123

Payas Kazası 187, 188

Pesandaym, Vasilyev, Rus, Doğu Anadolu vilayetlerinde incelemelerde bulunan 188

Petersburg 121

- kabinesi 83

Plowden Buildings, Londra'da 56, 113

Pomaklar 121

Posta organizasyonu 128

Poti Şehbender Vekâleti 194

Potinoğlu Hamamı 181

Presbiteryen/ler 34

- Kiliseleri 13

- rahipler 97

Price, Arthur, İngiliz Ermeni Cemiyeti Üyesi 34

Protestan/lar 11

— Ermeniler 127

— Mektebi 162

— Misyonerler 127, 175

— Okulu 181

— papazlar 27, 155

— rahipleri 106

— ruhanî cemiyetler 6

R

R. N., Kaptan 95

Rachbone, W., İngiliz Ermeni Cemiyeti Üyesi 109

Radikal Parti 59, 108, 136

Rafiuddin Ahmed, Mevlevî, Londra'da Encümen-i İslâm Sekreteri 99, 101, 124, 150, 151

Rafizîler 172

Reuter Telgraf Şirketi 83, 131, 136

Reynolds, Dr., Amerikalı misyoner 152, 179, 181, 182, 183

Rice, Charles, B., Congregationalist Cemiyeti Komite Başkanı 127

Rıdvan, Şehremini 138

Rıza, Adliye ve Mezâhib Nâzırı 22

Robert College 94, 125

Roma 32, 43

— Katoliği cemaatleri 124

Romanya 194

Rosebery, Lord 3, 4, 6, 10, 13, 14, 15, 18, 20, 21, 33, 43, 54, 71, 72, 73, 74, 102, 117, 161, 198

Rue, Fransa Baştercümanı 139

Rum/lar 113, 124, 125, 172

— imparatorluğu 124

— papaz 95

Rumeli 93, 121, 134, 172, 198

Rupenyan, Dikran 5

Rus/lar 119, 121, 122, 171, 172, 193

— askerleri 122

— fesat gazetesi 73, 123

— gemileri 193

— istilâsı 135

— memurları 121

— Nihilistler 3, 109

— ordusu 171

— Panislavist cemiyetleri 121, 129

— savaş gemileri 133, 171

— siyasetçileri 170

— tatarları 128

— zırhlısı 171

Ruşuk 189, 190

Rusya 19, 27, 45, 48, 50, 77, 84, 101, 119, 121, 124, 128, 134, 135, 137, 146, 164, 165,
170, 172, 192, 193, 194, 195, 198, 202, 203

— Büyükelçiliği 18, 27, 80, 140

— Büyükelçiliği baştercümanı 73, 139

— büyükelçisi 80, 161, 174, 198

— Devleti 44, 146, 147

— Gürcistanı 122

— Hükümeti 45, 133, 135, 146, 160, 170

— imparatoru 121, 122

— konsolosu 77, 78, 79, 80, 82, 85, 142, 146, 147

— maslahatgüzârı 44, 77

— Savaşı 134

—'daki Ermeniler 172

Rüstem, Osmanlı Londra Büyükelçisi 4, 12, 14, 20, 54, 57, 58, 65, 71, 157, 173, 189, 190, 205, 206

S

Sadâret 5, 11, 12, 16, 21, 22, 24, 28, 30, 36, 37, 48, 50, 62, 69, 70, 71, 79, 82, 96, 104, 110, 113, 144, 145, 150, 151, 152, 153, 158, 162, 176, 177, 178, 191

Said Paşa, Mehmed (Kürt), Hariciye Nâzırı 5, 12, 14, 18, 65, 66, 77, 83, 89, 104, 110, 141, 152, 154, 159, 178

Said, Mehmed (Küçük), Sadrazam 186

Saint James Gazette 83, 156

Saint James Hall, Londra'da toplantı salonu 156

Salih Bey, Binbaşı, Muş'ta 91

Salih Münir, Hariciye Mektupçusu 19, 46, 89, 139, 184

Salisbury 43, 116, 162, 168, 174, 175, 176, 178, 186, 191, 198, 200, 201, 208, 209

Sanderson, Sir Thomas, İngiltere Dışişleri Müsteşarı 4, 15, 43, 81, 82, 97, 102, 107, 111, 112, 209

Sason 35, 57, 58, 61, 63, 64, 65, 68, 69, 74, 82, 84, 129, 133, 165, 180, 183, 185, 201, 208

— aşiretleri 68

— Ermeni hadisesi 47, 91

— Ermeni olayları 46, 64, 74, 79, 80, 104, 105, 119

— halkı 154, 155

— olayları 42, 46, 47, 65, 74, 78, 105, 112, 128, 137, 138, 139, 165, 195

— Tahkik Komisyonu 64, 79, 139

Sava nehri 93

Schwann, Charles E., İngiliz Ermeni Cemiyeti Muhasibi 85, 109, 112, 113, 115, 136, 153, 154, 155

Sehrab, Doktor, Ermeni cemaatinden 148

— ailesi 145

Selian, Hınçakist Cemiyeti Üyesi 109

Server, G., Encümen-i İslâm Üyesi 101

Setrak bkz. Hinceyan
Sevasly, Londra Ermeni Komitesi Üyesi 3, 109
Sherwood, T. M., İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin toplantısına katılan 56
Shipley, İngiliz delegesi 181, 183
Sırlar 124
Sırrı, Mütercim 103
Simal 29, 30
Siroz 185
Sis 188
Sisam 170
Sitwell, Sir George, Baron, İngiliz Ermeni Cemiyeti Üyesi 109
Sivas 75, 129, 188, 201
— konsolosu 77
Skobelof, Rus Komutan 171
Slater, E. J., İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin toplantısına katılan 56
Slavlar 124
Smith, Samuel, İngiliz Ermeni Cemiyeti Üyesi 109
Sofya 121, 186
St. John Hall, Londra'da toplantı salonu 155
St. Martin's Hall, Londra'da toplantı salonu 83, 93, 99, 103
Stafford House Komitesi, Gelibolu'da 94
Standard 82, 83, 85, 99, 155, 156
Stansfeld, Mr., İngiliz parlamenter 84
Stepniak, Rus Nihilist 3
Stevenson, Mösyö Francis Seymour, İngiliz Ermeni Cemiyeti Başkanı 21, 32, 33, 55, 56,
83, 86, 87, 96, 102, 103, 109, 112, 113, 115, 136, 207
Sucenkyan Sirob, Tüccar, Ermeniler lehine faaliyette bulunan 35, 36
Sun 83
Suriye 8, 124

Süreyya, Mâbeyn Başkâtibi 26, 42

Süveyş Kanalı 171

Ş

Şakir Paşa, Müşir 202

Şakir, Giradi aşiretinden 49

Şamarov, Rusyalı 5

Şatak 49, 176, 177, 178

Şehremâneti 137

Şırnak aşireti 49

Şinik 29, 30

T

Tahkik komisyonu 57, 58, 59, 76, 106, 139

Tahsin, Mâbeyn Başkâtibi 71, 79, 113, 149, 160, 201

Tahsin Paşa bkz. Hasan Tahsin Paşa

Talat, Hariciye Nâzırı 176, 179

Talori 24, 25, 26, 28, 29, 30, 35, 38, 44, 50, 51, 54, 57, 58, 76, 88, 90, 91, 133, 201

— Ermenileri 179, 180

— meselesi 45, 52

— olayları 61, 62, 69, 87, 119

Taullon, J. M., İngiliz Ermeni Cemiyeti Üyesi 109

Tayii?, Baş Mahallesi keşişi, Ermeni bozguncu 181

Tcheraz, Minas, *Armenia* Gazetesi Muhabiri, Ermeni Vatanperver Cemiyeti Üyesi 109, 110

Temyiz Mahkemesi 21, 22

Tevfik, Hariciye Nâzırı 203

Tevfik, Sason Tahkik Komisyonu Üyesi 76

Thomas bkz. Sanderson

Tiflis 83, 121, 128, 147, 173, 194

— Başşehbenderliği 36
Times 86, 87, 91, 92, 95, 105, 106, 136, 155, 156, 158, 159, 168, 197
Tomayan 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 20
—, Madam 8
Toros 210, 211
Trabzon 5, 40, 75, 79, 138, 145, 146, 147, 203, 209, 209
— İngiltere konsolosu 144, 149
— Rüsûmat İdaresi 203
Turhan Paşa, Hariciye Nâzırı 177, 189, 190, 191
Türk/ler 91, 93, 94, 95, 101, 120, 123, 124, 126, 127, 129, 134, 164, 166, 167, 168, 172,
192, 194, 204
Türkiye 189, 190
Türkmen 171

V

Valéra, Rus Nihilist 3
Van 26, 28, 29, 39, 40, 41, 42, 48, 49, 78, 89, 123, 125, 136, 137, 152, 167, 168, 176, 177,
178, 179, 188, 192, 203
— gölü 122
— İngiliz konsolosu 28, 29, 30, 31, 37, 41, 48, 177, 178, 180
— Tutukevi'nde bulunan Ermeniler 151
Vartan, Ermeni bozguncu 181
Vartan, Kemah Ermeni Murahhasası 24, 54
Vaughan, Kardinal 84
Vayton, misyoner 82, 83
Velibaba 188
Vital, İngiliz Ticaret Odası Başkanı 180
Viyana 82, 83, 106, 136, 189

W

Washington Büyükelçiliği 163

Westminster

— Dükü 84, 160, 161, 166, 186, 204, 205, 206

— Manastırı 74

Westminster Gazette 83

White, Sir William, İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi 168

Woods Paşa, Amiral 95, 99

Worcester, Amerika'da 126

X

Ximenes, İspanyol coğrafyacı 128, 129, 130, 131, 132, 133

Y

Yozgat 18, 22, 35

— mahkumları 32

Yukarı Nil 170, 171

Yumurtalık 188

Z

Zarih, Erzurum'da 160

Zeki Paşa bkz. Mehmed Zeki Paşa

Zeki Paşa, Mustafa, Tophane-i Âmire Müşiri ve Umum Mekâtib-i Askeriye Nâzırı 200

Zeytun 72, 149, 187, 207, 210, 211

— hadisesi 21

— Hapishanesi 118

— Kaymakamlığı 149, 187

— piskoposu 118

E K

OSMANLI BELGELERİNDE ERMENİ-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ III. CİLDİNİN REFERANSLARI

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi (A. MKT. MHM)

A. MKT. MHM, 663/22

A. MKT. MHM, 716/9

A. MKT. MHM, 695/11

A. MKT. MHM, 752/17

Hariciye Siyasî (HR. SYS)

HR. SYS, 2753/26

HR. SYS, 2835/74

HR. SYS, 2754/23

HR. SYS, 2837/1

HR. SYS, 2754/37

HR. SYS, 2837/14

HR. SYS, 2757/10

HR. SYS, 2837/16

HR. SYS, 2809/2_142

HR. SYS, 2842/9

HR. SYS, 2810/2

HR. SYS, 2842/58

HR. SYS, 2819/34

HR. SYS, 2844/30

HR. SYS, 2829/47

HR. SYS, 2845/24

HR. SYS, 2829/51

HR. SYS, 2845/49

HR. SYS, 2835/1

HR. SYS, 2845/51

HR. SYS, 2835/4

HR. SYS, 2849/34_1-10

HR. SYS, 2835/5

HR. SYS, 2849/51

HR. SYS, 2835/6

HR. SYS, 2850/73

HR. SYS, 2835/22

HR. SYS, 2852/58

HR. SYS, 2835/23

HR. SYS, 2855/3

HR. SYS, 2835/24

HR. SYS, 2858/30

İrâde Hususî (İ. HUSUSİ)

İ. HUSUSİ, 1312/90

İ. HUSUSİ, 1312/98

İ. HUSUSİ, 1312/92

Yıldız Sadâret Hususî Maruzat (Y. A. HUS)

Y. A. HUS, 289/63

Y. A. HUS, 308/5

Y. A. HUS, 293/12

Y. A. HUS, 312/19

Y. A. HUS, 314/64	Y. A. HUS, 327/62
Y. A. HUS, 314/73	Y. A. HUS, 327/71
Y. A. HUS, 314/94	Y. A. HUS, 328/21
Y. A. HUS, 314/130	Y. A. HUS, 328/123
Y. A. HUS, 315/54	Y. A. HUS, 329/15
Y. A. HUS, 315/74	Y. A. HUS, 329/19
Y. A. HUS, 315/112	Y. A. HUS, 329/80
Y. A. HUS, 317/102	Y. A. HUS, 330/76
Y. A. HUS, 317/111	Y. A. HUS, 333/37
Y. A. HUS, 319/24	Y. A. HUS, 333/85
Y. A. HUS, 319/43	Y. A. HUS, 336/89
Y. A. HUS, 319/57	Y. A. HUS, 337/62
Y. A. HUS, 321/51	Y. A. HUS, 338/10
Y. A. HUS, 324/24	Y. A. HUS, 339/85
Y. A. HUS, 324/81	Y. A. HUS, 340/82
Y. A. HUS, 327/10	Y. A. HUS, 341/104
Y. A. HUS, 327/25	Y. A. HUS, 341/122
Y. A. HUS, 327/49	

Yıldız Esas Evrakı (Y. EE)

Y. EE, 96/1_41	Y. EE, 159/120
Y. EE, 156/88	Y. EE, 160/2
Y. EE, 156/89	Y. EE, 160/3
Y. EE, 157/84	Y. EE, 160/4
Y. EE, 157/86	Y. EE, 160/7
Y. EE, 158/2	Y. EE, 160/75_5
Y. EE, 158/28	Y. EE, 160/76
Y. EE, 158/34	Y. EE, 160/93_3
Y. EE, 159/8	Y. EE, 163/23
Y. EE, 159/41	Y. EE, 164/2
Y. EE, 159/67	Y. EE, 164/6
Y. EE, 159/107	Y. EE, 167/7

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV)

Y. MTV, 93/77

Yıldız Perakende Sadâret Maruzat (Y. PRK. A)

Y. PRK. A, 10/42

Yıldız Perakende Askerî Maruzat (Y. PRK. ASK)

Y. PRK. ASK, 103/88

Y. PRK. ASK, 108/39

Y. PRK. ASK, 106/12

Yıldız Perakende Arzuhal ve Journaller (Y. PRK. AZJ)

Y. PRK. AZJ, 32/106

Yıldız Perakende Elçilik ve Şehbenderlik Tahriratı (Y. PRK. EŞA)

Y. PRK. EŞA, 19/13

Y. PRK. EŞA, 21/31

Y. PRK. EŞA, 20/81

Y. PRK. EŞA, 23/59

Yıldız Perakende Hariciye Nezâreti Maruzatı (Y. PRK. HR)

Y. PRK. HR, 18/87

Y. PRK. HR, 20/69

Y. PRK. HR, 19/17

Y. PRK. HR, 20/78

Y. PRK. HR, 20/28

Y. PRK. HR, 21/34

**Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği
(Y. PRK. TKM)**

Y. PRK. TKM, 33/87

Y. PRK. TKM, 33/88

Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratı (Y. PRK. UM)

Y. PRK. UM, 31/91

Y. PRK. UM, 32/54

Y. PRK. UM, 33/99

Yıldız Perakende Zaptiye Nezâreti Maruzatı (Y. PRK. ZB)

Y. PRK. ZB, 14/3